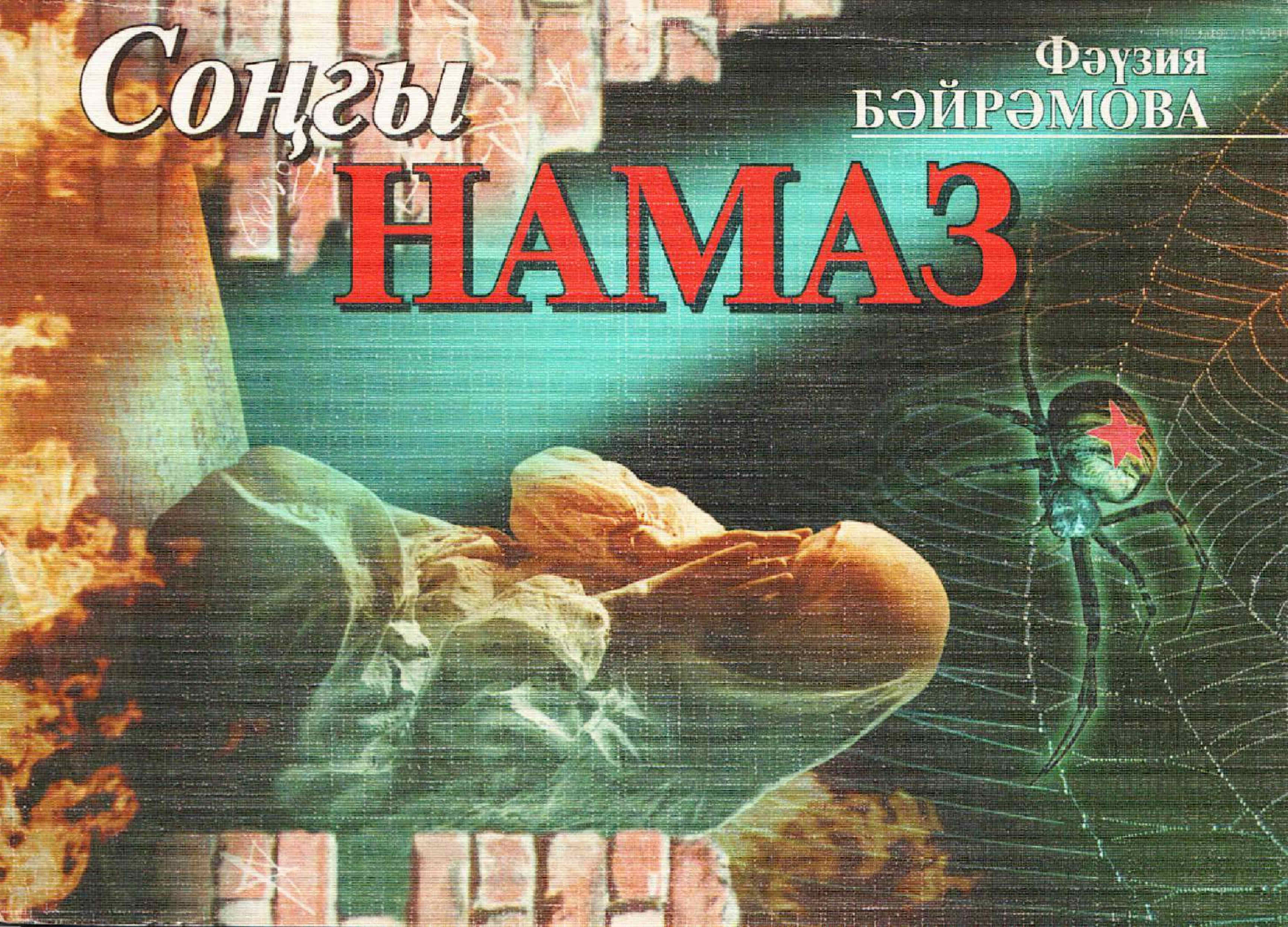
Фәүзия
БӘЙРӘМОВА
Соңгы
НАМАЗ

Фәүзия
БӘЙРӘМОВА

Соңгы НАМАЗ

Роман

Казан 2000

ББК 84 (Тат.7)-44
Б86

Бәйрәмова Фәүзия
Б86. Соңгы намаз: Роман.—Чаллы, "Аяз" нәшрияты, 2000.—144 бит.

Фәүзия Бәйрәмованың "Соңгы намаз" романы милләт тормышының иң фаҗигале якларын—иман белән имансызлык арасында барган бәрелешне һәм көрәшне тасвирлый. Татар тормышының бер ягында—эчкечелек, бозыклык, сихерче-күрәзәчеләр, туктаусыз күңел ачулар белән кайнап торган харам дөнья, икенче ягында—мәчет-мәдрәсәләр, намазга баскан, Коръәнчә яшәргә омтылган халык. Милли интеллигенция бу тормышның кайсы ягында соң? Романның төп герое булган татар зыялысы шушы бер дөньядан икенчесенә катлаулы күчеш чоры кичерә. Динсезләр дөньясы иманга кайткан татарларны ничек каршылый, ни өчен бу илдә мөселманнар һаман газап күрә—автор әнә шундый кискен сорауларга да җавап табарга омтыла.

ББК 84 (Тат.7)-44

©Фәүзия Бәйрәмова
©"Аяз" нәшрияты, 2000

"Алар, Аллаһ биргән белемне хак юлга кулланмыйча, һәлак булдылар".
(Корьән, "Үрмәкүч" сүрәсе, 38 нче аять)

Өстә—зәңгәр күк, аста—кара җир, уртада—кеше иде...

Башта күкләр хәрәкәткә килде...
Бөек әмер белән саф тезелде...
Аннан алар рәт-рәт булып җиргә иңде...
Җиһанның Хәтер Китабы телгә килде...
Аннан Җир-Су хәрәкәткә килде...
Күкләр сораганны—Күккә бирде...
Җирдә каласыны—Җиргә бирде...
Җиһанның Хәтер Китабы телгә килде...

Өстә—зәңгәр күк, аста—кара җир, уртада—кеше иде...

Караңгы август төне иде...

Кичтән үк давыллап-җилләп торды, шәһәр өстен хәзер дә авыр кара болытлар каплап киткән. Болытларның авырлыгыннан һәм якынлыгыннан биек таш йортлар да кечерәеп һәм чүгеп калганнар кебек. Соңгы вакытта җил-давыллар күп бәла-казалар китергәнлектән, шәһәр халкы бу төнгә дә әллә нинди хәвеф һәм шом белән керде. Урамнар гадәттәгедән иртә бушап калды, сүнәсе утлар сүнде, шәһәргә хуҗа булып кара төн килде. Кара төнгә ияреп, шомлы хәбәр килде. Башта, төнге тынлыкны телгәләп, этләр улый башлады... Күккә карап, бала елаган тавышлар чыгарып, үксеп-үксеп уладылар алар... Әйтерсең лә, алар күк йөзендә адәми зат күрмәгәннәрне күрә иде. Шушы тетрәндергеч илаһи күренеш урам этләрен җирләрне тырный-тырный үксергә, еларга, ялварырга мәҗбүр итә иде. Эт улаган тавышка йорт почмакларыннан, өй асларыннан мәчеләр атылып чыкты, алар, шашынган кебек, этләрне бәрә-ега, бу

таш тауларыннан ераграк йөгерделәр... Аннан, җепкә тезелгән кебек, йорт асларыннан күсе-тычканнар чыга башлады. Алар да йортны ташлап качты... Аннан йорттагы барлык бөҗәкләр—чикерткәләр, тараканнар хәрәкәткә килде, алар да, тезелешеп, стеналар буйлап шуышып, җиргә үрмәлиләр, җиргә сыенып качып калырга тырышалар иде... Кешедән кала, барлык җан иясе хәрәкәткә килеп, һәлакәттән качарга омтыла иде... Адәм баласы үзенең күрәчәгеннән бихәбәр иде, адәм баласы төнге йокысына, соңгы йокысына әзерләнә иде...

Йорт төнгә керде...

Үзенең исерекләрен һәм аекларын алып, намаз укучылары һәм динсезләре белән, яңа байлары һәм ач-хәерчеләре белән, зиначылары, наркоманнары, күрәзәче-сихерчеләре белән, Йорт дөньялыкның соңгы әйләнешенә килеп керде... Әмма моның соңгы төн икәнен йорттагылардан беркем дә белми иде...

Инде ярты төн җитүгә карамастан, әле берничә тәрәзәдә ут яна—кемдер төнгә каршы соңгы намазын укый, кемдер бикләнеп эчә, кемдер яшеренеп зина кыла, кемдер сихер ясый, кемдер, җанына урын таба алмыйча, таш тозагында бәргәләнә иде...

* * *

Мәрьям ана да *соңгы намазына*—төнге намазына әзерләнә.

Тулы исеме Мәрьямбану аның. Дингә килгәч, кемдер зурлап, кемдер хурлап "Мәрьям ана" дип атый башладылар. Мәрьямбану аларның берсенә дә үпкәләми. Марьямбануда хәзер бер генә уй—улы турында. Менә инде елга якын ул аның хакында берни дә белми яши иде. Бүген көндез телевизордан улының дустын—күрше егете Хәйдәрне күрсәттеләр. Имеш, ул чечен әсирлегендә булган, имеш, шунда татар егетләрен дә күргән... Дөрес, Хәйдәр үзе телевизордан артыгын сөйләмәде, башын куллары белән тотып, читкә карап тик утырды. Аның урынына ниндидер хәрби сөйләде. Имеш, чеченнар үзләренә ярдәмгә килгән 38 мөселман-татар егетен атканнар икән! Аларны Россиягә эшләүдә, хыянәттә гаепләгәннәр. Шушы сүзләрне ишеткәч, Мәрьямбану баскан урынында чайкалып куйды. Чеченнар татарларны атканнар? Булмас, була торган хәл түгел бу. Мәскәү, һәрвакыттагыча, ялганлыйдыр, ничек инде жи-

һадка дип килгән мөселманнарны мөселманнар үтерергә мөмкин?! Аллаһы Тәгалә моңа ирек бирмәс. Мәскәү бу куркыныч хәбәрне махсус таратадыр, мөселманнарны үзара сугыштырырга, татар белән чеченны ызгыштырырга телидер...

Мәрьямбану телевизордан ишеткән һәр сүз белән әнә шулай бәхәсләшеп, ризалашмыйча барды. Үзе, өметләнеп, Хәйдәргә карады, бу хәрби кешегә каршы әйтүен көтте, әмма Хәйдәр дәшмәде. Бары тик "Атылган татарлар арасында танышларыгыз бар идеме?"—дигән сорауга: "Күрше егете бар иде",—дип җавап бирде. Мәрьямбану тынсыз калды, ишек яңагына ябышты, кипкән иреннәре "юк, юк..." дип пышылдады. Булмас... Мөселман мөселманны үтермәс... Анын улын мөселманнар үтермәс! Бу—дөньяда була торган хәл түгел...

Әмма бу илдә барысы да булырга мөмкин иде...

Мәрьямбану моңа кадәр дә Чечняга киткән татар егетләре турында төрле хәбәрләр ишеткәләде инде. Имеш, ФСБга эшләгәннәр икән, имеш, шуның өчен чеченнар аларны әсирлектә тоталар икән... Бу хәбәрләр берсе дә Мәрьямбануның улына кагылмый иде, чөнки ана үз баласының пакьлеген һәм хаклыгын яхшы белә иде, шуңа күрә, нәрсә генә ишетсә дә, нык торды, сер бирмәде. Ә менә бүген аяк астыннан җир китте, өстенә күк ишелеп төшкән кебек булды, ул, кайгысын эчкә йотып, Алладан сабырлык сорады, сабырлык сорады... Әгәр бу сүзләрне Хәйдәр әйтмәсә, Мәрьямбану Мәскәү сүзләренә игътибар да итмәс иде. Хәйдәр бит—улының балачак дусты, мәдрәсәдә укып йөрган егет, Чечняда да беренче генә булуы түгел... Дөрес, ул соңгы вакытта милиция мәктәбендә укып йөрде, анын кемгә хезмәт иткәнен бер Алла гына белә... Әгәр аның улы Әхмәт белән Чечняда нидер булган икән, нигә Хәйдәр беренче эш итеп ул хәбәрне аңа житкермәгән? Хәйдәр бит соңгы китүендә Чечняга ОМОН отрядлары белән китте, димәк, классташы Әхмәт белән дә ул бары тик яу кырында гына очраша ала? Мәрьямбануның тәне тагы эсселе-суыклы булып китте—йә, Хода, бер йортта яшәгән, бер класста, бер парта артында утырып укыган ике татар егете ни өчен Каф тауларында бер-берләренә каршы корал тотып басарга тиеш иде соң?! Нигә? Нәрсә хакына, кем өчен?!

Мәрьямбануның башында мең төрле уй, мең төрле шик-шөбһә

кайный иде. Ул кичекмәстән Хәйдәр янына кереп чыгарга уйлады. Аның бу сорауларына бары тик Хәйдәр генә ачыклык кертә ала иде. Мәрьямбану ашыгып ишеккә атлады. Телефонның кисәк чәрелдәп җибәрүеннән бөтен тәнен, миен, күзәнәкләрен ток тоткандай булды. Кул-аяклары шундук хәлсезләнеп китте. Башына: "Бәлки Хәйдәр үзе шалтыратадыр?"—дигән уй килде. Әмма телефонда Хәйдәр түгел иде. Тагы шул бәндә... Улы киткәннән бирле, һәр көнне диярлек кичке якта шалтыратып, ялгыз ананың җанын актара, еландай юха тавышы белән һаман аның күңеленә шуыша, һаман нидер эзләнә...

Менә ничә еллар буе бу кеше кара шәүлә булып Мәрьямбанунын артыннан килә, күзләре белән дә, сүзләре белән дә эзәрлекли, кайгы-хәсрәт булып язмышына урала...

—Улыгыздан бер-бер хәбәр юкмы, Мәрьям ханым?

Башка көннәрне, Мәрьямбану, сүзне бик озайтмыйча, "юк", дип кенә трубканы куя иде. Бу юлы алай итә алмады. Ул моңа кадәр улы турында, кем сораса да, чит илдә укуда, дип әйтә иде. Әмма органнардан дөресен яшереп буламы соң? Алар аның улы турында Мәрьямбануның үзеннән дә күбрәк беләләр иде ахыры... Бу кеше—бигрәк тә... Исеме дә "шайтан" дигәнне аңлата бит аның—Хәррис. Мәрьямбану сизә бит, сизә—эштән җибәрелүендә дә, гаиләсе җимерелүдә дә, хәтта ире Тимербулатның өйдән чыгып китүендә дә бу кешенең катнашы булырга тиеш. Улы Әхмәтнең язмышында да бу кара кешенең кулы уйнадымы икәнни? Ярый, Мәрьямбануга, Тимербулатка ачуы, үче дә булсын, ди, ә бу яшь баланың язмышы белән нигә уйный ул? Нигә чама дигән нәрсәне белеп, туктый алмый?

—Минем улым турында сездә хәбәр булырга тиеш. Нигә аны миннән яшерәсез?

Телефонның теге башындагы тавыш сагаеп калды.

—Сез бүген телевизордан булган хәбәрне әйтәсезме?

Инде хәзер Мәрьямбану сагайды. "Әйе" дисә, улының кайда икәнлеген үз теле белән раслаячак, "юк", дисә, баласы турында нинди дә булса хәбәр белергә теләү аны инде өзгәли, газаплый башлаган иде.

Ана дәшмәде... Юха тавыш үзе ярдәмгә килеп, өстәмә сорау бирде:

—Мәрьям ханым, сез улыгызның дусты Хәйдәр белән очраштыгызмы әле?

—Юк, минем беркем белән дә очрашканым юк...

—Сез, алайса, очрашырга ашыкмагыз әле... Бәлки үзем яныгызга кагылып чыгармын... Барысын да сөйләшербез...

Мәрьямбану "юк" дип әйтергә өлгермәде, Хәррис трубканы куйган иде инде. Мәрьямбану тагы аптырашта калды. Ни өчен бу кешене аның Хәйдәр белән очрашу-очрашмавы кызыксындыра? Нигә очраштырырга теләми? Әгәр телевизордан әйткәннәр хак булса, аларга хәзер барыбер түгелмени инде?

Телевизордан әйткәннәр хак булса... Мәрьямбану үз уеннан үзе куркып китте. Ул бу сүзләрнең дөрес булмавын тели иде. Бу куркыныч хәбәрнең дөресме-түгелме икәнен белү тик Хәйдәр генә раслый ала иде.

Телефон янында гасабиланып утырган ана кинәт кенә яңа фикергә килде. Тукта, ул бит Хәйдәр белән телефоннан да сөйләшә ала! Башта өйдәме-юкмы икәнен белер, аннан очрашып сөйләшерләр. Бу кадәр зур сүзне, бу кадәр кайгылы хәлләрне ишек төбендә, аяк өсте генә сөйләшеп булмас, башта шалтыратып хәбәр бирсен, әзерләсен... Ул да балалыгыннан чыгып җитмәгән бит әле, ә нинди канлы фаҗигаләргә барып керде... Бу татар егетләренең язмышында әгәр аның да катнашы, гаебе булса?..

Ләкин Хәйдәрнең телефоны җавап бирмәде. Озак шалтыратты Мәрьямбану, озын гудок араларында йөрәген учларына кысып, сызлана-сызлана көтте. Бу дөньяда улы турында бары бер дөрес хәбәр көтте. Ул инде "үлгән" дигән хәбәрне ишетергә дә әзер иде, тик чеченнар тарафыннан гына үтерелгән булмасын. Монысын ишетергә, кабул итәргә, аңларга Мәрьямбану әзер дә, риза да түгел иде. Мөселман улының мөселманнар тарафыннан үтерелүенә Мәрьям ананың бөтен җаны-тәне елап, әрнеп, рәнҗеп каршы торды...

Чечняга китәргә җыенганын улы аңа әйтте. Башта Мәрьямбану каушап китте, улының җиһадка әзер мөселман ир-егете булып өлгереп җитүенә бер куанып-горурланса, ахырын уйлап, кинәт кенә боегып, кайгырып калды. Энисенең күңелендә мең төрле уйлар кисешүен, чарпалануын сизеп, улы аны ипләп кенә иңнәреннән алды, каршына алып килеп утыртты.

—Нигә борчыласың, әни?—дип сорады.

Мәрьямбану, ни әйтергә дә белмичә, мөлдерәп, улына карады. Бер яктан, Коръән буенча, мөселман кешесе дин өчен изге сугышка—җиһадка барырга тиеш, мөселманнарны яклап сугышу—аның өчен фарыз, мәҗбүри шарт. Икенче яктан—ул бит аның бердәнбер улы, карап торганы, ничекләр итеп шул баланы үз теләгең белән үлемгә чыгарып җибәрергә? Әллә кайда, әллә кемнәр арасында барган сугыш өчен...

—Улым, бу чечен сугышы элеккесенә охшамаган бит,—дип башлап карады ул сүзен иплэп кенә.—Кем өчен, нәрсә өчен сугышканнарын да аңлап бетереп булмый. Җитмәсә, Дагестанга барып керделәр, хәзер үзара мәңгелек дошман булып калдылар. Шушы янып торган утка татар егетләре дә барып керсә, моннан кемгә файда булыр соң? Анда китеп барыгыз да үлеп бетсәгез, монда милләт өчен, дин өчен кем көрәшер?

Кереш сүз озакка китте. Әмма улының җавабы бик кыска булды:

—Әни, мин сине тыңлыйммы, Аллаһы Тәгаләне тыңлыйммы?

Ана сүзсез калды. Җавап билгеле иде. Улы, аны кочаклап алып, юатырга тырышты:

—Без анда үләргә дип китмибез, әни. Мөселманнарга ярдәм итәргә барабыз. Анда Мәскәү нәрсә сөйли—аларның эше. Син догада бул, әни, фатиханны бир... Шәһит китсәм, Җәннәттә очрашырбыз...

Мәрьямбану фатихасын бирде. Үз теләге белән бердәнбер улын сугышка чыгарып җибәрде. Ана кеше бердәнбер баласын мөҗәһидлек үлеменә—мәңгелек Җәннәткә озатты...

Әйе, улын Чечняга үз теләге, үз ихтыяры белән чыгарып җибәргән иде Мәрьямбану. Чөнки Аллаһының әмере шулай иде. Ана улын Аллаһка тапшырды, үзенә исә бу ачы сынауларга түзә алырлык сабырлыклар сорады, сабырлыклар ялварды...

Сабырлыклар сорады, әмма көндезге хәбәрне ишеткәннән соң, бөтен эче яна Мәрьямбануның. Авыр итеп тын ала да, тагы Аллаһтан сабырлык сорый, ыңгырашып куя да, "балам, бәгърем", дип пышылдый. Чеченнарга ярдәм итәм, дип чыгып китеп, чеченнар үтергән булса, моны Мәрьямбану кичерә алмаячак. Хәтта үз-үзен

да... Ул бит аның карап торган бердәнбере иде. Алар егерме ел буе бер тән, бер җан, бер сулыш, бер тормыш булып яшәделәр. Берберләренең хәлләрен тын алуларыннан, күз карашларыннан аңлыйлар иде. Бер тапкыр хәтер калдырырлык итеп дәшкәннәре, сөйләшкәннәре булмады, хәтта бер-берләренә тавышларын да күтәрмәделәр. Авырлыклар килгәндә, ана—улына, бала—анасына сиздермәскә тырыштылар. Ә бит тормышларында авыр вакытлар күп булды аларның, кимсетелгән, каһәрләнгән чаклары да булды. Бигрәк тә Ләйлә мәсьәләсендә төрле сүзләр ишеттерделәр, кызның ата-анасы балаларын Әхмәттән аеру өчен нәрсәләр генә эшләп карамады. Шуңа күрә, Чечняга чыгып киткәндә дә, Әхмәтнең соңгы сүзләре Ләйлә турында булды:

—Әни, Ләйләне ташлама инде син. Аларның өендә... үзең беләсең бит, дин тотучы да юк...

Ләйлә турында әйтте дә, кызарып чыкты.

—Кызым кебек булыр, балам, борчылма. Ичмасам, өйләнә дә алмыйча калдың бит. Кавышырга ирек бирмәделәр...

—Насыйп булса, кавышырбыз, әни. Монда булмаса, Җәннәттә кавышырбыз... Җәннәттә очрашырбыз...

Әхмәтнең соңгы сүзләре шул булды. Җир кешесе өчен ул Җәннәтләргә юл бик ерак, бик авыр шул, улым... Җәннәткә юл җәһәннәмнәр аша үтә... Җирдәге тормыш үзе дә хәзер утлы җәһәннәмгә әйләнеп бара. Кеше үз-үзенә дә, бер-беренә дә дошман, ачулы, үчле. Менә хәзер дә йөгереп Ләйлә янына керер иде, кысып-кысып кочаклап елар иде, җанын юатыр иде... Ул да мөмкин түгел, чөнки Ләйләне әнисе тагы психбольницага салган. Йә, Хода, дин тоткан, яулык бөркәнгән өчен генә, аларча киенмәгән, аларча ашамаган, аларча яшәмәгән өчен генә ана кеше үз баласын җүләрләр йортына салсын инде?! Заман ахыры шушы буладыр инде...

Алай да, йөрәге түзмәде, Ләйләләрнең өенә шалтыратып карарга булды. Озак кына көттергәннән соң, җавап бирделәр. Әнисе... Хәзер кычкырырга, талашырга тотыныр инде. Ничек тә түзәргә, Ләйлә турында бер-бер хәбәр белергә кирәк.

—Кем кирәк?!

—Бу Мәрьямбану иде... Ләйләнең хәлен белим, дигән идем.

—Сиңа, бу йортка шалтыратмаска, дип әйтелде бит инде!

Сихерче! Кызымның башына сез җиттегез, фанатик улың белән бергә! Малаеңа каратыр өчен дин белән сихерләдең! Мин сезне чиста суга чыгарам әле! Ваhhабичылар! Сектантлар! Мин сезнең кем икәнегезне бөтен дөньяга җиткерәм!

Башка тыңлап торудан мәгънә юк иде. Мәрьямбану трубканы куйды. Бу хатынның үзенә больница кирәк тә бит, ә ул, әнә, чәчәк кебек кызын шунда илтеп тыкты. Ләйләне диненнән аерам, башкалар кебек ясыйм, дип чын күңелдән инанып, үз ихтыяры белән баласын дин дошманнары кулына илтеп тапшырды. Анда алган коточкыч көчле дарулар тәэсирендә, хәзер инде Ләйлә кеше дә танымый башлаган. Мәрьямбануны хәзер больницага кертмиләр, Ләйләнең өенә якын җибәрмиләр, югыйсә, кода-кодагый буласы кешеләр иде бит.

Ләйлә белән нәрсә булганын Мәрьямбану үзе дә аңламый калды. Өйдә ата-анасының дин тотмавын, Ләйләгә дә гел бәйләнеп торуларын белә иде ул. Әмма Әхмәт монда вакытта, инде Ләйлә белән өйләнешү турында сөйләшеп йөргәнлектән, эти-әнисе Ләйләгә киселгән икмәк, кеше кешесе кебегрәк карый башлаганнар иде. Кызларының дин юлына кереп китүенә килешкәннәр кебек иде. Әхмәт китү белән, барысы да үзгәрде. Иң башта Ләйләне мәдрәсәгә йөрүдән тыйдылар. Аннан Мәрьямбануны өйләренә кертми башладылар. Мәрьямбану үзе аларга йөгереп керде—ачмадылар, телефоннан җавап бирмәделәр. Ә бер көнне Мәрьямбану, мәдрәсәдә укучы кызлардан, Ләйләнең психбольницада ятуын белде. Бу хәбәрне ишетү белән ул больницага йөгерде. Караватында бөгәрләнеп, баштан-аяк капланып яткан Ләйләне ул танымады. Ләйлә дә аңа куркып, гаҗәпләнеп карап торды.

—Ләйлә, акыллым, нәрсә булды сиңа, балакаем?!—Мәрьямбану Ләйләне кочаклап елап җибәрде.

Ләйлә дәшмәде. Бу хәлне күреп, Мәрьямбануның башына, "әллә, чыннан да, авыруы хакмы икән?" дигән куркыныч уй да килде. Ул бу ямьсез уйны тизрәк үзеннән куарга ашыкты.

—Әхмәттән хәбәр юкмы соң, сеңелем?—дип сорады ул сак кына.

Хәбәр югын үзе дә белә иде, әмма Ләйләне бу битараф халәтеннән чыгару өчен Мәрьямбану соңгы җепкә тотынды—Әхмәтнең исемен әйтеп карады.

Лэйлэ, гажиз булып, тагы озак кына Мәрьямбануга карап торды. Аннан, йөзен Мәрьямбанунын җилкәсенә яшереп, елап җибәрде.

—Нигә мине ташладың син, Мәрьямбану апа?

Лэйлэнең бу сүзләре, бу соравы бер дә акылсыз кеше сүзенә охшамаган иде. Эмма шулай дип соравы барыбер сәер иде.

—Нигә алай дип әйтәсең, акыллым? Мин бит синең өеңә дә кердем—ачмадылар, шалтыратып карадым—алмадылар... Мәдрәсәгә йөрми башладың, безгә кермисең... Мин нәрсә уйларга да белмәдем инде.

—Эни сезнең белән араны өзәргә кушты. Әхмәтнең шунда үлеп калуын тели, алардан шулай гына котыла алабыз, ди, сине бозганнар, дип бара, сездән шикләнә. Шуңа күрә, мәдрәсәгә дә йөртми, сезгә дә кертми.

Мәрьямбану Лэйлэнең әнисе дингә каршы икәнен белә иде. Гомер буе базарда сату иткән бу хатын дин тотучыларга эшлексез ялкаулар, дип кенә бәя бирә иде. Имеш, аның кебек көне-төне эшләсәң, дөнья кусаң, бит сыпырып утырырга вакыт калмый ул...

Кызының дингә килүенә, мәдрәсәгә йөри башлавына ул башта бер кызык итеп кенә карады, әйдә, кылансыннар, ичмасам, башкалар кебек аракы эчеп, зина кылып йөрмәс, дип уйлады. Аннан кызы яулык бәйләп, озын күлмәкләр кигәч, курка ук калды. Чөнки Лэйлэ алар ашаганны ашамады, телевизорга якын килмәде, алар белән бергә татарча концерт-театрларга да йөрмәс булды. Ана кеше төннәр буе намаз укыган кызына шикләнеп карый башлады. Кыз да әнисенә кызганып һәм әрнеп карый иде. Чөнки аларның бөтен тормышлары аракыдан тора иде. Әнисе базарда аракы сатып кына калмый, өйдә дә гел аракы тота, төннәр буе алар эшегеннән кеше өзелми иде. Әтисе белән әнисенең еш кына кухняда чәкештереп эчеп утыруларын күреп, кыз бала кайгыга кала иде. Лэйлэ әнисенә әкренләп бу хакта әйткәли дә башлады, эмма әнисе: "Сезне монда кем туйдырыр, аракы сатмасаң?"—дип кенә акырды. Ана белән бала арасында бер-берләрен аңламау, бер-берләреннән ризасызлык арткыннан-арта барды. Әхмәт монда вакытта ана кеше тешен кысып түзде—өйләнешерләр дә, аның янына чыгып китәр, үз көннәрен үзләре күрерләр, дип уйлады. Эмма менә алай килеп чыкмады шул.

Әхмәт юкка чыкты, Ләйлә, шушы озын күлмәк-яулыкларына чорналып, берүзе утырды да калды. Шунда гына ана кеше үзенең никадәр авыр хәлгә төшкәнлеген аңлады. Ул Ләйләнең карт кыз булып утырып калуыннан курыкты, ә бу кыяфәтендә Ләйлә янына егетләр якын да килмиләр иде. Ләйлә үзе дә монашка кебек бүлмәсенә кереп бикләнгән—ни егетләр, ни өс-баш, ни күңел ачулар... Ана кеше уйлавынча, кызы күз алдында харап булып, юкка чыгып бара иде. Һәм ана кеше Ләйләне үзгәртергә, дәваларга алынды... Бу "төзәтү"нең нәтиҗәсе психбольница белән тәмамланады...

Башта ул Ләйләне карчыклар кебек чорналып урамга чыгудан тыеп карый. Ләйлә, әлбәттә, тыңламый. Аннан ана кеше аны мәдрәсәгә йөрүдән тыя, Ләйлә янына беркемне кертми, үзен дә бер җиргә чыгармый, бикләп үк куя. Моңа җавап итеп, Ләйлә ашаудан баш тарта. Кызын яклап, исерек ата да кушылып карый, әмма гомер буе базарда сату иткән хатын ирен дә тиз акылга утырта. Үзен башкача яклый алмагач, Ләйлә анасы белән бөтенләй сөйләшми башлый. Ашамыйча коры сөяккә калган, айлар буе беркем белән дә аралашмаган, төннәр буе шәүлә кебек намаз укып утырган кызы ана кешегә шикле булып тоела. Кызын бозганнар, дигән уй аның башына чыкмаслык булып кереп утыра. Өй сихерчеләр, күрәзәчеләр, өшкерүчеләр һәм төкерүчеләр белән тула. Әмма Ләйләнең хәле яхшырмый, ул, беркем белән сөйләшмичә, бикләнеп яшәвен дәвам итә. Ә бер көнне, карадан киенгән карчыклар шәмнәр тотып төкеренә-төкеренә янәшәсендә әйләнеп йөри башлагач, ул түзми:

—Сез барыгыз да тәмугта яначаксыз!—дип кычкыра.—Сине дә җәһәннәм көтә, әни. Болай яшәвеңне ташламасаң, сине җәһәннәм көтә... Сез барыгыз да яначаксыз, яначаксыз!..

Карчыклар, котлары чыгып, "җен иләшкән, җен оялаган", дип пышылдашып, өйдән чыгып качалар. Сихерчеләр дә җиңә, дәвалый алмаган кызына ана кеше психбольницадан бригада чакырта. Яулыкка чорналган, шыр сөяккә калган кызны психбольницадан килүчеләр карап та тормыйлар, "паспорты йөзендә", дип, ашыгыч ярдәм машинасына утыртып, алып чыгып та китәләр. Шулай итеп, Ләйлә тилеләр йортына килеп эләгә...

Ләйлә, елый-елый, Мәрьямбануга менә шушыларны сөйләде.

Больницада Ләйләне шунда ук система астына салалар, тәненә, кан юлларына, башына көчле дарулар җибәрәләр, укол белән ашата, укол белән йоклата башлыйлар. Ләйләнең күз алмалары зурайган, йөзе саргаеп сузылган, бармаклары туктаусыз дерелдәп тора иде.

—Мәрьямбану апа, мине монда калдырма,—диде ул аның кулларына чытырдап ябышып.—Миңа монда намаз да укытмыйлар, мәдрәсә кызларын да кертмиләр. Бик куркыныч уколлар ясыйлар... Мине монда бетерәләр, Мәрьямбану апа...

Мәрьямбану үзе дә Ләйләне моннан алып чыгып китәргә ниятләгән иде инде. Ул аны үзләренә алып чыгачак. Ничек башта ук бу уй аның башына килмәгән соң? Кеше баласы бит, анасы барыбер рөхсәт бирмәгән булыр иде. Эшләр болай куркынычка киткәч, анасы белән дә исәпләшеп тормаска туры килер, югыйсә, бала күз алдында бетеп бара...

Ул арада, кемдер хәбәр итеп ахыры, бүлмәгә җилфердәп карт кына бер кеше килеп керде. Мәрьямбану аны элеккеге елларда шәһәр активы җыелышларында күргәне бар иде. Бу—больницаның баш врачы Штейнберг дигән яһүди. Ул да Мәрьямбануны төсмерләп алды ахыры, коры гына сорап куйды:

—Сезне монда кем кертте?

Мәрьямбану да югалып калмады, бу яһүдине закон белән куркытып кына җиңеп буласын ул яхшы белә иде:

—Бу кыз—минем укучым, күрше кызы, ул гына да түгел, Ләйлә минем булачак киленем,—дип башлады ул үзенең хокукларын күбрәк күрсәтергә тырышып.—Ул авыру түгел, бирегә ялгыш эләккән. Минем аны алып чыгып китәргә тулы хакым бар.

Карт еврей йомшара төште, әмма чигенергә ашыкмады. Чигенергә уйламады да. Ул эченнән генә ишек төбендә утыручыларны сүкте, чөнки монда мөселманнарны, бигрәк тә яулык бәйләгән хатын-кызларны кертмәскә катгый рәвештә әйтелгән иде бит! Ул аларның монда килеп, хокук даулап йөриселәрен белде, бу кыз баланы алып чыгып китәргә тырышасыларын да чамалады. Әмма Штейнберг кулына килеп эләккән кешегә үз акылында моннан чыгу юк иде инде. Штейнберг, хокук-хак темасын әйләнеп үтеп, башка сүзгә күчте:

—Күрәсезме, сез авыруны нинди хәлгә китергәнсез?—диде ул Ләйләнең калтырап торган кулларыннан алып. Аннан гипнозлы-лазер күзләре белән аның акылында, күңелендә актарына башлады, үзе һаман Ләйләне юаткан, тынычландырган кебек итенде.—Ә син тынычлан, Ләйлүш, тынычлан, кара нишләткәннәр үзеңне? Кара, бөтенләй калтырый ук башлагансың, кара, йөрәгең ничек тибә, кара, ничек агарынгансың...

Ләйлә, чыннан да, Штейнбергның күзенә кереп бетәрлек булып, бөтен гәүдәсе белән дер-дер калтыранып, буыла-буыла елый ук башлады. Мәрьямбану, коты чыгып, сикереп торды. Әле яңа гына ягымлы, йомшак сөйләшеп утырган Ләйләне танырлык түгел иде. Ул арада ике медсестра йөгереп килеп, Ләйләнең кулларын артка каерып, аркасына, беләкләренә берничә укол кададылар. Ләйлә күз алдында шәлперәеп, шиңеп төште... Мәрьямбану аңа эндәшеп-эндәшеп карады, әмма Ләйлә инде аны да, янындагы врачларны да күрми, танымый иде... Ул тагы уянмас йокысына китте...

Икенче көнне Мәрьямбануны больницага якын да җибәрмәделәр. Башындагы яулыгын башлыкка да алмаштырып барып карады—әмма аны Ләйлә янына кертмәделәр. Штейнберг Ләйлә янына әнисеннән башка беркемне дә кертмәскә әмер биргән иде.

Бу хәлләр моннан берничә көн элек булды. Мәрьямбану, суд аша булса да берәр чара күрермен, дип йөргәндә, менә бүген улының хәбәре килтереп бәрде. Әйтерсең лә, ниндидер кара көч бу мөселман балаларын җир йөзеннән кырып, юк итеп чыгарга җыена иде. Ялгыз ана нишләргә дә белмәде. Бер якта—улының кайгылы хәбәре, икенче якта—Ләйлә үлем тырнагында... Стена аша гына ире чит хатын белән яшәп ята... Һәм шушыларның барысына да түзәрлек, барысын да күтәрә һәм җиңеп чыга алырлык көчле рух, иман кирәк, сабырлыклар кирәк... Мәрьямбану аңлый—бу газаплар, бу авырлыклар—Аллаһы Тәгаләнең сынавы...

Барысы да кисәк кенә үзгәрде дә куйды: ире бар иде—ире ташлап китте, улы бар иде—улы җиһадка китте. Дәрәҗәле эше, зур исеме бар иде—берсе дә калмады... Барысы да дингә килгәч башланды... Бер татар хатынының чын күңелдән дингә килүе, исламча яши башлавы иренә дә, иленә дә кирәк түгел иде. Тормышының кыл уртасында Мәрьямбану юллар чатында калды—гомерне элек-

кечә динсезлектә, дин тотмыйча яшәп бетерергәме, әллә, соң булса да, Аллаһ юлыннан китәргәме? Мәрьямбану соңгысын сайлады. Һәм Мәрьямбану барысын да югалтты—үзен чорнап алган дөнья аны бу кыяфәтендә танымады, кабул итмәде, кирәген тапмады. Мәрьямбану үзе дә азган-тузган бу динсезләр дөньясы белән арасын өзде, ул куйган таләп һәм кагыйдәләрне кабул итмәде, танымады. Һәм бер көнне япа-ялгыз калды. Ул дөньяны үзгәртә алмады, шулай ук дөньяга да үзен үзгәртергә ирек бирмәде...

Барысы да дингә килгәч башланды... Аллаһы Тәгалә шулай иң кадерлеләреннән аерып сыный идеме Мәрьямбануны, әллә аны тагы да дәһшәтлерәк, куркынычрак сынауларга әзерли идеме—Мәрьямбану анысын белми иде. Бу сынауларның, бу авырлыкларның барысы да Аллаһы Тәгаләдән икәнен генә белә иде ул... Һәм Раббысыннан, нинди генә авырлыклар күрсә дә, шушы хак юлыннан аермавын, иман ныклыгы бирүен сорый иде...

Ә бәндәсе өчен нәрсәнең хәерле булуын бары тик Аллаһы Тәгалә Үзе генә белә...

Мәрьямбануның борчулы уйларын сизенгәндәй, стена артында Тимербулатларның эте елый башлады. Гел шулай—Мәрьямбанулар ягында бераз гына борчу-хәсрәт булдымы, эт стенаны тырныйтырный шыңшый башлый. Эт булып эт сизенә бу йортта нидер булып ятканын, Әхмәтнең юклыгын, аңа бәла килгәнен, ә Тимербулат, Әхмәтнең әтисе, берни сизенми, борчылмый микәнни? Телевизордан ул да ишеткәндер бит инде. Бала кайгысы аның йөрәгенә килеп бәрелмәдеме икәнни, күрше марҗа сихереннән бала кайгысы да аралый алмасмы инде ул кешене? Мәрьямбануның ирен, Әхмәтнең атасын?! Нигә шушындый зур кайгылар килгәндә алар бергә түгел соң, ничекләр күтәрсен Мәрьямбану бу хәтле хәсрәтне—бала хәсрәтен?..

Көн җилләп-давыллап торды да, кисәк кенә караңгылатып җибәрде. Әле кояш баемаса да, бөтен дөньяны кара болытлар каплап киткән һәм бу шәһәргә, бу йортка мәңгегә төн килгән кебек иде. Мәрьямбану хәсрәтле уйларыннан айнып киткән кебек булды. Йә Хода, бала кайгысы намазын да онытгыра язган, сабырлыкларын да сындырып, уйларын чуалтып-таратып ташлаган. Мәрьямбану ашыгып икенде намазына басты. Икенде намазы—фәреш-

тәләрнең аерата яраткан, бәндә белән бергә укый торган намазлары. Бәндәгә иң якын вакытлары... Мәрьямбану Аллаһы Тәгаләдән бер генә нәрсә сорады—шушы хәл-хәбәрләргә дә түзә, шуны күтәрә алырлык иман ныклыгы һәм сабырлык. Баласын ул Аллаһы Тәгаләгә тапшырды, хәерлесен дә Ул кылыр. "Раббым, балам белән Җәннәтләрдә күрешү бәхетләре бир", дип сорады Мәрьямбану намазлыгына тезләнеп. Тәкъдирдән качып булмаганын ул бик яхшы белә иде, ә Тәкъдир Китабының серләре бары тик Аллаһы Тәгаләгә генә билгеле иде...

Намазлыгы өстендә күпме шулай утыргандыр—Мәрьямбану хәтерләми. Ниндидер сәер кыштырдауга сискәнеп, ул башын күтәрде. Тавыш килгән якка борылып карагач, ул куркуыннан кычкырып җибәрә язды. Җәйдән кереп калган чикерткәләр, бер рәткә тезелеп, сәер сикеренә-сикеренә, өйне ташлап чыгып баралар иде... Менә алар Мәрьямбану турына килеп җиттеләр, менә алар, Мәрьямбануга игътибар да итмичә, сикерә-сикерә, намазлык өстеннән үтеп тә киттеләр, менә алар ишеккә җиттеләр, үзләре генә белгән тишекләр, ярыклар аша, ничек кергәннәр, шулай юкка да чыктылар... Мәрьямбану утырган урынында катып, карап калды. Бу—бәла буласына иде... Йортны җан ияләре ташлап кача, бу—бәлагә, зур афәтләргә иде...

Ишектә яңгыраган кыңгырау тавышы аңа шушы афәтләрнең башы булып тоелды. Мондый кайгылы көндә кем кагылыр аның ишегенә, аның бусагасын күптән урап үтәләр бит инде, Чечняда шушы хәлләр башланганнан бирле. Үзәген телгәләп, тагы улы күз алдына килде, намаз вакытында бераз онытылып торган борчулы уйлары тагы башына ябырылды. Бүген көндез Хәйдәрнең телевизордан әйткәннәре миенә сугып, өзлексез сулкылдап тора башлады. Тукта, ишектә бәлки Хәйдәрдер? Мәрьямбануга үзе дөресен әйтергә килгәндер, бу телевизордан ишеткәннәр барысы да ялгандыр, исәндер аның улы, исәндер!

Мәрьямбану кабаланып ишеккә ташланды. Сорамыйча да ачып җибәрде.

Ишек төбендә Тимербулат басып тора иде...

Алар ишек төбендә күзгә-күз карашып озак басып тордылар.

—Белеп килдеңме?—диде Мәрьямбану.

—Нәрсәне?—Тимербулат шомланып Мәрьямбануга карады.

"Димәк, белми. Бәлки белмәве хәерлегәдер..."

Тимербулат бүлмәгә үтте, кайчандыр гомеренең иң кадерле мизгелләре узган бу урынга ул хәзер чит кеше кебек, рөхсәт сорап кына керә ала иде. Бүген исә Тимербулат көне буе үзен кая куярга белмәде, иртәдән бирле жаны уйнады, кичкә таба күңелен бөтенләй шом басты, аяклары бу якка тартты. Әйтерсең лә, Мәрьямбануның нурдан, аклыктан гына торган бу бүлмәсе Тимербулатны тынычландыра, юата ала иде... Тимербулат үзе барып зур утны яндырды, пәрдәләрне тартып куйды. Бүлмә эче тагы да яктырып, нурланып киткән кебек булды. Тимербулат та бераз тынычланды. Әмма Мәрьямбану гына бүген аерата хәсрәтле, аерата борчулы күренде Тимербулатка. Элеккеге еллардагы кебек, кулларына күтәреп аласы, үзләре генә белгән иркә сүзләр белән юатасы, тынычландырасы килеп китте. Әмма Мәрьямбану Тимербулаттан йөз ел барсаң да барып житә алмаслык ераклыкта иде шул... Алар күптән инде икесе ике дөньяда яшиләр иде...

—Йә, нәрсәгә ирештең инде шушы юлдан китеп?

Тимербулат бу сорауны Мәрьямбануга инде мең дә беренче мәртәбә бирә иде. Мәрьямбануга нинди генә авырлыклар, бәхетсезлекләр килсә дә, жир астыннан чыккандай каршына килеп баса да, шушы бер сорауны бирә:

—Йә, нәрсәгә ирештең инде... шушы юлдан китеп?

Үзе шулай ди, үзе Мәрьямбануның "ялгыштым шул, Тимербулат, элеккечә генә яшисе калган икән, берни үзгәртмичә", дип әйткәнен көтә. Мәрьямбану әйтми, элеккеге кебек яшәргә дә жыенмый. Һаман шул юлында... Шул юл, дигәне—дин юлында, дигән сүз.

Башта ук каршылык шуннан китте. Тимербулат мәсьәләне, "йә—дин, йә—мин!" дип куйды. Мәрьямбануның, 40 яше дә тулмас борын, карт әбиләр кебек, яулык бөркәнүләрен дә кабул итмәде ул, парлашып мәжлесләргә бармавын да, концертларга йөрми башлавын да аңламады, төн урталарында, Тимербулатның кайнар кочагыннан чыгып китеп намаз укып йөрүләрен дә өнәп бетермәде...

Юк, Тимербулат дингә каршы кеше түгел иде. Ләкин ул дин

аның тормыш тәртипләрен, ияләнгән гадәтләрен бозарга, аны бу дөнья рәхәтлекләреннән аерырга тиеш түгел иде. Тимербулат үзе дә заманында мәчетләр салдырып, корбаннар чалдырып, дин, милләт, дип мәйданнарда кычкырып йөргән кеше. Хәер, ул вакытта алар өчесе бергә иде, бер сүздә, бер юлда, бер уйда иделәр. Гаиләләре белән милли хәрәкәт уздырган бөтен митингларда йөрделәр, бер җыелышны, бер татарча концерт-театрны калдырмадылар. Ун яшенә кадәр бары тик урыс балалар бакчасына, урыс мәктәпләренә генә йөргән, өйдә дә ата-анасы белән бары тик урыс телендә генә сөйләшкән Әхмәт мәйданнан "Азатлык" сүзен отып кайтты. Һәм шул көннән соң инде ул бу сүзне онытмады. Ул арада шәһәрдә күпләп татар мәктәпләре, татар гимназияләре ачыла башлады, Әхмәтне, ике дә уйлап тормыйча, татар гимназиясенә илтеп бирделәр. Әхмәт белән бергә, өйгә Тукай шигырьләре, татар җырлары, малайның тормышына үзе кебек үк яңа рухлы татар балалары килеп керде. Аларның барысын да "бәйсезлек балалары" дип йөртәләр иде. Чөнки бу татар балалары ата-аналары белән мәйданнарда "Азатлык" кычкырып йөргән, кышкы салкыннарда, жәйге челләләрдә урамнарда митинг-пикетларда басып торган, сайлау, референдум вакытларында листовкалар таратып йөргән балалар иде. Бу еллар, мөгаен, Тимербулатның гомерендә иң кадерле, иң кыйммәтле, иң мәгънәле еллар булгандыр. Аннан барысы да үзгәрде, бетте. Бәйсезлек тә калмады, милли хәрәкәт тә, гаиләсе дә... Алар белән бергә тормышының мәгънәсе, максаты да...

Дәшмичә шактый озак утырдылар. Тимербулат үзе дә аңлый — эш Мәрьямбануның дингә килүендә генә түгел иде. Ул сәбәп кенә. Эш башкада — милләт, дип, бәйсезлек, дип ыргылып чапкан бер чорында Тимербулат милләтенең дә, бәйсезлекнең дә юк икәнен тоя башлады. Болар барысы да уен гына булган икән... Кемгәдер — хакимияткә килер өчен, кемгәдер — хакимияттә калу өчен... Һәм, көннәрдән бер көнне, аны, шәһәрнең танылган бер кешесен, эшмәкәрен, милләтчесен, чакыртып алдылар да, әйттеләр: "Уен бетте, егетләр", — диделәр. Тимербулат телсез-өнсез калды — нинди уен, кем өчен, нәрсә хакына уен? Ул, ир уртасы кеше, менә инде ничә еллар буе хатынын, баласын җитәкләп, мәйданнарда йөргән, берәмтекләп мәктәп-мәчетләр ачтырган, чын күңеленнән Татарстан

бәйсез булсын, бәхетле булсын, дип йөргән кеше—ул да уен уйнаган булып чыгамыни инде? Кем уены, кем файдасына уен? Монысын да ирләрчә аңлаттылар Тимербулатка—милләтчеләр ярдәме белән Татарстан Мәскәүдән ала алырдаен алган икән, хәзер исә урамнарда кычкырып йөрер вакыт үткән, киресенчә, житәкчеләрне якларга, аларны Мәскәү кысуыннан сакларга кирәк икән... "Кирәк чакта без сезне чакыртып алырбыз, тагы урамнарга чыгарсыз, Мәскәүне куркытып алырсыз", диделәр... Ул арада күплән завод-фабрикалар ябыла башлады, инде менә була, менә бәйсезлек алабыз да, рәхәт яши башлыйбыз, дигән халыкны эшсез-акчасыз урамнарга куып чыгардылар. Милләт фәкыйрьлеккә төште, ата-аналары—эшсез, балалары, акча булмау сәбәпле, белемсез кала башлады. Бу хәерче, надан татарлар беркемгә дә кирәк түгел иде. Моны милләт үзе дә сизде, тормыштан күңелләре кайткан, инде беркемгә, бернәрсәгә дә ышанмаган, өмет итмәгән ата-аналар—аракыга, балалары—наркотикларга барып ябыштылар...

Менә шул вакытта Тимербулат та ике ут арасында калды. Бер яктан, “Кайда эш, кайда хезмәт хакы, кайда кычкырып йөргән бәйсезлегегез, ник безне иске тормышыбыздан аердыгыз?!”—дип, халык ябышса, икенче яктан, Тимербулат кебек милләтчеләр инде житәкчелек өчен дә кирәк түгел иде. Аларны зур сәясәткә дә, зур бизнеска да якын китермәскә тырыштылар, дөнья белән идарә итәргә яңа байлар, яңа татарлар килгән иде. Алар бу елларда эшләп түгел, бары тик халыкныкын һәм дәүләтнекен талап кына аякка басып калдылар. Моны бөтен кеше белә иде. Әмма халык бәгыренә төшкән шушы татарларга сүз әйтә башласаң, алар бердәмлек турында чүбек чәйни башлыйлар иде, имеш, нигә инде Мәскәүләр алдында, башка милләтләр арасында татар татарга сүз әйтә, татар татарны сата? Менә сиңа—мә? Татар татарны таларга, рәнжетергә ярый икән, ә шул турыда сүз әйтә башласаң—син татарны, булмаган бәйсезлекне сатучы...

Бу хәлләрне аңлаучы милләтчеләргә бик авыр иде. Яңа татар байлары хакимият һәм байлыкны кулга төшерү белән генә чикләнеп калмадылар. Әкренләп аларга барлы-юклы татар мәктәпләре, татарлык та комачау итә башлады. Бу татарча мәктәпләр, мәчет-мәдрәсәләр дә алар өчен уен гына булып чыкты. Шул чагында улы-

ның әйткән сүзләрен һаман да хәтерли әле Тимербулат:

—Әти, бәйсезлек беттемени инде?

—Нигә алай дисең, улым?

—Гимназиядә шулай диделәр. "Азатлык" дип больше кычкырып йөрмәгез, милли хәрәкәттә анда бандитлар гына калды, диделәр...

Икенче көнне үк кызып-ярсып, улы укыган гимназиягә китте Тимербулат. "Милли хәрәкәттә бандитлар гына калды", дигән укытучыны да эзләп тапты. Карт тарихчы акланып маташмады, киресенчә, Тимербулат авыз ачуга, үзе һөҗүмгә күчте:

—Әйттем шул,—диде ул Тимербулатның күзләренә туры карап.—Хәзер дә әйтәм—нигә монда килеп, татар мәктәпләренең астын-өскә китереп, тикшереп йөргән булалар? Без монда болай да татарча укытабыз. Алай бик батырлар икән, әнә урыс мәктәпләрен барып актарсыннар, анда татар балаларын чукындырып яталар. Бик батырлар икән, әнә җитәкчеләрдән барып сорау алсыннар—нигә үзләре татарча сөйләшмиләр алар? Безне тикшерүче болай да күп. Без ябылып беткәч, менә кемне тикшерерләр?

—Син, агай, давай бөтенесен бергә өймә әле, яме? Әле беркем дә татар гимназияләрен ябарга җыенмый, үзара талашып-ызгышып кына таралып бетмәсәгез.

Карт укытучының бик тиз хәтере калды.

—Мин сине акыллырак кеше дип уйлаган идем, энем,—диде ул кызарынып-бүртенеп.—Ярый, милли хәрәкәт әбиләре монда килеп кычкырсыннар да инде, алар төптән күрми. Соң син ир кеше, аңларга тиеш бит—киләчәге юк бу татар мәктәпләренең! Нигә, дисеңме? Йә, байрак болгап йөреп, хет бер татар университеты ачтыра алдыгызмы? Кая барсыннар бу татар мәктәпләрен бетергән балалар? Аларның башларында русчасы-татарчасы барысы буталган бит—кайсы бишенчедән, кайсы алтынчыдан татарча укый башладылар. Нәтиҗәдә, ни физика-математика кебек фәннәрне урысча аңлата алмыйлар, ни чатнатып сөйләрлек татарчалары юк.

—Анысы сезнең гаеп инде, агай, укытырга, өйрәтергә кирәк иде, сезнең кулда бит.

—Син, энем, алай бик акыллы булгач, башкасын да сора. Мин ничә ай хезмәт хакы алмадым икән? Сорамасаң да әйтәм—биш ай!

Без хатын белән икебез дә укытучы, ярты елга якын бушка эшлибез. Безнең өйлә ризыгы өчен түләргә акчабыз юк, өйдән бәрәңге пешереп алып килеп, укучылардан кача-поса шуны ашыйбыз. Син, тел, дисең! Безнең күбебездә хәзер баш кайгысы, тамак кайгысы. Сез бәйсезлек дип йөрмәсәгез, без бу көннәргә калмый идек!

—Туктале, агай, монда бәйсезлекнең ни катнашы бар соң?

—Бар! Без элек болай яшәми идек—акчасын да вакытында ала идек, дингезенә ял итәргә дә бара идек, чират буенча квартирасын да ала идек. Халыкның бөтен байлыгын, бөтен хокукларын сез бер төркем карак кулына алып бирдегез! Имеш, аларга бәйсезлек кирәк, имеш, хәзер халык бай яшәячәк... Саттыгыз! Сатылдыгыз! Булган малдан, дәүләттән һәркем үзенә калжа-калжа йолкып калырга тырыштыгыз! Безгә нишләргә хәзер? Балалар жәл, без аларны мона кадәр гел бәйсезлек, дип, милләт, дип тәрбияләдек. Хәзер нәрсә дип әйтик аларга? Кем аркасында шулай булды, дип әйтик?

Тимербулатны бу авыр сөйләшүдән кыңгырау гына коткарды. Аның карт тарихчыга әйтер сүзе, төпле җавабы юк иде. Чөнки Тимербулат үзе дә менә инде күпме гомер нәкъ шушы сораулар, шушы борчулар арасында бәргәләнә иде. Ул башын иеп коридорга чыкты. Тимербулат шуңа да игътибар итеп өлгерде—балаларның күбесе русча сөйләшә иде. "Инде татар мәктәпләрендә дә шушы хәл булгач!" дип рәнжеп уйлады Тимербулат. Нәрсә өчен ачтырдык соң алайса без бу мәктәпләрне, татар укытучыларына эш булсын өченме?!

Ул инде, ник килгәненә үкенеп, кайту ягына борылган иде. Шул чак колагына саф татарча, матур итеп сөйләшкән тавышлар ишетелде. Тимербулат терелеп киткән кебек булды, гаҗәпләнеп, шул якка борылып карады. Тәрәзә янында улы Әхмәт белән күрше балалары Ләйлә һәм Хәйдәр басып торалар иде. Дөньяларын онытып татарча сөйләшүчеләр дә алар икән. Әмма Тимербулатны гаҗәпләндергәне башка иде. Ул улының күрше кызы Ләйләне ошатып йөрүен сизенә иде, кыз да Әхмәткә битараф түгел, ахырысы, бөтен җиргә дә алар икесе тагылган кебек йөриләр. Әмма өченче дус Хәйдәр дә кызны бер генә минутка да ялгызын калдырмый, Ләйләнең бер ягында Әхмәт булса, икенче ягында—Хәйдәр... Менә монда да нәкъ шул күренеш: Әхмәт—бер яктан, Хәйдәр икенче як-

тан Лэйлә тирәсендә күгәрчен кебек гөрлиләр, ә кыз исә икесенә дә карап елмая, икесен дә якын иткәнлеге күренеп тора.

"Әмма кайчан да булса берсенә тукталырга туры киләчәк, сеңелкәй, кайчан да булса берегезгә юлдан китәргә туры киләчәк, егеткәйләр", дип уйлады Тимербулат, һәм, балаларга күренеп оялтмас өчен, шыпырт кына мәктәптән чыгып китте.

Яшьләрне күргәч, аның күңеле бераз күтәрелеп киткәндәй булды. Нәрсә генә булса да—бәйсезлек бармы ул, юкмы, халык бәхетлеме, бәхетсезме—тормыш дәвам итә иде. Кемнәрдер барыбер гашыйк була, кемнәрдер гаилә кора, кемнәрдер оныклы була, бабай була... Тимербулат елмаеп куйды. Эшләр болайга барса, әле туйлар да озак көттермәс, күрше кызының барыбер аның улын сайлыйсын белә Тимербулат, һәм шушы кечкенә генә шәхси шатлык, кечкенә генә өмет тә аны тагы дәртләндереп, яшәртеп җибәрде. Ул барысын да онытып, куанычын Мәрьямбану белән уртаклашырга өенә ашыкты...

Ул һәрвакыт өенә шулай ашыгып, атлыгып кайтып керә иде... Дөньядагы бөтен кайгыларын һәм шатлыкларын, бөтен борчуларын, өметләрен иң беренче булып Мәрьямбануы белән уртаклаша иде... Бөтен шәһәрендә, бөтен милләтендә, бөтен дөньясында алар кебек бәхетле, алар кебек бер-берләрен аңлый һәм ярата торган кешеләр юк иде бит! Юк иде...

Тимербулат соравын тагы бер тапкыр кабатлады:

—Нәрсәгә ирештең, дип сорыйм бит... шушы юлдан китеп? Менә кайда ул бала хәзер? Син бит аны чит илдә укый, дип алдыйсың, чит илдә укыган баланың ата-анасын көн саен КГБдан тикшереп тормыйлар... Мин аның кайда икәнен син әйтмәсәң дә беләм инде... Шунда ул, шунда... Римманың кәртләре да шулай күрсәтә, ә ул белмичә әйтми инде...

Римма—Тимербулатның хәзерге хатыны, бөтен шәһәргә танылган күрәзәче. Мәрьямбануның йөрәге тагы чәнчеп-чәнчеп куйды—монда да ул хатын. Кара кайгы көнендә дә арада шул кара хатын... Тимербулат Мәрьямбану барган юлдан барырга теләмәде, ә бу хатын үз артыннан алып китте. Һаман ычкындырганы юк. Хәер, зинага кызыккан, хәләлен үз теләге белән харамга алыштырган Тимербулат, кайчандыр аның ире, баласының атасы булган мондый

Тимербулат кирәк идеме икән Мәрьямбануга? Әхлаксыз, динсез, бозык Тимербулат кирәк идеме—хәтта баласының атасы булса да?

—Безнең аерылуда минем бу юлдан китүемнең гаебе юк, Тимербулат,—диде Мәрьямбану.—Син моны үзең дә яхшы беләсең. Син башка юлдан киттең, син гаиләнне ташладың, син харамга үрелдең...

—Әмма мин синең белән араны өзмәдем бит! Син аңларга теләмәдең.

—Син инде башка кеше идең... Һәм төзәлергә дә теләмәдең...

Мәрьямбану өчен бу сөйләшү бик авыр иде. Бигрәк тә бүген, улы турында шундый кайгылы хәбәр ишеткән көнне... Аның Тимербулатка барысын да сөйләп бирәсе килде, элеккеге еллардагы кебек, башын җилкәләренә салып, күңелендәге барлык уй-борчулары белән бүлешәсе килде. Элек һәр кичне ул аңа үзе турында, күңеле турында сөйли иде, фикерен, киңәшен сорый иде. Хәтта Тимербулат өйдә юк вакытта да, күңеленнән гел аның белән сөйләшеп, киңәшеп йөри иде. Ә хәзер—ике арада таш стена... Таш стена артында—Тимербулатның икенче тормышы, чын тормышы, бүгенгесе... Мәрьямбану—үткәннәрдә һәм хатирәләрдә генә... Ике арада тәкъдирнең пәрдәсе тора...

—Бар чык инде, Тимербулат,—диде Мәрьямбану аңа күтәрелеп карамыйча гына.—Минем дә намаз вакытым җитте... Хатының да дөрес аңламас...

—Мәнә шул намазыңны кочаклап калдың инде... Янында ни ирең, ни улың.—Тимербулат тимер кебек авыр сүзләрен, салкын сүзләрен Мәрьямбану өстенә ташлап китәргә ашыкты.

—Мин сине кумадым, Тимербулат, үзең киттең... Минем гаебем булса, кичер, бәхиллегеңне бир.

Тимербулат сүзсез, тынсыз-өнсез калды. Мәрьямбануның гапгади итеп әйткән бу сүзләрендә бөтен дөреслек, ачы хакыйкать, төзәлмәслек яра—фаҗига иде. Әйе, Тимербулат үзе китте бу йорттан, Мәрьямбану аны кумады, ул ир куа торган хатын түгел. Әмма аларның аралары ир белән хатын булып яшәп калырлык та түгел иде инде. Алар икесе ике дөньяда яши башлаганнар иде... Мәрьям белән Әхмәт баш-аяклары белән дингә кереп киттеләр, тормышны шуңа көйләделәр, Тимербулат өчен исә ул тормыш чит-ят, тар һәм

чикләнгән кебек тоелды. Ә янәшәдә генә икенче тормыш—шау-шулы, ләззәтле, гөнаһлы тормыш көтеп тора иде аны. Тимербулат шунысын сайлады. Һәм бу йорттан да үзе чыгып китте. Гаеп тә Тимербулатның үзендә. Ул чагында нигә аннан кичерү, бәхиллек сорый соң Мәрьямбану? Нигә ул бүген шулай сәер, моңлы, әйтерсең, дөнья белән саубуллаша, дөньядан китә? Тимербулатның аяк астында җир селкенеп куйган кебек булды. Барысына да түзәргә риза, гомер буе көтәргә дә риза, әмма стена аша булса да Мәрьямбануның йөрәге генә типсен, ул гына яшәсен... Тимербулат үзе аннан кичерү, бәхиллек сорарга әзер—аны башкага алмаштыруы өчен дә, улына күз-колак була алмавы өчен дә. Мәрьямбануның кимсетелеп, эшсез, ачлы-туклы яшәргә мәҗбүр булуы өчен дә—ул, Тимербулат үзе аннан кичерү сорарга тиеш бит!

—Нинди кичерү турында сөйлисең син, Мәрьямбану?! Мин үзем синнән кичерү сорарга тиеш бит! Менә Әхмәт исән-сау кайтсын да, бер утырып сөйләшергә кирәк әле безгә. Болай булмый бит инде, булмый...

—Мин синнән бәхил, Тимербулат... Алдагысы Алла кулында.. Бәлки сөйләшербез дә...

Тимербулат ишек төбенә килеп басты.

Озак кына бер-берләренә карап тордылар. Әйтерсең лә, моннан дистә еллар элек беренче тапкыр очрашканнар... Һәм, әйтерсең лә, тагы дистә еллар күрешмәскә соңгы тапкыр очрашалар... Әйтерсең лә, мәңгелеккә күрешмәскә, мәңгелеккә аерылалар...

—Кояш байый, Тимербулат...

—Минем өчен ул күптән баеды инде, Мәрьямбану...

Гәүдәсе ишек аша чыкты, җаны монда калды... Улының тәүге тәпи эзләре уелып калган бүлмәдә, зур, эчкерсез яратуның шаһиты булган бүлмәдә, гомеренең иң бәхетле чагы үткән бүлмәдә... Аңа бирегә кире кайту юлы юк иде инде...

Тимербулатның өенә, Римма янына керәсе килмәде. Хәер, нинди өе булсын инде ул аның, Тимербулатның өе менә монда, ишек артында калды. Римма янында ул—йортка кергән ир, Тимербулат та түгел—Тимур, монда бернәрсә дә Тимербулатныкы түгел. Алайса, нәрсә тота соң анда Тимербулатны? Менә биш ел үзенә шушы сорауны бирә инде Тимербулат. Әле һаман җавап таба алга-

ны юк. Һәм таба да алмас ахыры. Сихер, дисәң, кеше кычкырып көләр, мәчет карчыгыннан качты, сихерчегә килеп капты, диярләр... Әмма бу шулай, нәкъ шулай. Сихерләде аны Римма, тимер кебек өрлектәй ирне телсез-өнсез колы итте, шәүләсе итте, сулышы итте. Тимербулатны элеккеге тормышыннан суырып алды да, үзенә бәйләде дә куйды. Барысы да стенаның теге ягында калды—унбиш ел бергә яратышып яшәгән Мәрьямбану да, өзелеп яраткан бердәнбер улы Әхмәт тә, милли хәрәкәт тә, милләт үзе дә, дин дә... Барысы да ишекнең теге ягында калды. Бу йортта аларның берсе дә юк иде. Бу йортта Римманың мәңге бетмәс сихере, мәңге туйдырмас шашкын дәрте, яратуы, мәңгелек ялган һәм мәңгелек гөнаһ кына бар иде...

Бүген, нигәдер, Тимербулатның анда керәсе килмәде. Әллә нигә бүген ул да җанына урын таба алмый иде. Тәмам караңгы төшкәнче, урамнарны бер әйләнеп керергә булды. Һәрвакыттагыча, лифт эшләми иде. Тимербулат җиденче каттан әкрен генә аска төшә башлады. Күп этаж араларында ут янмый, шуңа күрә, кармаланып, капшанып кына төшәргә туры килә. Аягы белән нәрсәгәдер басты, ахыры, ачы итеп чыелдаган тавыш ишетелде. Чыннан да, аяк астында нәрсәдер кыймылдый, шуыша, хәрәкәт итә иде. Яктырак урынга чыккач, Тимербулат кычкырып җибәрә язды—җепкә тезелгән кебек, өске катлардан соры тычканнар төшеп килә иде! Тукта, монда стена да ниндидер бөҗәкләр, җан ияләре белән тулган бит! Барысы да, ниндидер әмергә буйсынып, аска—урамга ашыгалар иде. Нәрсә булыр бу, нинди сүзсез хикмәт-могҗиза? Тимербулат шулай дип уйлап өлгермәде, нәрсәгәдер абынып, сөрлегеп китте. Аяк астындагылар хахылдашып куйдылар. Караңгыда бераз күз ияләнгәч, Тимербулат почмакта өелеп утырган яшьләрне күрде. Үги улы Вова да алар арасында иде. Инде егермегә җитеп килә торган бу егет бер җирдә укымый да, эшләми дә. Наркоман бу егетнең бөтен гомере уколдан-уколга мингерәүләнеп, саташып, тартышып, йоклап үтә. Менә шундый фаҗигасе дә бар әле Тимербулатның яңа өендә, яңа тормышында. Бүген дә әнә үз ишләре белән төнге ауга, төнге кәефкә чыкканнар. Шулай кичтән чыгып китә дә, таң алдыннан гына өстерәлеп кайтып егыла ул. Аннан көне буе йоклый. Әнисе эшли торган җиреннән, больницадан, аңа дип шул

мингерәйткечләрне ташый... Тормыш түгел, мәхшәр... Тимербулат, күзләре аларган бу өернең өстеннән атлап диярлек чыгып, урамга атылды. Аяк астында әллә адәми затлар, әллә күсе-тычканнар, әллә башка хәшәрәтләр чинашып калды. Тимербулат тизрәк бу пычраклыктан урамга, яктылыкка, саф һавага ашыкты.

Урамда да инде тәмам караңгыланып килә иде. Тик бу әле төн караңгылыгы түгел, кара болытлар алып килгән иртә караңгылык, табигатьнең эңгер-меңгер бер чагы иде. Йөзгә бәреп-бәреп, усал җил исә. Биек катлы йортлар тирәсендә җилләр бигрәк тә явызлана, кешене бөҗәк урынына таш стенага чәпәрдәй булып котырына. Тимербулат та, бу җил оясында кая барырга белмичә, шактый басып торды. Ул арада күрше подъезд төбенә милиция машинасы килеп туктады. Машинадан өчәү төштеләр дә, ашыгып ишеккә юнәлделәр. Берсенең килеш-кыяфәте Тимербулатка таныш кебек тоелды. Башын җилкәләре белән капларга, яшерергә теләгәндәй, куырылып, газапланып атлый иде бу кеше. Менә ул кинәт кенә бу якка борылып карады, һәм Тимербулат күрше егете Хәйдәрне танып, кычкырып җибәрә язды. Хәйдәр дә аны таныды, ахыры, бер мәлгә туктап торган кебек тә булды, ләкин янындагы кешеләр аны этеп диярлек подъездга алып кереп киттеләр. Бераздан тугызынчы катта, Хәйдәрләр тәрәзәсендә ут кабынды. Тимербулат шактый гына көтсә дә, Хәйдәрне озата кергән милиционерлар кире чыкмадылар. Тимербулат, бу күргәннәре турында нәрсә уйларга да белмичә, борылып өенә кереп китте. Ул Хәйдәрнең кайдадыр укып, хезмәт итеп йөргәнен белә иде, тик нигә ул шул хәтле сак, күзәтү астында яши башлаган—Тимербулат аңламады. Хәер, Хәйдәр инде—ул бала вакыттан белгән Хәйдәр түгел, дөньялар да элеккеге дөнья түгел, кемне нәрсә өчен саклаганнарын да, яклаганнарын да һич аңлатырлык-аңларлык түгел иде...

* * *

Хәйдәр дә подъезд ишеге төбендә басып торган Тимербулатны күрде, янына барып, Әхмәт турында сөйләп бирәсе килде, әмма озата баручылар моңа ирек бирмәделәр, әйтерсең лә, Хәйдәр җинаять кылган кеше, әйтерсең лә, ул болар кулында әсир. Мәскәүдән самолет белән дә, җинаятьчене алып кайткан кебек, ике ягын-

нан саклап алып кайттылар, монда да өйгә хәтле китерделәр. Әсирдән аермалы буларак, кулларында богаулары гына юк Хәйдәрнең. Югыйсә, ул да алар кебек үк бер милиционер бит, Чечняда булды, кушканны эшләде, кушмаганга катнашмады. Хәйдәргә карата бу саклык чараларын чеченнар белән бәйләп аңлаттылар. Имеш, ОМОНда хезмәт итүчеләргә, сатлык җаннарга карата алар аерата үчле икән, туган җирләренә кайткач та, аларны эзләп табып юк итүләре мөмкин икән... Хәйдәрне озата килүчеләр дә бүген өйдән беркая чыкмаска, беркем белән сөйләшмәскә, телефон шалтыратуларына җавап бирмәскә кушып, чыгып киттеләр. Телефон эшләми дә иде. Гомумән, өйдә әллә нинди сәер тынлык, шомлы билгесезлек иде. Җитмәсә, Фабарисов үзе Хәйдәр янына килеп чыгасын әйткән, өйдән бер җиргә аяк атламаска кушкан.

Хәйдәр әнисенең өйдә булмавына башта сөенеп куйды. Яшелчә-җимешләр өлгергәндә, әнисенең айлар буе бакчада кунып, бакча каравыллап ята торган гадәте бар. Аларның бар карап торганнары шул бакча бит. Фабарисов теге вакытта әтисен төрмәдән чыгарырга вәгъдә иткән иде, әтисе дә һаман күренми. Әйтерсең лә, әле егермесе яңа тулган Хәйдәр бу дөньяда япа-ялгызы. Кечкенәдән күңелендә бер якты нур бар иде, ул—аның Ләйләсе иде... Ул Ләйләне мәктәп елларыннан яратты, башка беркемне күрмәде, күрәсе дә килмәде, ул Ләйлә белән генә авырган, Ләйлә дип кенә саташкан иде. Ә Ләйлә Әхмәтне сайлап алды. Әгәр Әхмәт исән булса, алар хәзер бергә булырлар иде. Шуңа күрә дә, тегендә, таулар арасында үлеп яткан Әхмәт янына бармады Хәйдәр, аны коткарып калу өчен берни дә эшләмәде. Хәер, ул нәрсә эшли алган булыр иде соң? Анда ул татар егетләренә беркем ярдәм итәрлек хәлдә түгел иде, алар ике ут арасында калдылар...

Хәйдәрнең бүгенге тормышы әллә нинди серләрдән һәм хәвефләрдән тора. Бу ыгы-зыгыларга әнисен дә, беркемне дә катнаштырасы килми Хәйдәрнең. Әле нәрсә булганын ул үзе дә яхшылап аңлап бетмәде, шуңа күрә, Хәррис Фабарисовны көтә. Хәйдәрнең Фабарисовка бик күп сораулары бар. Бу егетләрнең үлемендә Фабарисовның гаебе бармы, нигә ул Хәйдәрне Чечняга башта—мөселманнар арасына, аннан—аларга каршы корал тоттырып җибәрде? Чечнядагы чын хәлне Фабарисов беләме, ул да, татар егетләрен

чеченнар үтерде, дигәнгә ышанамы? Хәйдәр бүген боларның барысына да җавап алырга тиеш. Хәйдәрнең җанын бер генә нәрсә борчый—бу фаҗигадә аның катнашы, гаебе бармы? Шушы сорауга җавап тапмыйча, аңа яшәү юк. Менә күпме вакыт куллары бәйләнгән 38 татар егете, тәкбир әйтеп, һәр төн аның каршында аягүрә үлә! Каргап, бәддога укып, ләгънәтләп үлә... Алар арасында Әхмәт тә бар. Аның бердәнбер балалык дусты һәм көндәше...

Кодрәтеннән килсә, Хәйдәр Чечняда күргәннәрен, ни эшләп йөргәннәрен мәңгегә онытыр иде, ул аларны онытырга тели. Әмма 38 татар егете оныттырмый, һәр көн, һәр төн, күзгә карап, җавап көтәләр. Ә җавапны Хәйдәр үзе дә белми, шунлыктан, аңа икеләтә авыр, икеләтә газап иде. Юк, Хәйдәр үз кулы белән берәүне дә үтермәде, теле белән берәүне дә сатмады, ул бары тик нәрсә кушсалар шуны эшләде, кая җибәрсәләр шунда барды. Ул Фабарисовка Ходайга ышанган кебек ышанды, ул аңа атасын да, ир туганын да алыштырды. Ул Хәйдәрне төрмәдән алып калды, башта мәдрәсәгә, аннан, Хәйдәр үзе теләмәгәч, мәдрәсәдән алып милиция мәктәбенә кертте, әтисен төрмәдән чыгарырга вәгъдә итте, әнисен эшкә урнаштырды. Югыйсә, Фабарисов алар өчен җиде ят иде бит, ә гомер буе күзәтеп, ярдәм итеп торды. Фабарисов әйтүе буенча Чечняда Хаттаб лагерында берничә ай укып кайту Хәйдәр өчен бер кызык кына булды, ул аңа уен итеп кенә карады. Аннан шул ук Фабарисов аны ОМОН составында Чечняга озатты, монысы инде бик үк кызык түгел иде, әмма качып котыла торган эш тә түгел иде.

Чечняда чагында ук инде Хәйдәр үзенең кемнәрдер кулында уенчык икәнен сизенә башлады. Аның белән, аның тирәсендә ниндидер уен бара иде, әмма бу уенның ни дәрәҗәдә мәкерле, ни дәрәҗәдә куркыныч икәнен Хәйдәр әсирлеккә төшкәч кенә белде. Бу канлы уенны, аны башкаручыларны үз күзләре белән күрде Хәйдәр, чеченнар түгел иде алар... Аннан—бу татар егетләре фаҗигасе. Чеченнар, Хәйдәрнең күз алдында, 38 татар егетен атарга алып чыккач кына, ул бу канлы уенның серен аңлады. Чеченнар барлык татарларны да хыянәттә гаеплиләр иде. Үлем каршында басып торганнарын да, Хәйдәр кебек үлемнән качып ятканнарын да. Һәм аларның болай уйлавында Хәйдәрнең дә катнашы бар, Хәйдәрнең дә

гаебе бар иде.... Ләкин моны Хәйдәр бик соң—татар егетләре үлем каршына тезелеп баскач кына аңлады...

Хәйдәр үз күзләре белән күрде—үтерергә алып чыксалар да, татарларга чеченнар атмадылар. Ул моны теләсә кем алдында кабатлый ала. Һәм ул аны сөйләргә дә тиеш. Менә монда, илендә, үз милләттәшләренә, бу егетләрнең ата-аналарына бар хакыйкатьне сөйләп бирер Хәйдәр. Теләсәләр, алар хөкем итәрләр аны, теләсәләр—акларлар. Әмма бу фаҗигане Хәйдәр бер ялгызы күтәреп йөри алмаячак. Бу гаебен, бу гөнаһын аңлаган мизгелдән, Хәйдәр эчтән җимерелә, сүтелә башлады. Әйтерсең лә, тәнендә һәм җанында һәркөн йөзәрләгән күзәнәк үлә, йөзәрләгән шәм сүнә... Бу кадәр да зур ялганны, бу кадәр дә зур мәкерне, фаҗигане ул инде ялгызы гына күтәреп бара алмасын аңлады. Ул чын дөресен кешеләргә сөйләргә тиеш иде.

Мәскәүдә, телевизордан оештырылган тапшыруда, ул дәшмәде. Чөнки аны тормыш бераз сак булырга, мәкер корбаны булмаска өйрәтә башлаган иде инде. Ул чын дөресен сөйләсә, аны телевизордан күрсәтмиләр генә иде, ә үзен юк итәргә җай табарлар иде. Бөтен дөреслек Хәйдәр белән бергә юкка чыгачак, милләт йөзенә, сатлык, дигән кара тап йогылып калачак иде. Шуңа күрә, егет анда дөресен әйтергә ярамаганын аңлады. Шуңа күрә, ул менә бирегә, үз иленә, үз милләттәшләре арасына дөресен сөйләү өчен кайтты. Телиләр икән, аны хыянәтче, провокатор, дип атасыннар, әмма татар милләте бу кара исемне күтәрергә тиеш түгел. Менә бу төн генә үтсен, Фабарисов белән ачыклыйсы нәрсәләрне ачыклап бетерсен, аннан ул Әхмәтнең әти-әнисенә дә, башкаларга да чын дөресен әйтер. Ләйләгә дә Әхмәтнең соңгы сәгате турында сөйләр, барысы өчен дә кичерү сорар, кичерүләрен сорар.

Хәйдәр әнә шундый кискен карарга килде. Ул төн үткәнен көтте. Әмма үзе өчен бу төннең соңгы төн икәнен ул әле белми иде...

Үрмәкүч үзенең бу ау-җәтмәсен озак үрде. Башта пәрәвез белән булачак тозакның тирә-юнен әйләндереп алды, аннан урталыкны ябышкак җепләр челтәре белән каплады. Бу

эшләрне башкарганда сигез аягы һәм сигез капшавычы туктаусыз хәрәкәттә булды, тәнендәге бизләр тозак өчен лайла әзерләп торды. Үрмәкүчнең тәнендәге барлык әгъзалары, бөтен тормышы бары тик пәрәвез үрергә һәм аңа эләккән корбанын агулап үтерүгә генә көйләнгән иде. Үрмәкүч башкача үзенә азык таба алмый, әгәр пәрәвез үрүдән туктаса, ул һәлак булачак иде... Ул бары тик шушы рәвешле генә нәселен дәвам итә ала иде...

Үрмәкүчнең менә бу җәтмәсенә дә тиздән кем дә булса төшәр... Үрмәкүч аның лайлалы җепләргә уралганын көтеп-күзәтеп торыр да, корбаны пәрәвезгә төшкәч, капшавычларын аңа батырыр, корбанының тәненә иләи кенә агуын җибәрер... Бу агу пәрәвезгә эләккән җан иясенең бөтен эчке әгъзаларын җимереп ташлар, кайнатыр һәм Үрмәкүч өчен шифалы сыекчага әйләндерер... Үрмәкүч, беркем артыннан йөгермичә, кумыйча, гомерен куркыныч астына куймыйча, бары тик мәкер көченә генә таянып, ризыклы булыр, исән калыр, нәселен дәвам итәр...

Менә Үрмәкүч үзенең җәтмәсен үреп бетергән инде...

Менә тиздән аңа беренче корбан кабар...

Хәзергә Үрмәкүч селкенмичә дә шул корбанын көтә... Теш казналарындагы агуы һәрчак тулы һәм әзер аның...

Хәррис Фабарисов бу көннәрдә тормышының иң мәгънәле, иң әһәмиятле, иң җитди бер чорын кичерә. Ул, гомере буе куркынычсызлык органнарында тугрылыклы эшләгән кеше, шушы кечкенә генә бер шәһәрдә, зур булмаган чинда, күрелмәгән һәм тиешле бәясен алмаган килеш, инде пенсиягә дә китеп барган булыр иде. Әгәр яңа чечен сугышы башланмаган булса... Әгәр Россиядә мөселман-ваһһабиларга каршы көрәш күтәрелмәгән булса. Ул чагында полковник Фабарисов инде пенсионер Фабарисовка әйләнгән булыр иде. Шушы хәлләр башланды—әллә кайда, кечкенә бер татар шәһәрендә шыпырт кына эшләп яткан Фабарисов та Мәскәү өчен иң кирәк кешеләрнең берсенә әйләнде. Менә бүген дә Мәс-

кәүдән, ФСБ генералы үзе ничә тапкыр шалтыратып, мондагы эшләрнең барышын сорашты, киңәш-әмерләрен бирде. Бу үзгәртеп корулар башлангач, үзе кебекләр белән бер читкә чыгарып ташланган, кимсетелгән, онытыла башлаган полковник өчен моннан да зур мәртәбә, моннан да зур дәрәҗә була аламы соң?! Соңгы вакытта Фабарисов бөтен күзәнәк-тамырлары белән шуны сизенә—алар яңадан кирәк була башладылар! Алар илгә яңадан кирәк! Аларның акылы, тәҗрибәсе бу илгә тагы кирәк! Шул үзгәртеп корулар башланып, КГБ кирәксез бер нәрсәгә әйләнмәгән булса, бу акылы һәм сәләте белән Фабарисов күптән инде йә—Казанда, йә—Мәскәүдә утырган булыр иде. Тормышының ун елы, гөрләп үсә торган, хезмәт итә торган, дан-дәрәҗәләр яулый торган чоры милләтчеләрнең телефоннарын тыңлап, артларыннан шымчылык итеп, аларны үзара талаштырып-сугыштырып, җыен юк-бар белән үтте. Милли хәрәкәт Фабарисов көткәннән дә тизрәк бетте, артларыннан шымчылык итәрдәй кеше дә калмады, алар бетү белән, Фабарисовка да эш бетте, аның да югарыдагылар өчен кирәге юк иде инде. Һәм менә—бу хәлләр... Дагестан, Чечня, Мәскәүдә шартлаулар, мөселман-ваһһабилар, "Йолдыз" мәдрәсәсе, Кукмарада газ торбалары шартлаулар... Бу вакыйгалар, бөтереп, Фабарисовны да үз эчләренә алып кереп киттеләр. Мәскәү өчен Фабарисов иң кирәкле, иң кыйммәтле кешеләрнең берсенә әйләнде. Фабарисов, карт чекист, сизде—Мәскәүдә үрелә башлаган мәкерле пәрәвезгә аның кебек йөзләгән-меңләгән шымчыларның да ярдәме, агуы кирәк иде...

Мәскәүдән Хәрриска пәрәвез җебенең очын гына күрсәттеләр—монда җәтмәне Фабарисов үзе үрергә тиеш иде. Һәм ул шулай эшләде дә—башкаларның язмышларына урый-урый, бөтен осталыгын, сәләтен һәм мәкерен салып, пәрәвезне үзе үрде... Соңгы елларда үзенең хаксызга тибәрелүенә ачу итеп, зыялы әфәнделәрнең аның кебекләр хезмәтенә җирәнеп карауларына үч тотып, үзенең шымчы түгел, бөек сәясәтче икәнен исбатларга омтылып, полковник Фабарисов илне кирәксез элементлардан арындыру буенча Мәскәү белән бергә тиңсез бер план корды. Һәм менә ул бүген, шушы яшерен эшләр башлануга берничә ел дигәндә, хезмәтенең җимешләрен дә күрә—аның белән Мәскәү генераллары сөйләшә,

Фабарисов белән Мәскәү генераллары исәпләшә! Кем әйткән иде бу карт стукачка инде пенсиягә вакыт, дип, кем әйткән иде аның нәселе төрмәдә черячәк, тәмугта яначак, дип?! Алар бүген үзләре Фабарисовлар төрткән тәмуг утларында яналар, алар бүген үзләре, Фабарисовлар котыртуы буенча, бер-берләренә аталар, алар бүген үзләре пәрәвезгә эләккән чебен кебек чәбәләнәләр... Кайда бүген синең улың, Мәрьямбану?! Горур, баш бирмәс Мәрьямбану, милләтче Мәрьямбану, Коръәнче Мәрьямбану?! Кайда "бәйсезлек!" дип кычкырып үскән балаларыгыз, кайда бәйсезлегегез, кайда бөек максатларыгыз?! Имеш, Татарстанны гына түгел, Чечняны да бәйсез итәләр, имеш, мөселманнарны кяфер коллыгыннан коткаралар! Россия хәтле Россиягә кул күтәрәләр, тел тидерәләр!!! Теге еллар булса, алар инде әллә кайчан тиленләр йортларында һәм төрмәләрдә черерләр иде... Үен бетте, әфәнделәр! Һәм сезнең файдага түгел...

* * *

Барысы да милли хәрәкәттән башланды... Мәрьямбануны да менә шушылай якыннан, ут-ялкын кыяфәтендә, Фабарисов беренче булып милли хәрәкәт җыелышында күрде. Хәррис милләтчеләр арасына тиз кереп китте—җыелышларына йөрде, митинг-пикетлары тирәсендә баскалап торды, аларга ияреп анда-монда барды. Ул беркайчан да үзенең кайда эшләгәнен яшермәде, шул ук вакытта ул хакта чат саен кычкырып та йөрмәде. Әйе, без барыбыз да татарлар бит, бер-беребездән яшерен серләребез юк, бер-беребезгә зыян салыр ниятебез юк, шуңа күрә, бердәм булырга кирәк,— әнә шундыйрак иде аның тел төбе милләтчеләр белән сөйләшкәндә. Милләтчеләр, беркатлы халык, аларның, чыннан да, Фабарисовтан яшерен серләре юк иде, башларына нинди уй килсә, шуны урамга чыгып кычкыралар, язып чыгалар, шул кәгазьләрен күтәреп, җитәкчеләр янына баралар. Фабарисов мондый беркатлы урам сәясәтенең озакка бармаячагын бик тиз аңлады, милли хәрәкәт тарафыннан беркемгә дә куркыныч янамавын да белә иде ул, шулай да, күзәтүләрен дәвам итте.

Менә шундый җыелышларның берсендә ул беренче тапкыр якыннан Мәрьямбануны күрде. Дөрес, аның бу хатынны элек тә шәһәр активы җыелышларында күргәләгәне бар иде, ул аның пе-

дагогия техникумында директор булып эшләвен дә белә иде. Шуңа күрә, Мәрьямбануны милләтче карчыклар арасында күрү аңа бераз сәеррәк булып тоелды, чөнки җитәкчелектә эшләүче татарлар, гадәттә, мондый җыелышларга йөрмиләр иде. Елкылдап торган кара чәчләрен татар хатыннарына хас рәвештә артка җыеп куйган, йөзләре алсуланып янган бу гүзәл хатынны, техникум директоры, дип таныштыргач, зал гаҗәпләнеп гөжләп куйды. Биредә чыгыш ясаучылардан аермалы буларак, бик җитди һәм дәлилле итеп, ул техникумда татарча укытуның торышы турында сөйләде, закон чыкканны көтеп ятмыйча, бу өлкәдә нәрсәләр эшләгәннәрен әйтте. Баксаң, биредә бөтен тәрбия эшләре, директор уздырган җыелышлар, хәтта кәгазь-документлар күптән татарча алып барыла икән, инде укытуның программасын үзгәртергә министрлыктан рөхсәт көтәләр икән! Мәрьямбану шул мәсьәләне тизләтүдә милли хәрәкәттән ярдәм сорады.

Хәррис, бу хатын өчен татар буларак эчтән сөенеп, горурланып куйса да, аның авызыннан яңгыраган артык милли, милләтчел сүзләргә колагын сагайтты. Ай-һай, артык нык бөгә түгелме икән бу хатын? Ул коллективта бит әле руслар да эшли, алар ни әйтерләр? Әлбәттә, каршы киләчәкләр, кемнең тел, дип эшсез урамда каласы килсен? Һәм, менә шулай итеп, милләтара ыгы-зыгы әзер, дигән сүз. Хатлар, жалобалар китәчәк, Казанына да, Мәскәвенә дә. Моның өчен, әлбәттә инде, Фабарисовның башыннан сыйпамаслар. Димәк, бу хатынның артык эшчәнлеген, активлыгын тыя төшәргә, кирәк икән, туктатырга ук кирәк. Әмма әмер белән, турыдан-туры комачау итеп түгел, ярдәм итмичә туктатырга кирәк бу эшне, ягъни, шушы проблемалары белән бер ялгызларын калдырырга, кирәк икән, өстәмә проблемалар да тудырырга кирәк. Йөрерйөрер дә, арып туктар бу хатын...

—Менә сез, ханым,—дип сорау бирде Хәррис әдәпле генә,—менә сез тоташ татарчалаштыру, дисез. Аның, беренчедән, укыту өчен милли кадрлары булмаячак, икенчедән, татарча дәреслекләр юк. Ул проблемаларны бит болай ордым-бәрдем, бер-ике көндә генә хәл итеп булмый. Аңа еллар кирәк, дистә еллар...

Зал бу сүзләрдән ризасызлык күрсәтеп, гөжләшә башлады. Кайсыдыр кайнар башы, чәчрәп торып, чыгыш ясарга тотынды:

—Әнә үзбәк-казах каян кадр тапкан? Каян дәреслекләр ал-

3 К-274

ган?! СССРдан аерылып та чыктылар, икенче көнне үк үзләренчә укыта да башладылар. Ә эш безгә килеп терәлгәч, кадр юк, дәреслекләр юк, имеш! Бар, барысы да бар, татар кебек бөек милләттә ул дәреслекләр революциягә хәтле үк булган инде. Аларны күтәреп карарга гына кирәк.

Зал гөрләтеп кул чаба башлады. Мәрьямбану онытылды, ул күтәргән проблемалар бер читтә калды. Милләтчеләр кызып-кызып бәхәсләшергә тотындылар—казах башлыракмы, татармы, кем кемнән укыган, белем алган... Хәррис өчен бу да яхшы иде, тилереп кул чапсалар чапсыннар, мактансалар—мактансыннар, тик артык тирәнгә генә кермәсеннәр. Парлары шушында чыгып бетсен. Өйләренә зур эш башкарган кебек кайтып китсеннәр. Татарча укыту кирәкме-юкмы, ул хакта югарыдагылар уйлар, ә астан болгата-болгана башласалар, монда да Карабах буласын көт тә тор.

Әмма Мәрьямбану да югалып кала торган хатын түгел икән. Тәҗрибәле җитәкче буларак, ул сүзнең башка юнәлешкә кереп киткәнен тиз тотып алды, бу махсус болгатуда Фабарисовның да катнашы барлыгын аңлады:

—Кадрлар мәсьәләсенә килгәндә,—диде ул Хәрриснең күзләренә батырып карап,—без ул милли кадрларны үзебез әзерлибез. Безнең элеккеге студентларыбыз, институтлар, аспирантуралар тәмамлап, бүген-иртәгә безгә кайтырга торалар. Без алар белән элемтәне беркайчан да өзмәдек һәм алар бүгеннән милли белем бирүне үз өсләренә алырга әзерләр. Ә инде дәреслекләр мәсьәләсенә килгәндә, чыннан да, эш катлаулырак. Төгәл фәннәр генә түгел, хәтта тарих, география дәреслекләре дә—барысы да урыс телендә. Монда безгә галимнәрнең ярдәме нык кирәк булачак. Дөнья бик нык алга китте, хәзер революциягә кадәр язылган дәреслекләр белән генә эшләп булмас. Кайбер дәреслекләрне татар телендә мин үзем дә әзерләштем. Әйтик, биология буенча мин язган дәреслек министрлыкта хуплау үтте, хәзер ул нәшриятта басылып ята. Техникумда тарих һәм география буенча татарча дәреслекләр әзерли башладык. Бәлки бирелә утыручылар арасында да безгә ярдәм итәргә теләүчеләр табылыр? Рәхим итегез, бергә-бергә эшләрбез.

Менә шулай итеп, Мәрьямбану Хәррисне үз урынына утыртты да куйды. Фабарисов бу хатынны болай гына җиңеп, чигенде-

реп булмасын бик яхшы аңлады. Ул гыйлемле иде, тәҗрибәле иде, әмма иң мөһиме—ул башкалар кебек сөйләп кенә калмый, әйткән сүзен үзе эшли иде. "Һәм искиткеч чибәр, һушны алырлык чибәр, каһәр!" дип эчтән генә уйлап куйды Фабарисов. Мондый хатыннар үз көчләренә нык ышанып эш итәләр шул һәм максатларына ирешми калмыйлар. Ул чагында Фабарисов тирәнгә кереп тормады, әйдә, маташсыннар, өстән кушалар икән, Фабарисов бу милләтчелекне туктатыр, юк икән—бик үк катнашып китмәс. Әмма бу үткен хатынны хәзер күздән ычкындырмас Фабарисов, азу ярган милләтче булганы өчен генә түгел, аңнарны җуйдырырлык гүзәл, ымсындыргыч булганы өчен дә... Бу уйларын Фабарисов бик тирәнгә, хәтта үз-үзеннән дә яшерде, гомерендә беренче тапкыр өстән кушу буенча түгел, эчтән кушу буенча хатын-кыз артыннан күзәтә, күзли башлады...

Җыелыш бетү белән, әллә бу хатын турында күбрәк беләсе килеп, әллә бу хәтле камил гүзәллеккә якынрак торасы итеп, үзе дә аңлап бетмәгән җилкенү-ярсу белән Фабарисов Мәрьямбану янына ашыкты. Мәрьямбануны халык сырып алган иде. Йөзеннән якты нур сирпеп торган бу хатынга һәркем якынрак килергә тырыша, кирәксә-кирәкмәсә, сүз әйтә, сорау биргән була. Фабарисов, әбичәбине ерып, Мәрьямбануга якынлашты, якынлашкан саен, үзендә әллә нинди сәер рәхәтлек, каушау, бу хатынга ихтыярсыз тартылу тойды. Бу хис Фабарисов өчен таныш хис түгел иде, әмма аның үзеннән бу изрәткеч рәхәтлекне куасы, аннан арынасы килмәде.

—Сез бик кыю чыгыш ясадыгыз,—диде ул Мәрьямбануның күзләренә кереп калырга теләгәндәй.

Мәрьямбану да аптырап калмады:

—Без шулай кыю эшлибез дә, абзый,—диде, үзе бөтен йөзен нурландырып, тагы елмайды.

Абзый, дигәненә бераз хәтере калса да, Мәрьямбануның, ят итмичә, шулай иркенләп үзе белән сөйләшеп торуына сөенде Фабарисов. Югыйсә, аның кайда эшләвен белгәч, күпләр чит итә, сөйләшми, бөтенләй әйләнеп үтүчеләр дә бар. Фабарисов, тасма телләнеп, тагы сүзне озайтмакчы иде, халык арасыннан кыядай калкып, бер әзмәвер ир пәйда булды. Ул Фабарисовны терсәге белән генә бер читкә этеп, Мәрьямбануны култыклап алды.

—Кайтыйк, энисе, бетмәс монда шымчы картлар... Ә син, абзый, бар, юлыңда бул!

Фабарисов тимгел-тимгел булып кызарынды, пеләшенә тир бәреп чыкты. Ул арада халык, этенә-төртенә, залдан чыга башлады. Мәрьямбану, гафу үтенгән кебек, Фабарисовка карап куйды да, иренә сыенып, урамга чыгып китте. Фабарисов аларның артыннан озак карап торды. Алар яшьләр иде, алар тиң килгән, алар янәшә барганда көчле һәм куркусыз иде...

Фабарисовны бүген, хатын-кыз алдында, икеләтә кимсеттеләр—картлыгына да, органнарда эшләвенә дә төрттерделәр... Аһ, теге еллар булсамы, бу сүзләрне әйткән өчен? Фабарисов эчендәге бөтен уты-ялкыны белән сызланып, ыңгырашып куйды. Теге еллар булсамы? Бу сүзләрне әйтергә батырчылык итмәсләр иде бу адәм актыклары. Әйтсәләр, урыннары дурдомда, төрмәдә булыр иде, кул-аяклары бәйләп ташланган хәлдә... Фабарисовның яңак сөякләре уйнаклап алды, ясалма тешләре казнасы-ние белән шыгырдап куйды. Ул үзенең бүген кичергән хурлыгын мәңге онытмаячак иде...

Менә бүген алар янәшә киттеләр, ә иртәгә тормыш аларга әллә нинди хәлләрен китереп чыгарырга мөмкин бит. Ә нигә тормыштан көтәргә? Мондый мәхлукларның тәкъдир китабына үзгәрешләр кертү аның өчен хәзер дә кыен эш түгел. Әллә алар, Фабарисовларның көне беткән, дип уйлыйлармы? Дөнья беткәндә дә Фабарисовлар бетмәячәк, Фабарисовлар кирәк булачак. Һәм бу тәкәббер милләтчеләргә дә моны исбат итәчәк Хәррис, исеме белән ант итеп әйтә, исбат итәчәк... Шуңа бөтен гомере үтеп китсә дә, кешеләрнең тәкъдир китабы аның кулында икәнен ул барыбер исбат итәчәк...

* * *

Римма Тимербулатның кинәт кенә кубарылып чыгып китүен күрде, әмма аны туктатырга кирәк тапмады. Бу минутларда Риммага барыбер иде—чөнки ул бүген үзенең үлемгә хөкем ителгәнен белде. Бүген Риммада СПИД таптылар... Башта улында—Вовада таптылар, шунда ук Римманың да анализларын алдылар. Һәм менә алар аналы-уллы икесе дә хурлыклы, газаплы үлемгә дучар ителделәр... Кем тарафыннан, нәрсә өчен?! Римма, шул кара көчне тотып бугазларга теләгәндәй, бүлмәдән бүлмәгә атылды, бер поч-

макта чинап утырган Сигналны тибеп очырды, Вованың өстәленнән, бөтен шприцларын, төнәтмәләрен бәреп төшерде, ярсып, нәрсәдер эзләде, нәрсәгәдер һөҗүм итте. Әмма ул кара көчнең үз эчендә бөгәрләнеп утыруын, кан тамырлары буенча котырып чабуын, инде аны гына түгел, бөтен тирә-юнен дә агулый баруын белми иде әле бу хатын. Аның каны гына түгел, тәне, җаны да агуланган, күгәреп чыккан иде, бу—тереләй черү, аягүрә үлем иде, һәм үзенең шушы һәлакәтен Римма үз күзләре белән күреп үләргә тиеш иде...

Римма—меңнәр һәм миллионнар кебек катнаш каннан, катнаш никахтан, катнаш милләтләрдән барлыкка килгән динсез, милләтсез бер бәндә иде. Аның әнисе—маржа, әтисе—керәшен татары, Римма үзе исә керәшен әбисеннән сихер серләренә өйрәнгән, күрәзәчелеге белән бөтен тирә-юньгә дан алган табиб-экстрасенс хатын иде. Бөтен дөньяга гөрләгән чаклары бар иде Римманың, бар иде! Аңа шәһәр башлыклары гына түгел, хәтта Казаннан, Мәскәүдән зур-зур кешеләр килә иде, шәхси тормышларында да, бизнеста, сәясәттә дә җитди мәсьәләләрен аның белән сөйләшәләр, яшерен серләрен аңа гына ачалар иде. Депутат булып каян чыгарга яхшырак, кемнәр куркыныч көндәш булырга мөмкин, алардан нинди юллар белән арынырга—боларын да әйтә, өйрәтә иде үзенә килгән зур кешеләргә Римма. Үтмәстәй булса да әйтә иде, монда көчеңне әрәм итеп йөрмә, шул кеше янына бар, алга таба шул кешегә таян, яки бу кешедән саклан, дип тә әйтеп җибәрә иде. Анын турында, дөресен әйтә, дигән хәбәр бөтен тирә-юньгә таралды, шушы дан белән, данга ияреп килгән байлык, дәрәҗә белән картайганчы тыныч кына яшәргә, рәхәт күрергә дә була иде бит... Тормышына Тимербулат килеп керү белән, барысы да буталды, асты өскә килде, тормыш Тимербулатның тәне һәм җаны өчен, бары тик аныкы гына булсын өчен туктаусыз көрәшкә әйләнде. Җинелмәс, үзенекен бирмәс өчен Риммага инде керәшен әбисе өйрәтеп калдырган сихер серләре генә җитми башлады. Ул шайтанның үзе белән килешүгә керде...

Римма улының атасы кем икәнен белми. Ул чагында әле Римма ут чәчеп торган яшь бер кыз иде. Шәһәр шифаханәсендә аның кебек медсестралар күп булса да, үзенең кыргый матурлыгы, та-

шып торган дәрте, ачыклыгы белән ул башкалардан бик тиз аерылды. Моның өстенә, кулы җиңел, уколны йомшак ясый, карашы шифалы, дигән даны да тарала башлады. Берничә авыруга үзе генә белгән алым белән массаж да ясап җибәргәч, бу яшь кызның кулларындагы хикмәт турында хәбәр бөтен больницага таралды. Аны зур түрәләр яткан палаталарга махсус чакыртып, массажлар ясата башладылар.

Ялгыз бүлмә, зур түрәләрнең эштән һәм эчүдән йончыган көпшәк тәннәре һәм аларга бөтен дөнья мәшәкатьләрен оныттырган, изрәткән, сихерләгән яшь шәфкать туташы... Соңыннан ул үзе дә бу аерым хезмәт күрсәтүләргә иләнә башлар, зур түрәләр янына да сайлап кына, үз дәрәҗәсен белеп кенә керә башлар... Шушы дәвалау вакытларында үзенә кирәкле күп эшләрне хәл итеп булганын да аңлар бу үткен керәшен кызы... Аның зур дөньяны яулавы менә шушындый кечкенә, аулак бүлмәләрдән башланыр...

Римманың әбиләре авылында яратып йөргән егете дә бар иде, яратуның нәрсә икәнен белеп калды ул. Мөгаен, дөньяда иң матур ир-атны яраткандыр ул. Һәм иң айнымас кешене... Бу кечкенә керәшен авылында сирәк очрый торган шундый ир-ат матурлыгын күреп, күпләр гаҗәпләнә иде. Хәер, бу авылда кешеләр гаҗәеп матурлар, сылу гәүдәле, моңлы тавышлы иделәр. Һәм барысы да дип әйтерлек исерекләр... Бу керәшен авылында балалар туганда ук сөт шешәсе түгел, көмешкә тотып туалар иде ахыры. Авылда яшьләр бигрәк тә матур, сылу иде. Бит алмалары алсуланып янып торган, кара, тирән күзләреннән бетмәс наз һәм моң түгелгән керәшен егетләре һәм кызлары яшь чакларында теләсә кемнең башын әйләндерерлек, теләсә кемне аяктан егарлык булалар иде. Әмма туктаусыз эчү, гаугалы, талаш-ызгышлы авыр тормышта яшәү бу гүзәлләрдән бик тиз бөкре карчыклар, гарип, мәңге айнымас ир-атлар ясый иде. Менә шушы авылның иң гүзәл һәм иң сәрхүш егетен яратты Римма, атна саен атылып аның янына кайтты, тәне һәм җаны аңа тартылганга, аны теләгәнгә кайтты. Егетнең мәңге айнымаслыгын да белде, әмма үзе белән берни эшли алмады, бөтен яшьлеген, бөтен саф хисләрен аңа бирде. Бәлки егеткә аякка басарга ярдәм итәрмен, дигән яшерен өмет тә булгандыр, бәлки шашкын тәненә һәм җанына кирәкне генә алырга йөргән-

дер, хәзер Римма инде хәтерләми. Әмма тиздән аны бу авыл пычрагында, исерек куенында аунау туйдыра башлады, ул керәшен егетеннән дә әкренләп туйды, бизде. Аннан башкалар китте. Бөтенләй башка шартлар... Зур, чиста аулак бүлмәләр, зур, дәрәҗәле абзыйлар... Барысы да бер чорда, кисәк кенә булды, барысы да буталды, әһәмиятен югалтты. Шуңа күрә, улының атасын да тәгаен генә белми ул. Бәлки шул эчеп үлгән керәшен егетедер, бәлки Риммага менә шушы фатирны алып биргән шәһәр хуҗасыдыр, бәлки башкалардыр... Моның Римма өчен бернинди әһәмияте дә юк иде инде. Гомумән, тормышында Тимербулат очраганчы, Римма ир-атларга бер кәсеп чыганагы итеп кенә карый башлаган иде инде. Беренче мәхәббәте айнымас исерек булды, калганнары айный торган исерекләр, азган бәндәләр иде, Римма—аларга, алар—Риммага бер товар кебек кенә карадылар. Римманың тормышында ярату-мәхәббәт сүзләре дә булмады, җүнле кеше аңа өйләнергә тәкъдим дә ясамады. Җүнсезе исә Риммага кирәк түгел иде. Гомеренең уртасы җитеп килгәндә, инде бу килгән-киткән ир-атлардан тәмам туеп, ялгыз картлыгына кереп барганда, ул Тимербулатны күрде. Башта—бу кешегә карата тиңсез нәфрәт, аннан—саташыр хәлгә китергән мәхәббәт Римманы мәңгегә Тимербулатка бәйләп, мәңге аерып ала алмаслык итеп беректереп куйды. Инде менә Тимербулатны мәңгегә үземнеке иттем, дигәндә—шушы хәбәр. Римма, беркем аера алмас, дигән иде, арага үлем чире килеп керде. Римма бу чирнең, чалгы тотып, кан тамырлары буйлап чабуын сизә, бу чир аның йөрәгенә, миенә үрмәли, җелеген суыра, бавыр-бөерләрен ашый... Шундый ук афәт улы артыннан йөгерә, ул инде аны элеп киптерде, саргайтты, тере мәеткә әйләндерде. Вова наркотиклар белән генә тора, Римма туктаусыз шул үлем юлдашын табып тормаса, бала күптән яткан җиреннән тормас иде. Хәер, аның торуыннан, яшәвеннән дөньяга нинди файда да, нинди зыян? Бу хәбәрне алгач, Римманың да күңеле катты, шушы дала кадәр өйдә, мал-байлык арасында улы белән икесенең тиздән череп үләсен күз алдына китерү аны шашындыра, ярсыта, күккә карап үкерер хәлләргә китерә иде. Нигә?! Нигә аны—Римманы сайлады бу чир? Әллә Тимербулат өчен шушы җәза, каргыш булдымы? Әбисенең өрәге кисәтте бит аны—

бу эшне эшләмәскә кушты, бәддога төшәчәк, диде. Әмма Римманы туктатырлык түгел иде инде.

Башта Тимербулатны бөтен күзәнәкләре белән күралмады Римма. Бу фанатик милләтчеләр белән күрше булуына хурланды, җенләнде, шартлар дәрәҗәгә житте. Ничек инде ул, кырыкка житкәндә, байрак күтәреп, урамда акырып-бакырып йөрергә мөмкин?! Беренче тапкыр үзенең күршеләрен мәйданда, плакат күтәреп торуларын күргәч, Римма артка авып китә язган иде! Берсенә тел кирәк, берсенә дин кирәк, дәүләт кирәк икән! Өчәүләшеп басып торалар, хәтта улларын өстерәп алып чыгарга да тартынмаганнар. Кемнәр белән күрше булуын белгәч, башта Римма квартирасын алмаштырырга, бу котырган милләтчеләрдән котылырга уйлаган иде. Әмма язмыш башкача язылган булган, күрәсең. Болардан китү, качу гына түгел, үзе суырылып шушы гаиләгә килеп керде, аны җимерде, үзенә кирәген алды, үзенчә эшләде. Хәер, үзенчә генәме? Әгәр шул вакытта Фабарисов очрамаган булса, Римманың тормышы хәзер кайсы юлдан киткән булыр иде икән? Һәрхәлдә, анда Тимербулат булмас иде, ә Тимербулаттан башка тормыш үзе дә булмас иде...

Фабарисовның хатыны үзеннән җиде-сигез яшькә олы, бик чирләшкә, бик бетеренгән бер хатын иде. Ярты гомере больницада үтә иде бичара хатынның. Баштарак Римманы да бимазалап карадылар, массажын да, сихер-әкәмәтләрен дә күп ясады ул аңа. Зур кеше хатыны бит, әйтеп булмый—бу хатынның инде сүле суырылып, жаны чыгасы гына калган, дип. Шул хәтле бетсә дә бетәр икән кеше—барлык җире дә сәламәт кебек, барлык әгъзалары да исән, ә менә эченнән бөтен көче, хәле суырылып алынган. Әйтерсең лә, кемдер аңа атланып канын эчкән, җегәрен суырган. Фабарисов белән якыннанрак танышкач, аннан бәреп торган кара көчне күргәч, Римма бу хатынның ни сәбәпле шушы хәлгә калуын аңлады. Бу хатынның тәне да, җаны да Фабарисов кулында иде, инде тормыш дәрте сүнгән, беткән бу хатын Фабарисовка кирәк тә түгел иде.

Ул аны күбрәк больницада тотты. Аңа аерым бүлмә билгеләнгән иде һәм Римма бу авыру хатын янында булырга тиеш иде. Фабарисов үзе больницага сирәк килә, килгәндә дә күбрәк вакытын Римма белән сөйләшеп уздыра. Әмма бу юлы Фабарисовтан

аның милләтче күршеләре турында сүз башлавын көтмәгән иде Римма. Тегеләй уратып карый шымчы абзый, болай урата, әмма күпме уратса да, нәрсә әйтә алсын алар турында Римма? Ул алар белән йөрешми, очрашса да, ишек төбендә генә очраша, хәтта алар туры килсә, бер лифтка да утырмый. Римманың алар турында артык нәрсә белмәвен Фабарисов үзе дә сизеп тора бит, нигә һаман кысталган мәче кебек аның тирәсендә бөтерелә соң ул? Фабарисов ул милләтчеләр турында Римманың үзенә караганда да күбрәк белә бит, әнә, иренең—Тимербулат, хатынының—Мәрьямбану исемле икәнен дә белә хәтта, Римма аларын ничә ел янәшә яшәп тә белми иде. Нәрсә кирәк соң бу кешегә Риммадан, нәрсә дип сава, капшый ул аның күңелен?

—Нәрсә кирәк соң сезгә миннән Хәррис абзый?—дип сорап куйды Римма үзенә генә хас кызулык белән.—Ул милләтчеләрне күрмәс өчен мин өйгә дә төнлә генә кайтам, сез монда больницага килеп тагы шуларны искә төшереп утырасыз.

“Әйтергә микән бу хатынга, юкмы?”—дигәндәй, Фабарисов озак кына Риммага сынап карап торды. Аннан, кискен бер карарга килеп, Риммага иелә төшеп, өздереп әйтеп куйды:

—Аларны күралмаучылар бер син генә түгел. Аларның зыяны бик күп кешеләргә тия... Без берләшеп кенә аларны җиңә алабыз.

Римма сәерсенеп китте. "Нигә кирәк аларны җиңәргә? Йөрерләр, йөрерләр дә, туктарлар”, дип уйлады ул. Ә нигә бу эшләр турында Фабарисов Риммага сөйләп утыра әле? Римма нәрсә эшли ала алар белән?

Римма бу соравын Фабарисовка да бирде.

—Аларны аерырга кирәк,—диде Фабарисов, инде читкә-чатка кереп тормыйча.

Римма, ялгыш ишетмәдемме, дигәндәй, шаккатып аңа текәлде.

—Ә мин монда причем?—диде ул бераз аңга килеп.

Фабарисовның аны нииндидер пычрак, шикле эшкә этеп кертергә маташканын ул инде аңлый башлаган иде.

—Безгә сезнең ярдәм кирәк, сенелем,—диде Фабарисов бу сихерче хатынны бераз өркеткәнен чамалап.—Монда син генә ярдәм

итә аласың.

Инде Римманы да кызыксыну баскан иде. Габарисовның үзе белән шулай ачылып сөйләшүе аңа бер яктан килеп кызык булса, икенче яктан, бу тәкәббер татарларга зыян салу фикере аңа ошап китте.

—Тукта әле, Хәррис абзый, ә нигә кирәк аларны аерырга?—дип сорады ул кызыксынуын баса алмыйча.

Габарисов бу сихерче хатынны юк-бар белән генә ышандырып булмасын аңлады, чаршау читен бераз күтәрергә булды.

—Үзең күреп торасың, алар хәзер шәһәр өчен куркыныч көчкә әйләнеп баралар. Әле моның белән генә бетәрме? Казан урамнарында ничек котырыналар алар хәзер, бездә дә шул хәл килеп чыкканын көтәргәме? Аларның безгә проблема тудырганын көткәнче, үзләренә проблема тудырып торырга кирәк. Башлары чыкмасын шул мәшәкатьләрдән, үз кайгы-хәсрәтләреннән...

Римма аңлаган кебек тә булды, аңлап та бетермәде. Нәрсәнедер әйтеп бетерми иде Габарисов. Һәм әйтмәячәк тә... Ә Римма нишләргә тиеш була соң бу гаилә белән? Бу Габарисов та, чекист башы белән, шул сихер-михерләргә ышанамы икәнни? Шуның белән генә гаилә хәтле гаиләне җиңеп булыр, дип уйлыймы? Римма бит күрә—алар гел бергә йөриләр, бер-берләрен яратулары бөтен дөньяга кычкырып тора. Шулар арасына Римма керә аламы, авыл карчыкларына гына яраган им-томнары белән?

—Барып чыкмас, Хәррис абзый,—диде ул кул селтәп.—Бу йортта аларны минем кебек куралмаган кеше юктыр, сез әйткәнне көтмәдем инде мин, өшкереп тә карадым, төкереп тә карадым, йөргән юлларына, сихерләп, тоз да, су да сиптем... Исләрендә дә юк, тагы да дәртләнеп, тагы да кочаклашып йөри башладылар. Булмас эш уйлап тапкансыз...

—Ә син алымнарыңны үзгәртеп кара... Хатын-кыз бит әле син... Ягъни, бик чибәр хатын...

Римма, гәүдәсен артка ташлап, хихылдап көлеп җибәрде. Кайсы яктан килеп сыйпарга кирәген белә бу картлач! Әмма Тимербулатны күз алдына китерде дә, хатын тагы куырылып килде. Гомерендә ир чырае күрмәсә дә, ул бандитка карамаячак Римма! Көчен дә, сүзен дә әрәм итмәячәк.

—Милләтчеләрегез үзегезгә булсын.—Римма, сүзне беткән-

гә исәпләп, урыныннан кузгала башлады. Инде аңа бу турыда сөйләшү кызык түгел иде. Ул тек-тек басып, чыгып китә башлады. Әмма Фабарисов башланган сүзне, эшне ярты юлда калдыра торган кеше идеме соң? Ярты юлда калдырасы булса, ул бу сүзне башлап та тормый иде. Теләсә ничек булсын, теләсә кем аша, әмма Фабарисов Мәрьямбану белән Тимербулатны аерачак иде. Нигә, ничек икәнен ул әле үзе дә ачыклап бетермәде, әмма ул инде нәтиҗәне күрә, бу эшнең ахырын күрә. Ә нәтиҗә бер—алар аерым. Мәрьямбану ялгыз. Мәрьямбану милли хәрәкәттән читләшкән. Мәрьямбану Фабарисовка якынайган... Ул аны үз максатларына файдаланыр—хатын-кыз буларак та, милләтче буларак та... Үзенә эшләтер... Үзенеке итәр...

Фабарисов инде ишеккә җиткән Римманы келәшчәдәй бармаклары белән эләктереп алды.

—Ә мин, сеңелем, бик җитди нәрсәләр турында сөйләшәм бит синең белән. Сүз бит синең, минем теләү-теләмәү турында гына бармый. Сүз дәүләт куркынычсызлыгы турында бара. Әллә сиңа башкача аңлатып карарга мы? Әйтик, ничек итеп малаең өчен больницадан наркотиклар ташуыңны искә төшерергәме? Без бит барысын да беләбез...

Римма сискәнеп китте. Ул инде, сүз беткән, дип уйлаган иде. Әнә кайсы яктан китереп сукты аңа бу шымчы карт. Каян белә ул Вованың наркоман икәнен? Римманың аның өчен шыпырт кына больницадан көчле дарулар ташыганын каян белә? Моның күршеләргә нинди катнашы бар?

—Мин нишләргә тиеш?—дип сорады ул бик кыска гына, эшнең артык җитдилеген һәм куркынычлыгын сизеп.

—Анысы синең эш инде, сеңелкәем. Миңа нәтиҗәсе булсын, аңлыйсыңмы, нә-ти-җә-се!

Фабарисов чыгып киткәч тә, Римма бик озак аңга килә алмый торды. Нинди нәтиҗә? Риммада бу милләтчеләр кайгысымы?! Бердәнбер улы, ундүрт яшьлек Вовасы наркотиклар куллана башлаган. Моны белгәч, башта Римма улын буып үтерерлек булды, елады, янады, ялварды, әмма файдасы булмады. Малай көн саен урамнан мингерәеп, күзләре тонып кайта башлады. Аннан өйдән әйберләр юкка чыгарга тотынды. Соңрак улының аяк-кулларын көзән

жыерырга, бөтен гәүдәсе тартышырга керешге. Улының күз алдында үлеп баруын күреп, аның кан тамырларына көчле уколларны ана үзе сала башлады. Шул ук вакытта баласына карата сихергипнозларын, массажларын да туктатмады. Ак һәм кара көчләрдән, изге һәм явыз рухлардан елый-елый ярдәм сорады, бердәнбер улын бу афәттән коткаруларын ялварды... Әмма тәкъдир аның баласының бугазыннан ычкындырмаска әләктергән иде. Бу, бәлки, сихер һәм күрәзәчелек белән шөгыльләнгәне өчен аңа күкләрнең җәзасы һәм җавабы да булгандыр...

Римма күкләргә ялварган арада, җирдә аның каршына адәми шайтан үзе килеп басты. Адәми шайтан Римманы тагы да гөнаһлырак юлга төртеп кертеп җибәрде. Римма кеше гаиләсен җимерергә, Тимербулатны Мәрьямбанудан аерып алырга тиеш иде... Әмма ул вакытта Римма Тимербулатны үзе өчен аерып алуын белми иде әле. Ул моны Фабарисов әйткәнгә эшлим, дип уйлады, әмма аның үз күңелендә дә бөгәрләнеп шайтан ята иде. Менә шул шайтан Римманы аздыра, аны Тимербулатка таба этә, котырта иде... Менә шул шайтанны юлдаш итеп, Римма тормышының икенче яртысын башлады. Гомеренең соңгы елларына, соңгы көннәренә керде...

* * *

Тимербулатның үзен кая куярга белми йөргән вакытлары иде... Кисәк кенә барысы да кирегә китә башлады. Кая анда дәүләт, кая анда бәйсезлек, кая анда демократия—хәтта бер оешманы да үзеңчә тоту мөмкин түгел иде. Завод-фабрикалар, зур-зур предприятиеләр ябыла башлады, ябылмаганнары эшләрен башкаларга тапшырырга мәҗбүр булдылар. Бер яктан аларны налоглар белән хөкүмәт буса, икенче яктан урам бандасы тынгы бирми иде. Хөкүмәтенә, урам бандаларына да түзәр идең, әмма мең төрле теркәлү, мең төрле кәгазь, мең төрле тикшерү белән теңкәгә тияләр. Хәзергә бары тик аракы сәүдәсе генә чәчәк ата, бу да вакытлы гына булырга охшаган, хөкүмәт бу төр эшмәкәрлекне дә үз кулына алырга җыена. Әгәр югарыда берәр таныш-белешең булмаса, шәхси предприятиең ничек бар— шулай юкка чыгачак. Тимербулатның анда танышлары күп-күбен, бу шәһәрдә ярты гомерен уздырган, әмма, милли хәрәкәткә йөреп, күбесенә каты-каты әйтелгән, күбесе белән инде

ара да бозылган. Әгәр Тимербулат алар каршына түш белән шуышып килсә, аңа да бәлки бераз йомшаклык күрсәтерләр иде, бу кечкенә генә мастерскоена эшләп китәргә ирек бирерләр иде. Юк, Тимербулат та шуыша алмый, алар да Тимербулатка яшәргә ирек бирмиләр. Кем шул хәтле каныга Тимербулатка, кем атлаган саен аяк чала—ул үзе дә белми, әмма ай саен тикшерү, ай саен ябу белән янау... Инде налогларны да түләп бетердем, тиешле кәгазьләрен дә җыеп тапшырдым, иркенәеп эшлим генә дигәндә, бер төнне бөтен төзелеш сарайларын ут төртеп яндырдылар. Тимербулатның гөрләп эшләп яткан предприятиесеннән кисәү башлары гына аунап калды. Барысы да бер төндә янды да бетте. Кем ут төрткән, бу кечкенә генә төзелеш мастерское кемгә комачау иткән— эзләүче дә, табучы да юк, һәм менә бүгенгесе көннән—Тимербулат эшсез.

Шушы төзелеш тирәсендә тамак туйдырып йөргән тагы дистәләгән кеше эшсез калды. Җитмәсә, Тимербулатның муеннан бурычы бар, бизнеста бит ул ярты эшеңне бурычка алып эшлисең, соңыннан түләү шартына килешәсең. Ахыры менә шушылай бетте эшең... Тимербулат кая барып төртелергә дә белмәде, мондый авыр чакта берәүнең дә урамдагы бер милләтчегә, эшеңне яңадан башла, дип, акча биреп торасы килмәде. Күпләр аның артында: “Әнә, бәйсезлеге белән тамак туйдырсын инде”,—дип көлделәр генә. Тимербулатның шартлап сынуын, туксанынчы еллар ыгы-зыгыларында бүлмәләрендә качып яткан шушы түрәләр каршында түш белән шуышуын, һич булмаса, кайгыдан эчә башлавын көттеләр... Тимер кебек бер милләтченең тәүбәгә килүен, үкенүен көттеләр. Янып күмергә әйләнгән төзелеш сарайлары, таралып беткән милли хәрәкәте белән Тимербулат бер ялгызы торып калды...

Нәкъ шул чакта гаиләсендә дә аңлашылмаучылыклар башланды. Әллә Тимербулатның эшендәге шушы бәла-казалар тәэсир итте, әллә үзенең дә борчулары күп иде—Мәрьямбану соңгы вакытта күзгә күренеп үзгәрә башлады. Нур чәчеп торган йөзләре сабырланды, уйчанланды, тылсымлы күзләре түбән төште. Мәрьямбану азсүзләнде, вакыты-вакыты белән бөтенләй сөйләшмәс булды. Башта Тимербулат моны Мәрьямбануның эшендәге хәлләр нәтиҗәсе, дип уйлаган иде. Чөнки Мәрьямбануның да эшендә хәлләр кискенләшкәннән-кискенләшә бара иде. Мәрьямбануның педтехникумны

татарчалаштырырга йөрүенә ярты коллектив каршы чыкты. Моны аңларга да була иде, чөнки татарча укыта башласаң, күпләргә эшләреннән китәргә туры килер иде, гомер буе русча гына укыткан бу кешеләргә бүген генә татарчага күчү мөмкин түгел иде. Мәрьямбану моны үзе дә бик яхшы анлый иде, ул алга таба техникумда эшли алмаячак укытучыларга, шәһәр хакимияте белән берлектә, эш урыннары тапты, әмма берәүнең дә инде җайга салынган эшеннән китәсе килмәде. Кыскасы, бу укытучылар татарча өйрәнергә дә теләмәделәр, техникумнан да китәселәре килмәде аларның. Мондый чакта бер генә юл кала—директорның үзеннән котылырга. Һәм Мәрьямбануга каршы астан гына хәрәкәт башланды. Бу астыртын эш белән татарча белмәгән татарлар җитәкчелек итә иде. Аларга бөтен маржа-урыс иярде.

Әмма Мәрьямбану хәтле Мәрьямбануны, бөтен республикага танылган галим-педагогны, болай гына эшеннән җибәреп буламы соң? Җитмәсә, милли хәрәкәт тә аның ягында. Уйламыйча кагылып кына кара—хәзер урамга чыгып басарлар, ярты шәһәрне күтәрерләр. Техникумдагы күпчелек татарлар да Мәрьямбану яклы, алар хәзер монда үзләрен хуҗа итеп сизәләр, хәтта гомуми җыелышларны да татарча уздыра башладылар. Мәрьямбану—аларның лидеры, Мәрьям-аналары, ана арысланнары... Димәк, имза җыеп кына аны эштән куу мөмкин түгел. Димәк, башка сәбәпләр табарга кирәк, абынганын көтәргә, аз гына сөртенү белән, төртеп егарга, бөтен дөньяга каравыл кычкырырга кирәк... Һәм Мәрьямбануның дошманнары, шул мизгелне көтеп, тынып калдылар.

Һәм сәбәпне Мәрьямбану үзе бирде...

Техникумда күптән ислам тарихын укыту турында сүз бара иде. Әмма ул дәресләр программада каралмаганлыктан, башта факультатив, ягъни, дәрестән тыш кына укытып карарга булдылар. Чөнки татар тарихы турында сөйләгәндә, ислам динен әйләнеп үтеп булмый, гомуми нигездә булса да, студентларга мәгълүмат бирергә кирәк. Әмма монда да проблема килеп чыкты—укытучылар юк иде. Дөньяви фәннәрне белүчеләр—динне белми, динне белүчеләр—дөньяви фәннәрдән хәбәрсез. Ә студент халкы ул—мәдрәсә карчыклары гына түгел, җәннәт бар, җәһәннәм бар, дип кенә аларны шаккаттырып булмый, аларга барысын да фән аша аңлатырга

кирәк. Алай да, Мәрьямбану ислам тарихы укытучылары эзләп мәдрәсәгә барып карарга булды. Андагы тормышны күрү, укытучылары белән танышу Мәрьямбануның үзе өчен дә кызыклы иде, чөнки инде менә ничә ел шәһәрләрендә мәдрәсә эшләп ята, ә Мәрьямбануның да, милләтчеләрнең да анда барып караганы юк. Нинди дөнья икән ул, милләт язмышы турында алар ни уйлый икән, илдә барган бу кадәр гаделсезлеккә, әхлаксызлыкка ничек карыйлар икән, милләтне ничек саклап калырга уйлыйлар икән?

Әнә шундый уйлар белән, Мәрьямбану шәһәр читендәге мәдрәсәгә юнәлде. Мәдрәсә элеккеге балалар бакчасына урнашкан ике катлы таш бинадан гыйбарәт иде. Мәрьямбану, шәрык фильмнарыннан белгәнчә, затлы сарайлар, зиннәтле келәмнәр, чалмачапанлы дин әһелләрен күрермен, дип уйлаган иде. Бернинди бизәксез, чуар-чабырсыз, хәтта бераз фәкыйрь дә, кырыс залларны күреп, ул уңайсызланып куйды. Аларның техникумы бу дини уку йортына караганда мең тапкыр баерак, мең тапкыр купшырак иде. Ул, шәкертләрне эзләп зур залга юнәлде. Шул чакта азан тавышы яңгырады. Мәрьямбануның чәч тамырларыннан алып, аяк бармакларына кадәр яшен уты үтеп киткәндәй булды. Ул, әсәрләнеп, туктап калды, зал ишегенә сөялеп, намазга тезелгән балаларга текәлде. Аларның күбесе техникум студентлары яшендә иде, әмма Мәрьямбануның укучылары белән бу шәкертләр арасында җир белән күк аермасы иде. Мәрьямбану аларның кырыслыгыннан һәм артык житдилегеннән курыкты, яшьлекләренә, хәтта балалыкларына да карамастан, дингә шул хәтле нык бирелүләренә һәм инануларына гажәпләнде. Бу яшьләрдә бер буш сүз, буш гамәл юклыгы күренеп тора иде. Мәрьямбану күреп өйрәнгән яшьләр белән чагыштырганда, болар бөтенләй башка дөнья, башка җиһан кешеләре иде...

Яшьләр намаз укып бетерделәр. Мәрьямбануны, олылап, түргә чакырдылар. Ул сүзне ничек башларга да белмәде, нәрсә сөйләсә дә, буш, кирәксез сүз булып чыгар кебек тоелды. Мәрьямбану шушы кыска гына вакыт эчендә шуны аңлап өлгерде—чын дин кешеләре белән бары тик иң кирәклесен, иң әһәмиятле дип тапканын гына сөйләшергә кирәк иде. Һәм ул шулай итте дә—үзенең йомышын әйтте, техникум өчен ислам тарихы укытучылары эзләп килүен сөйләп бирде. Яшьләр бераз җанланып киттеләр, әмма

өлкәннәрдән узып бер сүз дә әйтмәделәр. Җавапны мәдрәсә ректоры үзе бирде.

—Безнең укыту сезнекеннән шактый аерыла бит,—диде ул.—Без, бөтен дөньяны Аллаһы Тәгалә барлыкка китергән, дибез, сез, үзеннән-үзе барлыкка килгән, дип өйрәтәсез. Без, кешелекнең башы, Аллаһы кодрәте белән, Адәм галәйһиссәламнән башланган, дибез, сез, кеше маймылдан килеп чыккан, дип укытасыз. Бер бала башына без хәзер сезнең белән ике төрле тәгълимат тутырачакбыз, һәм сезнең дәреслекләрнең, сезнең өйрәтүләрнең ялгыш булуын да әйтергә мәҗбүр булачакбыз. Әгәр сез шушына риза икән, без сезгә укытучылар бирәчәкбез.

Мәрьямбану сүзсез калды. Дин тарихы укытуны ул бөтенләй башкача күз алдына китергән иде. Әйтик, ислам диненең килеп чыгышы, Мөхәммәт пәйгамбәр турында, татарларның ничек итеп бу динне кабул итүләре хакында. Телевизордан гел шулар турында гына сөйлиләр бит. Инде бик үк диннең эченә кереп китәргә телиләр икән, бер-ике дога белән намаз тәртибен өйрәтәләр, еллар буе гарәп хәрефләре ятлыйлар. Мәрьямбану өчен дин—менә шушылар иде. Ә монда—дөньяның килеп чыгышы, кешелекнең барлыкка килүе, галимнәр генә әйтә алырлык бөек тәгълиматлар.... Мәрьямбану, түзмәде, сорап карарга булды:

—Сез боларны нинди галимнәргә, нинди китапларга таянып исбатлыйсыз соң?

—Без сөйләгәннәр—кеше сүзе түгел, без сөйләгәннәр—Аллаһы Тәгалә сүзләре. Болар барысы да Коръәндә язылган, без бары тик шуңа таянып кына сөйлибез, шуннан чыгып барысын да исбатлыйбыз.

Мәрьямбану шактый уңайсыз хәлдә калды, биргән соравының урынсыз икәнен аңлады. Ә менә укытучылар белән нишләргә, ул бит монда мөгаллимнәр эзләп килде. Бәлки милләт, тел мәсьәләсендә аларның фикерләре уртактыр, бәлки шул юнәлештә алга таба бергә эшли алырлар? Мәрьямбану бу кешеләрдә зур гыйлем барлыгын, бу гыйлемне милләт балаларын тәрбияләүгә дә файдаланырга кирәклеген күңеле белән сизенә иде.

—Без—галимнәр, әмма әхлаксызлыкны җиңә алмыйбыз.—диде ул.—Дин безгә шуның өчен дә кирәк. Милләт өстенә әчкече-

лек кенә түгел, наркомания, СПИД үләтләре килә. Безнең шәһәр шуларның барысы буенча да беренче урында тора. Шуларга каршы динне ничек файдаланырга булыр икән?

Залдагылар дәшмәде. Мәрьямбану үзенең тагы урынсыз сүз әйтүен аңлады. Ректор тагы аңа ярдәмгә ашыкты:

—Бөтен хикмәт шунда,—диде ул,—дин бит ул вакытлы гына файдалана торган нәрсә түгел. Ягъни, авырлык килгәндә динне файдаланып, авырлык үткәч динне оныту—ул шул ук динсезлек инде, үз-үзеңне алдарга кирәкми. Без кешеләрне туганнан алып үлгәнчегә кадәр ислам кысаларында яшәргә өйрәтергә тиешбез, бу безнең бурычыбыз. Ислам дине яшәү рәвешенә әйләнгәндә генә, кешенең тормышында тәртип, бәхет, бәрәкәт булачак. Бу—Аллаһы Тәгаләнең вәгъдәсе. Милләт белән дә шулай ук. Бар татар халкы Коръән буенча яши башлый икән, сез әйткән бәла-казалар, бәхетсезлекләр аңа кагылмас, әгәр һаман үзенчә яшәп ята икән, шушылай булыр, шушылай бетәр. Тел дә коткармас, хәтта бәйсезлек тә коткармас. Әнә, Рәсәй бәйсез, телләренә дә бетү янамый, әле саен бер миллион кешеләре үлә. Бу милләт тә әхлаксызлыктан бетәчәк, имансызлыктан харап булачак...

—Безнең тел, дип, дәүләт бәйсезлеге, дип йөрүләребез ялгыш булып чыгамыни инде?

—Алары да кирәк. Әмма сез динсезләргә дәүләт бәйсезлеге алып биреп карадыгыз—нәтиҗәсе булдымы соң? Үзебезнең мөселман дәүләтен төзү өчен омтылырга кирәк. Тел дә кирәк, ул Аллаһы Тәгаләнең безгә биргән иң гүзәл нигъмәтләреннән берсе. Әмма дөньяның бу кадәр бозыклыгына телне генә каршы куеп булмый. Иман кирәк, барыбер иман кирәк, Аллаһы Тәгалә кушканча, дөрес яшәү кирәк. Ә дөрес яшәү үрнәге бары тик Коръәндә генә.

Мәрьямбануның бу мөселманнарга каршы әйтерлек бер генә сүзе дә юк иде. Аның каршы әйтәсе, бәхәсләшәсе дә килмәде. Аларның һәр әйткән сүзләреннән кырыс дөреслек бәреп тора иде. Бер якка да борыла алмыйсың. Тормышның бөтен барышы аларның хаклыгы турында кычкырып тора. Әмма бу хаклыкны күрүче, аңлаучы гына юк иде...

Мөселманча киенгән хатын-кызлар Мәрьямбануга мәдрәсәне күрсәтеп йөрделәр. Җыйнак кына уку заллары, пөхтә, тәртипле

4 Б.271

йокы бүлмәләре. Өстәлләрдә, стеналарда артык бер нәрсә юк, эленсә дә, Коръән сүрәләре, мәчет-мәдрәсә сурәтләре генә эленгән. Өстәлләрдә дә дин китаплары һәм дәфтәр-каләмнәр генә. Монда барысы да бары тик гыйлем алу өчен генә көйләнгән, монда буш вакытны ничек уздырырга, дигән проблема юк, ахры. Мәрьямбануны телсез-һушсыз иткәне, әлбәттә, китапханә булды. Идәннән алып түшәмгә кадәр киштәләргә калын-калын китаплар тезелгән, алар барысы да гарәп телендә. Болар Коръән тәфсирләре икән. Һәр сүрәгә, һәр аятькә том-том тасвирлама, аңлатма эшләнгән, алар, нииндидер могҗиза белән, ком чүлләреннән шушы кечкенә генә татар шәһәренә дә килеп әләккәннәр. Әмма монда аларны аңлаучылар бармы икән соң?

—Бездә гарәпләр укыта,—диде алар янына килеп туктаган ректор.—Өченче курска җиткәндә, шәкертләр дә гарәп телен үзләштереп бетерәләр, ягъни, менә бу китапларны укып, аңларлык һәм аңлатырлык хәлдә булалар.

—Коръәнне дә аңлыйлармы?

—Ул—беренче чиратта. Биредә төп таләп тә шул. Биредә укучылар Коръәнне үзләре дә аңлап, башкаларга да аңлатырлык булып чыгарга тиешләр.

—Һәм сез шуңа ирешәсез дәме?

—Әлхәмдүлилләһи, шәкертләребез өчен кызарырга туры килгәне юк. Без бер чыгарылыш эшләдек инде, аларның күбесе тирәяк авылларда, шәһәр мәчетләрендә имам булып торалар, укуларын чит илләрдә дәвам итүчеләр дә бар. Мулла булмыйча, дөньяви һөнәр сайлаганнары да динне ташламыйлар. Аллага шөкер, барысы да гел халык арасында, гел дин тарату юлында...

Шәһәр читендә, агач араларында күмелеп утырган мәдрәсә Мәрьямбануда бөтенләй башка бер галәмдә булып яткан тормышны хәтерләтте. Шәһәр бөтенләй башка тормыш белән яши иде. Биредә, төннәрен, юл буйларына 13 яшьлек зиначы кызлар тезелеп баса, алар, бер телем икмәк, акча хакына, үзләренең бала тәннәрен саталар иде, бу шәһәрдә СПИД үләте котыра, рәсми булмаган мәгълүматлар буенча, биредә хәзер 50 меңнән артык шушы чирне йөртүчеләр бар икән! Бу бит, тагы 10-15 елдан шәһәрдә шушы чир белән авырмаган бер генә яшь кеше дә калмый, дигән сүз! Алар-

ның купчелеге—татарлар бит! Ата-аналары, әчеп, үз-үзләренә кул сала, балалары менә шушындый юлда, алга таба ни булыр бу милләт белән?! Ә без, тел, дибез, бәйсезлек, дибез, кемгә кирәк булыр соң ул—черек гәүдәдәге тел, азгыннардан һәм җинаятьчеләрдән торган дәүләт?!

Мәрьямбануга үз улы өчен куркыныч булып китте. Ул хәзергә яхшы гына татар гимназиясендә укып йөри, әле ярый, анда бирергә башлары җитте. Ни дисәң дә, татар мәктәпләрендә җинаятьләр дә азрак, балалар да тәртиплерәк. Ә аннан соң—нәрсә? Кая барыр, кемнәр арасына килеп керер ул бала? Әнә, әтисе—белеме, акылы була торып та, эшсез йөри, каян да башлап җибәрә алмый—бөтен җирдә каршылык. Яшь кеше бит мондый читләтүгә, кирәксезлеккә түзә алмый, ул эчүгә сабыша, йә наркотикларга үрелә, йә, акча өчен, җинаятькә бара. Мәрьямбану Тимербулат өчен дә ут йотып тора әле, берәр башсызлык кына эшләп ташламаса ярар иде, дип. Артык кызу канлы, артык горур, артык дөрес. Хәзер алай яшәп булмый шул. Ир кешегә—бигрәк тә.

Мәдрәсәдән кайткач, үзенең техникумына да Мәрьямбану бөтенләй башка күзләр белән карады. Барысы да бар кебек—еллар буе эшләнгән программалар, кат-кат тикшерелгән дәреслекләр, тәҗрибәле укытучылар коллективы. Башка уку йортларында да шушылай барысы да көйләнгән, тәртипкә салынган. Ә нәтиҗә—менә бүгенге тормыш. Шәһәр наркоманнар, эшсезләр белән тулган икән—бу бит алар укыткан, алар тәрбияләгән яшьләр дә шушы һәлакәт юлында, дигән сүз. Менә бу мәктәпләр, техникумнар һәм халык тормышы икесе ике юлдан, икесе ике капма-каршы якка баралар кебек. Ике арада аерма, упкын тирәнәйгәннән-тирәнәя бара, хәзергә әле бу упкын үзенә корбаннарны халык арасыннан чүпли, әмма тиздән бу афәт бирегә дә үтеп керергә мөмкин бит?

Мәрьямбануның шомланулары урынсыз булмаган икән, беркөнне, шимбә дискотекасыннан соң, бәдрәфләрдә шприцлар таптылар. Бу инде биредә наркоманнар барлыгына туп-туры хәбәр иде. Тулай торакларны, кабинетларны, уку бүлмәләрен тентү, эзләнүләр китте. Һәм наркотиклар да таптылар. Бөтен милиция, хокук саклау органнары аякка басты. Шулай бит ул, белсәләр дә, наркоманнарга сүз әйтүче юк, ә менә наркотиклар табылса, бөтен систе-

ма хәрәкәткә килә. Техникумга хокук саклау органнарыннан, больницалардан, СПИД һәм наркомания үзәкләреннән килеп тулдылар. Кая анда татар теле, кая анда—дин?! Һәр студентны, һәр укытучыны, рөхсәт сорап та тормастан, СПИДка тикшерә башладылар... Һәм биш студенттан шушы афәт табылды. Студентларның бишесе дә татар балалары иде...

Мәрьямбануның ул көннәрдә чәчләре агарып чыкты. Бу—бөтен техникум өчен генә түгел, бөтен шәһәр, милләт өчен дә зур фаҗига иде. Студентларның авылларда яшәгән ата-аналарын, туганнарын тикшерә, газаплый башладылар, алардан бөтен халык читләште, өрәктән качкан кебек качты, аралашмас булды. Студентлар җыелышы, бу биш укучыны техникумнан куарга, дигән карар чыгарды. Азгынлыкта бергә булсалар да, үлем юлында беркемнең дә алар белән бергә буласы килмәде.

Мәрьямбану техникумда дискотекаларны туктатты, туган көн мәҗлесләрендә, бәйрәмнәрдә аракы-шәраб кебек әйберләрне тыйды. Атна саен, көн саен булып торган күңел ачуларны, җыр-биюләрне дә кискен киметте. Техникум мәет чыккан йортка охшап калды. Әмма Мәрьямбану өчен бу мөһим түгел иде, ул коллективның бөтен көчен бары тик студентларга гыйлем бирүгә генә сарыф итәргә уйлады. Укытучылардан да, укучылардан да бары тик шуны гына таләп итте. Әмма техникумнан чирлеләр куылгач, наркоманнар бераз тыелып, посып калгач, ыгы-зыгы бераз басылгач, яшьләр дә, укытучылар да яңадан иске гадәтләрен куа башладылар. Аларга техникумның гөрләп торуы, дискотекалар, бәйрәмнәр, туган көннәр, тагы шуның кебек укуга бөтенләй катнашы булмаган чүп-чар кирәк иде. Аларга күңел ачарга кирәк иде. Техникумда кырыс тәртипләр кертергә теләгән Мәрьямбану белән күңел ачып яшәргә теләгән коллектив арасында каршылыклар, аңлашылмаучылыклар туа башлады. Әле кайчан гына Мәрьямбану өчен кыя кебек торган татар укытучылары да аны гаепли, аңламый бшладылар. Рус укытучылары исә Мәрьямбануны шушы СПИД хәлләреннән соң ук техникумнан кудырырга уйлаганнар иде, әмма, никтер, аны Казанда яклап чыктылар, кагылмадылар. Ул вакытта әле татар укытучылары да Мәрьямбану яклы иде. Хәзер исә хәлләр үзгәрде, Мәрьямбануга каршы урысы, татары, хәтта күңел ачулардан

мәхрүм булган студентларга хәтле сүз әйтә башлады. Мәрьямбануның техникумда калу-калмау мәсьәләсе инде хәл ителгән, дип әйтергә була иде. Аның соңгы тапкыр абынуын, күпчелек фикеренә каршы соңгы адым ясавын көттеләр... Һәм Мәрьямбану ул адымны ясады...

Беркөнне Мәрьямбану техникумга ап-актан киенгән мөселман кызларын алып килде һәм: "Болар факультатив рәвештә ислам тарихы укытачаклар",—диде. Кызларга башта бер кызыкка караган кебек карасалар да, соңыннан, аларның тарафдарлары арта баруын күреп, күпләр пошаманга төште. Бу мөселманнар милләт дип тә лаф ормадылар, бәйсезлек сүзен дә килде-киләксезгә кулланмадылар, әмма милләт фаҗигасенең дә, дәүләтсезлек фаҗигасенең дә төп сәбәбе имансызлыкта икәнен тиз арада күпләрнең аңына сеңдереп өлгерә алдылар. Коръәнне яттан белгән, милләт тарихын да күңелләрендә саклаган, саф татар телендә чыгышлар ясый торган, намазлы, әдәпле, галим бу татар кызлары өс-башлары белән генә түгел, бөтен яктан да студент кызлардан аерылып торалар иде. Боларда җилбәзәклек, мәгънәсезлек, вакытны һәм сүзне бушка сарыф итү юк иде. Бу яшь кенә мөселман кызлары иң кирәген генә сөйлиләр, иң кирәген генә эшлиләр иде. Шул ук вакытта алардагы каттыйлык та таң калырлык иде. Аларны чәчәклечуклы киемнәр, бизәнү әйберләре белән дә шаккаттырып булмый, алар егетләр ягына да күтәрелеп карамыйлар, гайбәт сөйләмиләр, бервакытта да кеше тикшермиләр иде. Мәрьямбану торып-торып гаҗәпкә калды—бөтен гомерләрен менә шундый әдәпле яшьләр тәрбияләүгә сарыф итәләр, ә нәтиҗәдә азган, бозылган бәндәләр белән дөнья тула. Менә шушындый мөселманнар кебек яшьләр тәрбияләү өчен аларга нишләргә соң? Нигә бу уку йортларыннан йә—мескеннәр, йә—наданнар, йә мещаннар гына чыга соң?

Башкалар белән бергә, бу сорауларга җавапны Мәрьямбану үзе дә эзләде. Мәдрәсә кызларының сүзләренә колак салгалый башлады, биргән китапларын алып укыды, дәресләренә кереп утырды. Һәм шул чакта Мәрьямбану ни өчен үзләре башлаган эшләрнең барып чыкмавын аңлады. Дәүләт бәйсезлеге өчен көрәшкәндә дә, милләт-милләт, дип өзгәләнгәндә дә, кеше тәрбияләргә тырышканда да алар беркайчан да Аллаһы Тәгалә өйрәткәннәргә таянмаган-

нар бит... Һәркем үз акылына, үз көченә ышанып кына җиңәргә тырышкан... һәм бер өлкәдә дә җиңеп чыга алмаган булып чыга түгелме соң? Алар Алланы әйләнеп үтеп кенә бәхетле булырга уйлаганнар, ә бәхет дип йөргән алдавычлары бик кыска гомерле булып чыккан, вакытлы рәхәтлек бету белән, бәхет тә беткән. Ә мәңгелек бәхет, мәңгелек иминлек бармы соң ул? Булса, аңа ничек ирешергә?

Кызларга ияреп, Мәрьямбану үзе дә намаз догаларына, намаз тәртибенә өйрәнә башлады. Мәрьямбану үзе дә гаҗәпкә калды—ул бөтен күңеле, җаны белән шушы саф дөньяга тартыла иде, ул кырыкка кадәр белмәгәннәрен йотлыгып укыды, моңа кадәр үзенең ни дәрәҗәдә сукыр булуын аңлап, уйга калды. Ул дөньяның бөтен төзелешендә Аллаһының хикмәтләрен күрде—ай һәм йолдызларның төзелешендә дә, җирдәге һәр бөҗәкнең һәм үләннең үз нәселен калдырып яшәп ятуында да Мәрьямбану бөек бер могҗиза күрде. Әмма иң хикмәтлесе—кеше иде. Кеше тәнендәге һәр күзәнәк Аллаһының барлыгына һәм берлегенә шаһәдәт биреп торалар иде. Кеше тәнендәге һәр күзәнәкнең Аллаһы Тәгалә тарафыннан билгеләнгән үз бурычы бар иде, кеше тәнендәге һәр әгъза, кырыс бер тәртип белән, бөек бер көчкә буйсынып, кешегә хезмәт итәләр иде. Кеше үзе тулы бер система, бер дөнья, җиһан иде. Кешенең әгъзалары гына түгел, аны чорнап алган дөнья да, хәтта фәрештәләр дә аңа хезмәт итү өчен көйләнгән иде! Аллаһы Тәгалә кешене бу дөньяның падишаһы итеп яраткан булган. Кеше, үз теләге белән, күктән чүпкә төшкән, алтын таҗын аракыга, азгынлыкка алыштырган икән...

Мәрьямбану, гаҗиз булып, тирә-ягына карады. Менә бу урам тулы исерекләр, яшь-яшь наркоманнар, зиначылар, угрылар, җинаятьчеләр—алар да дөньяның патшасымы? Яки дөньяның патшасы, Аллаһының кадерлесе булып яратылып та, ялгыш юлга кереп китеп, харап булган кешеләрме? Беркем дә, мин ялгыш юлга керәм, дип, махсус адашу, бету ягына китми бит, хак белән ялгыш арасында чик бик нечкә, кеше күңеле исә аннан да нечкә. Ул Аллаһы Тәгалә тарафыннан бәхеткә, иман белән яшәргә көйләнгән, тәртипле тормыш өчен программалаштырылган. Кан күзәнәкләренә мәңгелек бәхетнең сере, формуласы салынган. Аллаһы үзенең ну-

рыннан кешенең җанына өлеш чыгарган, димәк, кешенең җанында Аллаһының нуры бар. Ул нурга сүнәргә, корым белән капланырга ирек бирергә ярамый. Шул нур белән бергә Аллаһының тәэсире, рәхмәте дә киселергә мөмкин...

Мәрьямбану үзе моңа кадәр язган дәреслекләрне укып чыкты һәм аңа куркыныч булып китте. Ул аларда дөнья хәтле хата тапты. Башкаларның дәреслекләре дә хатадан мыжгып тора иде. Имеш, Ай һәм Кояш, Җир һәм йолдызлар бернинди илаһи көчкә буйсынмыйча, үзләреннән-үзләре хәрәкәт итәләр икән, имеш, кеше маймылдан килеп чыккан, имеш, җирдә тереклек үзеннән-үзе барлыкка килгән. Һәм шуның ише куркыныч хаталар... Хакны белгәнче болай сөйләү әле кичерелергә дә мөмкин, әмма инде хакыйкатьне белгәч болай сөйләү—бик зур гөнаһ. Димәк, безнең балалар каршына, студентлар алдына чыгып әйткән һәр сүзебез, һәр фикеребез—ялган?—дип үз-үзенә сорау бирде Мәрьямбану.—Димәк, дәреслекләргә, укыту рәвешенә дә үзгәреш кертергә кирәк? Сүзне иң беренче Дарвин нәрсә әйткән, Циолковский нәрсә әйткән, дип түгел, бу мәсьәләдә Аллаһы Тәгалә нәрсә әйтә, дип башларга кирәктер? Әмма моның өчен аз булса да дини гыйлем кирәк, балалар каршына чыгып баскан укытучыларның үзләренең Коръән кушканча яшәүләре кирәк. Ә алар моңа әзерме соң?

Алар моңа әзер түгел иде. Алай гына да түгел, алар моңа каршы иде. Чын мәгънәсендә динне тотарга, дин кушканча яшәргә иң беренче чиратта халык түгел, милли интеллигенция каршы иде. Чөнки бик күпләргә дөньяга карашларын да, яшәү рәвешләрен дә үзгәртергә туры киләчәк иде, сырлан кебек сарылган яман гадәтләреннән, күңел азгынлыкларыннан, җиңел, Алласыз тормыштан баш тартырга туры киләчәк иде. Аларның күбесе моңа әзер түгел иде. Аларның күбесе моны теләми иде.

Мәрьямбануның лекцияләрне һәм дәреслекләрне бераз үзгәртергә, дин кушканнарны да искә алырга, дигән сүзләрен хәтта татар укытучылары да аңлап бетермәделәр һәм кабул итмәделәр. Имеш, алар дингә каршы түгел, әмма ул дин бары тик кешенең күңелендә генә булырга тиеш икән—татар укытучыларының төп дәлиле шул иде. Ә балаларга бу гыйлемне кем бирер—барысы да җилкәләрен генә җыердылар. Имеш, әнә мәдрәсәләр бар, имеш,

энә ата-аналар уйласын... Ә менә балаларга—синең каршыңда чын дөреслекне көтеп утырган яшьләргә кем ачар ул хакыйкатьне? Аллаһ сүзен әйтергә әзер түгелбез икән, ичмасам, ялган сөйләмик, кеше маймылдан килеп чыккан, бу дөнья үзеннән-үзе барлыкка килгән, үлгәч яшәү юк, дип әйтмик. Ул чагында кичек аңлатырга бу күренешләрне? Дөньяви дәреслекләр, нигездә, ялган сөйлиләр икән, Коръән буенча укытырга уку йортларыбыз әзер түгел икән, нәрсәгә таянып аңлатырга яшь кешегә бу дөньяны? Аны нәрсәләрдән сакланырга өйрәтергә? Аягына басмас борын харап булуыннан ничек саклап калырга?

Укытучылар, чыш-пыш килеп, Мәрьямбануга кырын карый башладылар. Әле моңа кадәр дәреслекләр дә ярый иде, татарча укыту өчен бергәләп күпме көрәштеләр, инде хәзер араларына дин килеп кереп, бер-берләрен бөтенләй аңламый башладылар. Кирәкми ул халыкка дин, халыкка акча кирәк, эш кирәк, концерт кирәк! Әгәр Мәрьямбануга дин бик кирәк икән—китсен әнә өенә, утырсын намазына, беркем тотмый, беркем тыймый. Ә техникумга ул динне кертә алмас! Урыслар гына түгел, хәтта моңа татар укытучылары да юл куймаячак! Аның артында шулай сөйли башлаганнар иде...

Мәрьямбануның сүзенә, киңәшләренә колак салучы булмады. Һәркем нәрсә белә, дәреслекләрдә нинди ялган язылган—шуны сөйли, шуны укыта иде. Бөтен дөнья шул ялган белән бара, нигә әле алар гына мөгез чыгарырга, башларына бәла алырга тиешләр? Бер үк күренешләрне мәдрәсә укытучылары—Аллаһ кушканча, техникумныкылар—дөнья кушканча аңлаттылар. Мәрьямбану шуларның уртасында торып калды. Ләкин укытучылар арасында үзенең тарафдарлары кимегәннән-кими барганын сизде ул. Ул арада техникумга тагы комиссия арты комиссия килә башлады. Мәрьямбануның татарча укытып ятуына күз йомыбрак караган Казан да аңа үзенең беренче кисәтүен ясады. Мәрьямбану өстеннән төрле җирләргә жалоба-шикаятьләр ява торды, астан гына аңа каршы имзалар җыя башладылар, кайберәүләр исә, ачыктан-ачык та Мәрьямбануга эшеннән китәргә тәкъдим ясадылар. Шушыларның барысын да оештырып йөрүчеләр—татар укытучылары, татар хатынкызлары иде... Алар Мәрьямбанудан техникумда дин сабаклары

укытуны туктатуын таләп иттеләр, чөнки мәдрәсә мөгаллимнәренең сөйләгәннәре аларныкына каршы килә, студентлар хәтта имтиханнарда да дөньяны дин белән бәйләп, дин белән аңлатып сөйли башлаганнар иде. Еллар буе язылган дәреслекләр, министрлыкларда расланган программалар, хәтта укытучыларның сүзләре дә кирәксез булып, аяк астында калды. Яшьләрнең бер өлеше, техникумдагы дәресләреннән тыш, мәдрәсәгә дин сабагы алырга да йөри башлады. Техникумда мөселманча киенгән кызлар, егетләр күренде. Татар яшьләре, ислам дине өйрәтүләрен, тынчу шәһәрдә саф һавага юлыккан кебек, йотлыгып сеңдерделәр, аларның күңелләре чистарып, йөзләре нурланып китте. Укучылар белән укытучылар арасында аерма, упкын барлыкка килә башлады. Бу аерманы тагы да тирәнәйтмәс өчен, йә—укытучыларга да дингә килергә, йә—укучыларга яңадан диннән китәргә кирәк иде. Хәзергә һәркем үз урынында калды. Барысы да соңгы сүзне Мәрьямбанудан көтте. Мәрьямбану дәшмәде. Ул уйчанланып, сабырланып калды, әйтерсең лә, ул үз гомерендә иң мөһим сүзне әйтергә, иң кирәкле эшне эшләргә, иң хәлиткеч карарга килергә җыена иде...

Педагогия техникумында ниндидер ыгы-зыгылар бару турында хәбәр Фабарисовка да килеп ишетелгән иде инде. Тагы шул Мәрьямбану! Тагы шул милләтче хатын! Беркем белән киңәшмичә, техникумында дин дәресләре кертә башлаган, диме? Шул гына җитмәгән иде шәһәргә! Инде бу милләтчеләр тынып калдылар, беттеләр, дигәндә, хәзер болар дин белән китереп бәрергә җыеналар түгелме соң? Әле кайда диген—дәүләт уку йортында! Фабарисов Мәрьямбанудан барысын да көтте—техникумын гына түгел, бөтен шәһәрне татарчалаштырып бетерүен дә, җитәкчеләргә каршы митингпикет оештыруларын да, үзе кебекләрне ияртеп, хәтта хакимияткә килү мөмкинлеген дә! Әмма Мәрьямбануның милләтне, милли хәрәкәтне дин ягына алып кереп китәргә тырышуын көтмәде Фабарисов. Һәм ул аны ашыгыч рәвештә үзенә чакыртты.

Чакыртуының башка, яшерен сәбәбе дә бар иде. Күпме генә онытырга тырышса да, сурәтен хәтереннән чыгарып ташларга азапланса да, оныта алмады Мәрьямбануны Хәррис. Түшәк өстендә ничә еллар үлем көтеп яткан хатынына карауга, ул бу урында Мәрьямбануны күрә иде. Аның янәшәсендә гел үткен, тере, дәртле һәм

назлы Мәрьямбану була иде. Мәрьямбану Фабарисовның үтмәс чиренә әйләнде. Ул бу хакта аның үзенә сиздермәде, әмма, могжиза көткәндәй, гел бер җай чыгуын кетте. Мәрьямбануның иреез ялгыз калуын, Фабарисов ярдәменә мохтаҗ булуын теләде. Үзендә һәм анда булган талант, мөмкинлекләр белән, бу шәһәрнең генә түгел, дөньяның патшасы итәр иде аны Фабарисов, әгәр Мәрьямбану аныкы булса!

Әмма Мәрьямбану Фабарисовны күрмәде. Бер үк җыелышларда янәшә утырганда да, капма-каршы басып сөйләшеп торганда да Мәрьямбану Фабарисовны күрмәде. Хәтта көлеп тә, хәтта төрттереп тә, хәтта ачуланып та бернинди хиссиятен сиздермәде. Әйтерсең лә, ул хатын-кыз түгел, салкын мәрмәр таш иде! Ә аның таш түгеллеген бик яхшы белә бит Фабарисов. Юкка гына күзәтми бит ул аны. Ул аның һәр адымын тикшертте, һәр әйткән сүзен яздырып барды. Хәтта өендә ире белән генә сөйләшкән сүзләр дә саклана Фабарисовның өстәл астындагы тасмаларда. Әгәр ул иркәләү, назлау сүзләрен Хәррискә әйтсәләр, аны шушы хатын кебек чиксез мәхәббәт белән яратсалар, Фабарисовка бу эше дә, дәрәҗәләре дә, хәтта гомер буе җыйган байлыгы да кирәк булмас иде. Фабарисов исәп-хисап белән өйләнде, хатынын, аның ата-аналарын үсү, карьера өчен файдаланды, гомер буе яратуның нәрсә икәнен белмәде, хәтта бала чырае да күрмәде. Менә хәзер ничә еллар инде үлә алмыйча яткан хатынын саклап утырырга мәҗбүр Фабарисов. Тәнендә көч-куәте, җанында сүнмәгән дәрте, күңелендә яраткан хатын-кызның сурәте була торып...

Һәм Фабарисов могжиза көтеп ятмаска, эшне ашыктырырга булды. Ул берьюлы берничә юнәлештә эшләде—Риммага Тимербулатны аерып алырга кушты, авыру хатынына теге дөньяга тизләтә торган дарулар бирә башлады, менә бүген Мәрьямбануны үз янына чакыртты. Тимербулатның мастерское да Фабарисов күз алдында көлгә әйләнде, кан белән костырачак әле Хәррис аңа теге вакытта әйткән сүзләрен. Мәрьямбануның техникумына да тикшерү арты тикшерүне Фабарисов җибәреп тора, бәлки Мәрьямбануны шулар белән өркетеп, кулга төшереп булыр? Иң мөһиме, аны аз булса да үзенә якынайтырга, ияләндерергә кирәк иде.

Мәрьямбануны Фабарисов эчке бер тетрәну, борчылу белән көтте. Әйтерсең лә, үсмер егет беренче тапкыр сөйгән кешесе белән очрашу көтә! Инде алтмыш яше тулып килгәндә, ул бу чирен-

нән котыла алмасын аңлады. Котылырга теләмәде дә. Аның башында әллә нинди планнар, күңелендә әллә нинди шашкын хыяллар котыра иде. Гомер буе бала, дип яшәде, әмма тезләренә утыртып бала сөя алмады. Фабарисов моны хатынынннан күрде, балалары булмасын белгән көннән ул аны кага-җәберли башлады. Шундый урыннарда эшләгәч, ул хатын аерып йөри алмый иде, Фабарисов өчен иң яхшысы—хатынының кисәк кенә үлеп китүе иде. Әмма хатын да бик сизгер булып чыкты—Фабарисовның һәр адымын, һәр хәрәкәтен, һәр эшен мәче кебек күзәтте. Фабарисов аның ризыгына нәрсәләр генә кушып ашатмады, эчкән суларына нәрсәләр генә салып карамады, әмма хәлле авыл кешеләренең бердәнбер балалары бу тормышка теше-тырнаклары белән ябышкан иде. Фабарисовның бөтен гомере үз хатынының үлемен көтеп узды. Һәм менә хатыны ничә еллар ни үлә алмый, ни терелеп китми, урын өстендә үләксә булып ята. Теге вакытта эчергән даруларның, агуларның нәтиҗәседер, аңы да юк, акылы да беткән, бөтен нәрсәсе—астында. Шул ук вакытта врачлар кайсы төше авырганын да әйтә алмыйлар. Менә ничә еллар инде Фабарисов шушы авыру хатыны белән газаплана. Аны больницаларга да Фабарисовның эш урыныннан куркып кына алалар. Алга таба алмый да башласалар, нишләр аның белән Фабарисов? Әле ул хатынның үләргә исәбе юк бит, әйтерсең лә, ул үзе шыпырт кына иренең үлгәнен көтеп ята...

Гомер буе кешеләр язмышы белән уйнаган, теләсә кемнең язмышын, тормышын үзенчә бора алган Фабарисов белән бүген тәкъдир үз уенын уйный иде. Ул аның каршына гомерлек хыялы булган хатын-кызны чыгарып бастырды. Фабарисов бу хатынны җиңәргә, сындырырга көче җитмәвен аңлады. Аның каршында ул бөтенләй тәбәнәкләнеп, көчсезләнеп, мескен булып калды. Шушы бер хатын каршында Фабарисов көчсез, чарасыз иде.

Мәрьямбану бүлмәгә ак сын кебек килеп керде. Өстенә ак плащын кигән, башында ак берет, кара чәчләре, анда ябылып ятарга теләмәгәндәй, дулкын-дулкын булып җилкәләрен кочып алган. Мәрьямбануның озынча мәрмәр йөзе тагы да агарып киткән. Фабарисов ашыгып аның каршына килде, тигез урында сөртенеп китте. Мәрьямбануга өстен салырга тәкъдим итте, әмма Мәрьямбану плащын салмады, тын гына Фабарисов күрсәткән урынга килеп утыр-

ды. Фабарисов сүзне нәрсәдән башларга белмәде, озак итеп, күзләрен ала алмый, Мәрьямбануга карап торды. Мәрьямбану да дәшмәде.

—Техникумнан жалобалар бар, Мәрьям ханым.—Фабарисов инде үзен кулга алган иде.

Уйнарга тек, уйнарга. Кирәк икән, куркытып, кирәк икән, кытыклап та карарга. Кайсына кабар бу чибәркәй... Әмма барыбер кабар. Әле Фабарисов салган кармакка эләкмичә калганнары юк иде.

Әмма Мәрьямбану үзен бик җитди тотты.

—Ул мәсьәләне хәл иткән идек бит инде,—диде.—Кайбер фәннәрне татарча укытырга безгә министрлык үзе рөхсәт итте. Бу эшне хәзер жалобалар язып кына туктатып булмый.

—Сүз, Мәрьям ханым, татарча укыту турында бармый, әлбәттә, ул мәсьәләдә дә арттырып җибәрергә, мөгез чыгарырга ярамый, шуңа күрә, без бу эшне дә күзәтү астында тотарга мәҗбүрбез.—Фабарисов бу очракта да үзенең кем икәнен искә төшереп, төрттереп үтте.—Сүз дин укыту турында бара. Сез бит ярты мәдрәсәне техникумга күчереп бетергәнсез, студентларга Коръән укыта башлагансыз, бу хакта татар укытучылары зарланып яза!

Моның арттыру икәнен Фабарисов үзе дә белде, тик аның Мәрьямбануны бәхәскә, аклануга тартып кертәсе килде. Аның "Бу эшне шушында гына калдырыйк", дип ялынуын көтте. Әмма Мәрьямбану акланырга да, ялынырга да ашыкмады.

—Сез техникумга барып үзегез тикшерә аласыз,—диде ул һәм торырга, китәргә җыена башлады.

Фабарисов сүзнең мондый борылыш алуын бөтенләй көтмәгән иде. Ул, кабаланып, Мәрьямбануның кулларына килеп тотынуын сизми дә калды.

—Китмәгез әле, Мәрьямбану ханым,—диде ул тәне калтыравын ничек тә бастырырга тырышып.—Китмәгез әле... Минем сезгә әйтер сүзем бар...

—Эш буенча булса, эшкә килегез, Хәррис әфәнде. Сезгә язганнарның кайсы—хак, кайсы ялган икәнен үзегез күрерсез.

—Эш буенча түгел...—Фабарисов каушый, бутала башлады. Менә ничек шулай, тота-каба, ир хатынына хисләреңне аңлатасың

инде? Алтмышка җиткәндә, шушындый мәртәбәле урында эшли торып? Гарисовның пеләшенә тикле тирләп чыкты.—Минем сезнең белән тормыш турында сөйләшәсем килә иде... Ирегезнең мастерское янып киткән икән...

"Яндырдыгыз!" дип әйтәсе килде Мәрьямбануның, әмма тыелып калды.

—Бер җиргә эшкә дә урнаша алмый икән...

Мәрьямбану әле һаман Гарисовның тел төбен аңлый алмый иде. Нигә аның гаилә эшләренә катнаша соң әле бу кеше? Тимербулат теге вакытта аның белән бик сак булырга кушкан иде, аның шәһәрдә исеме дә Геббельс Гарисов икән, ягъни, провокаторларның, хыянәтчеләрнең атасы, атаманы...

Мәрьямбануның күзләренә кереп бетәрдәй булып, кулларына ябышып, нәрсә дип бөтерелә ул аның тирәсендә?

—...Соңгы вакытта үзара да тыныша алмыйсыз икән... Берегез, дин, ди, берегез, мин, ди...

Гарисов артыгын әйтеп ташлаганын аңлады, әмма соң иде инде.. Мәрьямбануның күзләрендә ут кабынды, вулкан ата башлады, Гарисовның аяк астында, әйтерсең лә, җир тетри иде...

—Ә сез каян беләсез безнең ни сөйләшкәнне?!—Мәрьямбану яңадан элеккеге Мәрьямбануга әйләнгән, ана арыслан кебек, Гарисов өстенә килә иде.—Сез нәрсә?! Безнең юрган астында ни сөйләшкәнне дә тыңлыйсызмыни инде?! Шул турыда җирәнмичә әйтеп торасыз тагы!

Инде Гарисов куркуга төште. Бу хатынны ничек тә тынычландырырга кирәк иде, югыйсә ул хәзер бу хәбәрне бөтен шәһәргә таратырга, бөтен шәһәрне Гарисовка каршы күтәрергә мөмкин. Һәм Гарисов барысын да бер селтәнүдә өзәргә булды. Болай итеп, Гарисов берьюлы ике куянны атачак—органнар өстеннән дә шикне ала, үзенең хисләрен белдерергә дә форсат таба. Мондый җайлы вакыт башкача булмаячак, авызыңны ачкансың икән, сүзне үз файдаңа бетерергә кирәк иде.

—Монда КГБның катнашы юк,—диде ул рәнҗегән бер кыяфәт алып.—Мин үзем сезгә битараф түгел. Шуңа күзәттем, шуңа тыңладым, шуңа күрә сезнең белән очрашу эзләдем...

Чәче коелып беткән бу карт шымчының үпкәләгән малай кебек кылануы, әллә нинди тозсыз, мәгънәсез сүзләр сөйләп торуы

Мәрьямбануны хурландырды, оялтты. Ул инде үзенең бирегә ник килгәненә үкенә башлады, дин буенча да бит хатын-кыз чит ир-ат белән ялгыз калырга тиеш түгел, өченчегә юлдаш шайтан булыр, диелгән. Ә монда бу бәндә үзе шайтан кебек боргалана, Мәрьямбануның күңеленә, җанына юл эзли. Мәрьямбануның тәне өшеп киткән кебек булды. Ул, Фабарисовның сүзләрен ишетмәгәнгә, аңламаганга салышып, чыгарга ашыкты. Әмма Фабирисов аның кулларыннан киләшчә кебек электереп алган, ычкындырырга исәбе дә юк иде. Мәрьямбану моңа каршы соңгы сүзләрен әйтергә, соңгы дәлилен чыгарырга мәҗбүр булды..

—Мин сезнең кебек кеше сатып көн күрүчеләрдән җирәнәм,—диде ул Фабарисовның йөзенә бәреп.—Дөньяда бердәнбер ир-ат булып калган булсагыз да, мин сезгә карамас идем...

Мәрьямбануның бу рәхимсез сүзләре, бәясе Фабарисовның бөтен тәнен, җанын пешереп, өтеп алды. Ул, кырт борылып, бүлмәсенең икенче башына китте. Әйтерсең лә, аның өстенә чиләге белән пычрак су сиптеләр һәм—кем диген? Кем каршында йөз суларын түгәргә җыенды ул, кемгә ачылырга уйлады? Аның турында менә ничек уйлыйлар икән...

Фабарисов башын күтәреп караганда, Мәрьямбану бүлмәдән чыгып киткән иде инде. Фабарисов баскан урынында озак хәрәкәтсез торды. Алдагы йөреш әле уйланмаган иде. Фабарисов әле үзенең соңгы сүзен әйтмәгән иде. Һәм, һичшиксез, әйтәчәк иде...

* * *

Корбан бәйрәме алдыннан Мәрьямбану төш күрде. Бу—кыямәт көне икән. Мәрьямбану каядыр йөгерә. Арттан бөтен дөнья яныи, җимерелеп килә. Мәрьямбану тар сукмактан йөгерә икән... Бер ягында—текә кыя, икенче ягында—җәһәннәм чокыры... Өстә—күктә, ай белән кояш бергә кушылган һәм күк эрегән бакыр төсенә кергән. Анда ишекләр барлыкка килгән... Бөтен дөнья гөрләп, гүләп яна... Каршыга, кулларын сузып, бер төркем кеше йөгереп килә. Мәрьямбану коты чыгып уйлый икән: "Бу тар сукмакта борылырга да урын юк, очрашкач, болар мине таптап китә икән инде",—дип... Әмма төркемнең аңа житкән бере җәһәннәм чокырына тәгәрәп төшә бара икән... Мәрьямбану, бөтен көчен җыеп, алга йөге-

рә, анда аңа котылу булырга тиеш кебек... Үзе, өзгәләнеп, улым кайда соң минем, ирем кайда, дип уйлый икән. Кинәт кенә ул Әхмәтнең тавышын ишетә, улы: "Ашык, әни, ашык, өлгерә күр",— дип ялвара икән... Мәрьямбану күзен күккә күтәреп карый һәм ачык ишектә улының йөзен күрә. Әмма улының бүгенге бала чагы түгел, ул олыгаеп киткән, йөзен сакал-мыек баскан. Әллә куллары да бәйле инде?

—Улым, сиңа нәрсә булды?!—Мәрьямбану, җир-күкләрне яңгыратып, елап җибәрә.

—Мин шәһит киттем, әни,—ди икән улы.—Мин Җәннәттә синең өчен дога кылам... Син дә ашык, әни. Син әле әзер түгел, өлгерә күр... Соңгы сәгать җитә, өлгерә күр...

—Атаң кайда соң, улым, атаң юк бит! Мин ничек син чакырган җиргә үзем генә барыйм?!

—Әти монда керә алмас, әни... Син үзең турында уйла... Ишекләр ябыла, өлгерә күр...

—-Мине синең янга кертерләрме соң, улым?

—Синен урының монда, әни. Әмма син әзер түгел әле... Зинһар, ашык, мин сине бик сагындым, әнием...

Ул арада өермә Мәрьямбануны әләктереп ала да, җир белән күк арасында бөтерә башлый. Аста—утлы җәһәннәм чокыры, өстә—утлар атып торган күк, анда инде барлык ишекләр дә ябылган, бары тик бер урыннан гына яктылык сирпеп, үзенә чакырып тора икән... Мәрьямбану инде ут капкан җиргә дә төшә алмый, күктә калырга да аның көче-кодрәте җитми икән... Ул, җир белән күк арасында бәргәләнеп, һәр мизгелдә үзенә ут кабуын көтеп, бер ялгызы ачыргаланып-ачыргаланып кычкыра, ярдәм сорап ялвара икән... Әмма җир һәм күкләр инде буш, Мәрьямбануның үлем ачысы белән кычкыруын, ярдәм сорап ялваруын инде ишетүче юк икән...

Мәрьямбануның тилмереп, инәлеп кычкыруына башта Тимербулат уянды, аннан күрше бүлмәдән Әхмәт йөгереп керде. Мәрьямбану һаман тыела алмыйча үкси, һаман ярдәм сорап ялвара иде. Аннан ул, беренче тапкыр күргәндәй, улы Әхмәткә текәлеп карап торды, кулларын сузып, аның йөзен капшап карады. Бу бала—шул төштәге сакал-мыеклы Әхмәт идеме соң? Ә Тимербу-

лат кайда? Менә бит, ул да янында... Йә, Хода, болар барысы да төш кенә икән бит. Әмма, ниндидер хәвефле, хикмәтле төш... Ниндидер хәбәр, кисәтү, ашыктыру...

"Ашык, әни, ашык, өлгермәвең бар..." Колагында һаман шул тавыш... "Син әле әзер түгел.. Ишекләр ябыла... Син әле әзер түгел..."

Мәрьямбану, утка пешкәндәй, сикереп торды, ашыгып, көзгедәге сурәтенә күз салды. Көзгедән аңа шактый арыган, борчулы, моңсу бер хатын карап тора иде. Хатынның кара шомырт чәчләре җилкәләренә таралып төшкән, чәчләре белән бергә уй-фикерләре дә тәмам таралып, чуалып киткән иде... Ул, таң алдыннан күргән төшеннән айный алмыйча, шушы борчу-хәвефләрен юып төшерергә теләгәндәй, баштан-аяк юынып чыкты, озын кара чәчләрен тарап үрде, бераз тынычланып киткән кебек булды. Бүген Гает көне иде. Барысы да җыелып, мәчеткә киттеләр. Гаеткә килгән халык, мәчет эченә генә сыймыйча, ишегалдына, урам-тыкрыкларга да тулган. Мәрьямбануның күптән мондый хәл күргәне юк иде—әйтерсең лә, бөтен шәһәр купкан, әйтерсең лә, бу таңда бөтен татар намазга тезләнгән. Әти-әниләренә ияреп килгән сабый балаларны, үлем түшәгеннән дә кубарылып чыккан карт-карчыкларны күреп, Мәрьямбануның күзләренә яшь бәреп чыкты. Менә бит аның милләте нинди, инде бетте, дигәндә дә, инде болар эчеп үлә, дип, баш очларында мәет козгыннары бөтерелгәндә дә, Аллаһ каршына килеп тезләнергә үзләрендә көч, иман тапканнар, аракыларын да ташлап, кайгы-хәсрәтләрен дә онытып, Гаеткә килгәннәр. Әнә алар, саф-саф булып тезелеп, авыр эштән яргаланып беткән кулларын күккә сузып, Аллаһтан ярдәм сорыйлар, Аллаһка ялваралар. Бу татарларның күпчелеге бәлки бер дога да белмидер, намаз да укымыйлардыр, бәлки, гаеттән кайткач, кичләрен тагы үзләренчә яши башларлар, нәфес колы булырлар, әмма бу мизгелләрдә алар бары тик Аллаһның гына коллары иде, бары тик Аның каршында гына тезләнгәннәр иде.

—Аллаһу әкбәр, Аллаһу әкбәр! Лә-ә илаһә иллаллаһу, Аллаһу әкбәр, Аллаһу әкбәр!

Бу мизгелләрдә татарларның ир-хатыны, яше-карты бары тик Аллаһны гына олылый, Аңа гына табына, Аннан гына өмет итә

иде... Туган туфракларына басып тәкбир әйткән татарларның йөзләре сабыр, уйчан, моңлы иде. Мәчет өстенә аварга торган таш йортлар, таш йортлардагы таш йөзләр, татарларның бер Аллага табынуын куркып һәм нәфрәтләнеп күзәтәләр иде. Аларга бу татарларның эчеп ятулары, наркоман, фәхишә булулары артыграк иде, чөнки андый татар болар өчен түгел, бары тик үзләре өчен генә куркыныч, үзләре өчен генә фаҗига иде. Ә айнып намазга баскан татардан бөтен кяфер дөньясы калтырап тора иде. Һәм аларны намазга бастырмас өчен барысы да эшләнә иде...

Мәрьямбану шушы Гаеттән соң башыннан яулыгын салмады. Ул аны мәңге салмаска бәйләвен аңлады. Аңа өлгерергә кирәк иде. Улы Әхмәт тә Гаеттән соң өйгә кайтмады, мәдрәсә шәкертләре белән мәчеткә кереп китте. Тимербулатның бу көннәрдә эше аркасында кәефе юк иде, аңа Гает тә тәэсир итмәде ахрысы, Мәрьямбануның пешергән коймакларын да ашап тормыйча, каядыр чыгып китте. Мәрьямбануның күңелендә бүген иртән күргән төшенең хәвефе һәм Гает шатлыгы, иренең читләшеп йөрүе һәм үзенең җанында барган үзгәрешләр—барысы бергә кайный, үз рәвешен, үз юлын алып бара иде. Мәрьямбану бүген Гает вакытында, Аллаһы Тәгалә каршында сүз бирде. Бу—бик зур, бик җаваплы сүз иде. Мәрьямбану үзенең калган бөтен гомерен милләтен Аллаһ юлына чакыруга багышларга, шуңа хезмәт итәргә сүз бирде.

Милләтенең карап торып эчеп үлүен, юкка чыгуын Мәрьямбану теләми иде, үзенең бөтен акылын, тәҗрибәсен, гомерен ул милләтенә хак юлга килү өчен ярдәм итәргә ниятләде. Мәрьямбану нәрсә генә югалтса да, нинди генә сүзләр ишетсә дә, ул бу юлыннан чигенергә тиеш түгел иде. Ул бу юлга китмәскә дип килгән иде.

Икенче көнне, мөселманча киенеп, Мәрьямбану эшкә чыгып китте. Ул үткәннәргә капкаларын япты, күңел күгенең моңа кадәр бикле торган ишекләрен киң итеп ачты. Ул ишекләрдән бөтен дөньяга якты нур бөркелә иде. Мәрьямбануның үзенең дә бар дөньясы нурга төренгән кебек булды, ул бу дөньяда нәрсә өчен яшәгәнен аңлый башлады, аның күңел күзләре ачылды, дөньяга ул инде бөтенләй башка күзләр белән карый иде. Әмма дөньяга мондый Мәрьямбану кирәк идеме соң? Кемнәр көтеп тора иде бу ак яулык-

5 Б-271

лы татар хатынын милләт тормышында? Ат кебек авыр эштән һәм күңел ачулардан торган татар тормышында кемнәргә таяныр, кемнәр тарафыннан кыйналыр бу ялгыз хатын—мөселман хатыны? Үз ире аңлармы? Тирә-юньдәгеләр аны тилегә генә чыгарып калдырырмы? Барысы тарафыннан да этелеп һәм төртелеп, моңа кадәр башкарган барлык хезмәтләре онытылып, тагы исерек милләтнең аяк асларында калырмы бу дини татар хатыны?

"Әйе, әйе, әйе", дигәндәй, таш йортның бөтен тәрәзәләреннән шашкын көй-җыр бәрә, кычкырган, талашкан, көлгән, елаган тавышлар ишетелә, урысы, татары, мукшысы бергә укмашып, күңел ача, сугыша, җан асрый, җанын сата иде...

* * *

Тимербулатның кичләрен йорт каршындагы кечкенә бакчада һава сулап утыра торган гадәте бар иде, бу юлы да Римма аны шунда күрде. Күршесе кечкенә генә бер эт баласы тоткан, көрәктәй зур куллары белән бу җан иясен сыйпап, иркәләп утыра иде. Фабарисов мәҗбүр иткәнгә генә түгел, беренче тапкыр Римма Тимербулатка кеше итеп, ир-ат итеп кызыксынып карап куйды. Бу зур, мәһабәт гәүдә ниндидер эчке сызланудан бөкрәеп килгән, сынып киткән кебек иде. Римма әле аның митингларда, йодрыкларын күккә чөя-чөя, җир тетрәтеп чыгыш ясаган вакытларын хәтерли. Элек телевизордан һәр көнне аларны күрсәтәләр иде бит, халыкның шушы милләтчеләр белән тәмам котын алып бетергәннәр иде. Үтсә дүрт-биш ел вакыт үткәндер, барысы да тынып, басылып калды. Моны хәтта Римма да сизә. Хәзер митинглар да юк, кайнар бәхәсләр, сүз көрәше дә юк... Әллә тормыш басты кешеләрне, әллә үзләре бу мәгънәсез көрәштән туеп туктап калдылар. Риммага хәтта күңелсез булып китте. Әле ул милләтчеләр карак түрәләргә тынгы бирмиләр иде, хәзер дөрес сүзне әйтүче дә юк. Менә бу ир дә бүгенгесе көндә бөкшәеп, эт баласы кочаклап утырырга тиеш идеме инде? Таулар күчерерлек көч-кодрәте, яшьлеге, сәламәтлеге булганда? Әле җитмәсә, мастерскойларын да ут төртеп яндырганнар, дип сөйлиләр, каккан казыклары да калмаган, ди.

Римма әкрен генә Тимербулат янына килеп утырды.

—Нәрсә, күрше, ял итәбезме?

Тимербулат, аптырап, янындагы чибәр хатынга күтәрелеп карады. Әйе, бу—күрше хатыны иде. Тимербулат аны элек тә күргәләде, әмма бу хатын, үзе башлап сәлам бирү түгел, биргән сәламне дә алмый иде. Хәтта Тимербулатлар утырган лифтка да утырмый иде ул. Нәрсә булган аңа, Тимербулатның хәлен белергә янына ук килеп утырды? Берәр нәрсә кирәктер, дияр идең, нәрсәсе бар бүген Тимербулатның? Ни эше, ни дәрәҗәсе, дигәндәй... Әмма шундый авыр, борчулы көннәрендә, бер тере җанның үзе белән сөйләшә башлавына, хәлен белүенә барыбер сөенде Тимербулат.

—Хәзер ял итәргә генә калды инде, күрше... Үзең беләсең, эшлим дисәң дә эшләтмиләр, яшим дисәң дә яшәтмиләр...

Алар шулай бик җиңел генә, бер-берләрен гомер буе белгән кешеләр кебек, сөйләшеп киттеләр. Күрше хатынның исеме Римма икән, атасы ягыннан—керәшен татарларыннан. Татарчасы да бик яхшы. Авылда әбисеннән шулай өйрәнеп калган. Татар телен белгән, татарча сөйләшкән һәр кеше Тимербулат өчен туганы кебек якын иде. Ул кешеләрне диненә бүлеп карамый, аның дине—тел, таләп иткәне—тел, сокланганы—тел. Маржа, дип уйлап йөргән күрше хатынының шул хәтле матур итеп, килештереп татарча сөйләшеп утыруы Тимербулатны уятып җибәргән кебек булды. Яшисе килеп китте. Менә, тел, тел, дип йөрүләре юкка булмаган бит, әле бу хатын берничә ел элек татарча сөйләшергә дә хурлангандыр, нәрсә әйтсәң дә, әнисе маржа бит. Ә менә бүген Тимербулат кебек бер ата милләтче белән рәхәтләнеп татарча сөйләшеп утыра. Бу хатын Тимербулатның төзелеш мастерское ябып китүен дә белә икән, газетадан укыган.

—Яңадан эш башлап җибәрергә уйлыйсызмы соң?—дип сорап куйды Римма сак кына, артык тирәнгә керүеп сиздерәсе килмичә.

—Кая хәзер эш башлау! Беркем акча биреп тормый. Аракы сәүдәсенә алынасы килми, ул тиздән барыбер дәүләт кулына күчәчәк. Зур бизнеска зур түрәләр якын җибәрми—үзләренә кирәк... Нәрсәдән башларга да белгән юк инде. Бәлки КамАЗга барып карармын...

Әлбәттә, Римма өчен бу кешегә кредит алырга ярдәм итү дә, эш башлап җибәрергә булышу да берни тормый иде. Аның клиент-

лары арасында шәһәр башлыгыннан алып, завод директорларына кадәр—барысы да бар. Үзенең күп танышлары өчен Римма шушы сеанслары вакытында сөйләшеп кала, барысын да шушы зур кешеләр аша хәл итә. Ярдәм сорап аның янына килгәннәр икән, алар да Риммага ярдәм итәргә тиешләр. Һәм ярдәм итәләр дә, чөнки бу кешеләр өчен ниндидер кәгазьгә кул кую, кемнедер эшкә урнаштыру яки квартиралы итү—чүп тә түгел. Әлбәттә, Римма да өлешсез калмый, аның ярдәме белән эшкә урнашучылардан да, квартира алучылардан да ул үз өлешен ала, шуңа рәхәтләнеп яши. Менә хәзер бу күршесенә ярдәм итү аңа берни дә тормый ул торуын, Фабарисов кушканнарны үтәү өчен ярдәм итми дә булмый. Әмма ничек аны орды-бәрде генә әйтәсең? Имеш, күрше хатыны бер күреп сөйләште дә, ярдәм итәргә алынды... Алай булмый ул, шикләнүе бар, ә Римма бу кешедә шик уятырга тиеш түгел, киресенчә, ул аны үзенә якынайтырлык итеп хис уятырга тиеш. Фабарисов нәтиҗәне сораячак, ә нәтиҗә—Тимербулатның хатынынннан китүе, йә булмаса аралары бозылу... Монда инде зур абзыйларың гына ярдәм итә алмас. Нәрсәдән башларга соң? Ничек сүзне дәвам итәргә? Шулчак Римманың күзе Тимербулат кулындагы көчеккә төште. Менә бит сүзне дәвам итәргә сәбәп!

—Бигрәк матур эт баласы... Күрше булсак та, шундый матур этегез барын белми идем...

—Өйдә тормады ул. Мастерскойда яши иде. Янганда чыгып кача алган. Соңыннан чак таптык үзен куаклар арасыннан. Шулай бит, Сигнал?

Көчек иркәләнеп кенә чинап куйды. Римма да, батырчылык итеп, аның йомры башыннан сыйпап алды. Көчек колакларын тырпайтты, гәүдәсе җыерылып килде, үзе Тимербулатның тез араларына посты.

—Беркемне якын җибәрми,—диде Тимербулат көчекне юатып.—Малай белән генә бик дуслар. Менә хәзер кая куясы булыр инде...

—Ничек инде—кая?

—Хатын өйдә эт асрауга каршы. Эт булган өйгә фәрештәләр керми, диме шунда... Ерунда, билгеле. Эт, дип, әйткәләшеп тә булмый.

Бу—Римманың көткәне иде. Иң мөһиме—сүз башланды, Тимербулат аңа гаилә серләренең бер читен күрсәтте. Менә бу эт сәбәпче булыр алга таба элемтәдә торырга, араларны өзмәскә. Бу гаиләгә үтеп керү өчен, бу әзмәвердәй ирне үзенә каратыр өчен мондый мөмкинлекне һич кенә дә кулдан ычкындырырга ярамый.

Римма үзе дә Фабарисов корган бу уенга тирәнрәк керә башлады. Чөнки бу ирдә Римманы үзенә тартып тора торган ниндидер кыргый көч-гайрәт, табигыйлек бар иде.

—Әгәр каршы килмәсәгез, бирегез миңа бу көчекне,—диде ул җылы, рәхимле тавыш белән.—Бездә торып торыр, ерак түгел, стена аша гына бит. Мастерскоегыз яңадан эшли башлагач, алырсыз. Шулай бит, Сигнал?

Сигнал, тын алырга да куркып, Тимербулатның тәненә сеңде. Аны ябык гәүдәсе дер-дер калтырый, сулышы Тимербулатның ботларын яндырып алыр төсле тоелды. Чү, тукта, бу бит эт баласының түгел, Тимербулатның тәне шулай дерелди, йөрәге чыгып китәрдәй булып дөберди түгелме соң? Тимербулатның башы әйләнеп киткән кебек булды. Тукта, нәрсә диде әле бу хатын, Сигнал бездә торып торсын, дидеме?

—Сез чынлап әйттегезме? Сигнал сездә торып торсын, дидегезме?

—Әйе, минем дә сезнеке кебек улым бар. Бергә уйнарлар. Кирәк чакта алып чыгарсыз, үзегез кереп йөрерсез... Шундый матур көчекне урамга чыгарып ташлап булмый бит инде, шулай бит, Сигнал?

Сигналның сулыш алганы да сизелми иде. Ул бу мизгелдә үзенең язмышы хәл ителгәнен, бер кулдан икенче кулга күчкәнен белеп, тоеп ята кебек иде... Әмма бу сөйләшүгә катнашып, үзенең фикерен дә әйтә алмый иде Сигнал.. Әйтә алса, хуҗасына бу кара хатыннан ерак булырга кушар иде, аның янында һәрвакыт җеннәр өсренең йөрүен әйтер иде, бу хатынның тәненнән инде тирә-юньгә үлем нурланышы тарала башлавын кисәтер иде. Әмма Сигналның теле юк иде шул... Ул бары тик нәни көчек, эт баласы гына иде.

Шулай итеп, көчек Римма кулына күчте. Эт баласын тапшырганда, Тимербулатның куллары караңгыда ут кебек кайнар хатын-кыз кулларына тиеп китте. Әйтерсең лә, аны ток тотты, яшен

сукты. Римма да, утка пешкән кебек, кулларын тартып алды, көчек чак кына җиргә төшеп китмәде. Икесе дә уңайсызланып куйдылар. Дәшми генә, подъездга керделәр, дәшми генә, лифтта күтәрелделәр, ишек төбенә килеп җиткәч, инде ут яктысында, Римма Тимербулатка күтәрелеп карады. Йә, Хода, әйтерсең лә, аның каршында ерак яшьлегендә калган керәшен егете басып тора иде! Шул ук кара дулкын чәчләр, шундый ук үткен яшькелт күзләр, граниттан кырып ясалган кебек кырыс һәм матур йөз, түшәмгә тиеп торган имәндәй нык гәүдә... Һәм ничә еллар Римма янәшәсендә яшәп яткан шушы кешене күрмәгән, алай гына да түгел, дошман итеп йөргән, каргаган, бозарга тырышкан. Шул Фабарисов, карт чекист төртеп күрсәтмәсә, әле һаман Тимербулат яныннан карасына көеп, каргаңып үтеп йөрер иде. Фабарисов исенә төшүгә, Римма бик тиз бу дөньяга әйләнеп кайтты, тәвәккәлләп, соңгы сүзен әйтте:

—Эшегез мәсьәләсендә дә... Минем бер туганым банкта эшли, ул сезгә кредит белән ярдәм итә алыр иде. Әгәр теләсәгез, әлбәттә.... Хәзер бер-береңә булышмасаң, яшәп булмый бит.

Тимербулат та җиргә төште. Әйе шул, бүген дә шушы хәсрәт, иртәгә дә шушы борчу. Эш, акча, дөнья куу... Кемгә барып төртелергә, каян башларга? Бу тормышта батып, төпкә китмәс өчен, саламга да тотынырсың. Ә монда салам түгел, ут кебек кайнар куллар сузылган Тимербулатка таба. Тимербулат тагы кызарып китте, текәлеп Риммага карап торды, аннан, өздереп:

—Андый мөмкинлегегез булса, мин баш тартмас идем,—диде.

Иртәгә очрашырга килешеп, аерылдылар. Сигнал, елый-елый, яңа кулга күчте, Тимербулат, башын иеп, гөнаһлы кешедәй, үз бусагасыннан атлады. Хәзергә әле һәрберсенең үз өе, үз тормышы иде...

* * *

Бүген Мәрьямбану эштән шактый соңга калып кайтты. Кайтты да, чишенмәгән дә килеш, йокы бүлмәсенә үтте. Аның бу мизгелләрдә беркем белән дә очрашасы, сөйләшәсе килми иде. Хәтта гомер иткән ире—Тимербулат белән дә... Соңгы вакытта Тимербулат белән ике арада салкынлык, пәрдә барлыкка килде кебек. Мастерское янганнан соң, Тимербулат бөтенләй икенче кешегә

әйләнде—көннәр буе дәшми, уйланып йөри, дәшсә—усаллана, Мәрьямбану белән Әхмәткә дә каты-каты сүзләр әйтә. Мәрьямбану аңлый—ир кешенең шундый гайрәтле-көчле чагында эшсез калуы, кирәксезгә әйләнүе, бөтен җирдән дә тибәрелүе—бик авыр хәл. Әле мондый гаделсезлекне хатын-кыз буларак та күтәреп булмый, ә тормышны җигелеп тарткан ир-атка ничек түзәргә кирәк? Әмма Тимербулат Мәрьямбануга гел башка яктан килеп бәйләнә башлады—аңа Мәрьямбануның дин белән артык мавыгуы ошамый иде. Әйтерсең лә, Тимербулатны алыштырдылар. Әйтерсең лә, аның эченә җеннәр кереп утырды—ислам дине диюгә, күкерт кебек кабына Тимербулат. "Эчеңдә булса да, тышка чыгарма", дип ул Мәрьямбануны адым саен итәгеннән тартып, кисәтеп тора башлады. Ягъни, Аллага ышансаң—ышан, анысы синең эш, әмма динне тормышка өстерәп кертмә—гаиләгә дә, эш урынына да дин тәртипләрен такма. Кешеләр моңа кадәр ничек яшәгәннәр, шулай яшәсеннәр, дин дип аларның башын катырма... Татарны хәзер җырмоңнан да, күңел ачулардан да, аракыдан да аерып ала торган түгел... Аерырга кирәк тә түгел... Иң мөһиме—тел булсын, татарча булсын. Милләтне бары тик тел генә саклап калачак...

Тимербулат әнә шулай аңлата, телне, татарлыкны ислам диненә каршы куя иде. Татар өчен боларның икесе дә кирәклеген Мәрьямбану чит кешеләргә түгел, хәтта иренә дә аңлата алмады. Милләтнең бөтен фаҗигасе, бәхетсезлеге имансызлыктан, динсезлектән икәнлеген ул хәтта татарларга да аңлата алмый иде! Исереклекнең чигенә килеп җиткән милләтне тел генә саклап кала алырмы? Милләт тәненә агуын җибәреп өлгергән әхлаксызлыкны, харамны, зина-үтерешләрне, эчкечелекне татарча сөйләшеп кенә бетереп булырмы? Бу тагы үз-үзеңне алдау, юату гына түгелме соң?

Бүген техникумда да татар укытучылары белән бик каты сөйләшү булды. Мәрьямбану бүген техникумга яулыктан килгән иде. Көне буе директорның яулыгын салып ташлавын, элеккечә шат, гүзәл, эшлекле Мәрьямбану ханым булып калуын көттеләр. Әмма Мәрьямбану яулыгын салмады. Гөрләп-кайнап торган уку йортында җитәкченең мәчет карчыклары кебек яулыкка чорналып йөрүенә хәтта татар укытучылары да гарьләнде, оялды. Бу—алар

белгән, алар яраткан, алар лидер итеп тоткан Мәрьямбану түгел иде инде. Бу хатын аларга бөтенләй таныш түгел, чит-ят бер кеше иде. Өйлә вакытында Мәрьямбануның директор кабинетына бикләнеп, намаз укуын да белгәч, татар укытучылары бөтенләй хафага төштеләр, урыслар белеп алганчы, Мәрьямбанунын бу кыланышларын туктатырга, чик куярга кирәк иде. Алар, өйлә туры үтүгә, җыелышып Мәрьямбану янына керделәр.

—Мәрьям Гимрановна,—дип башлады сүзен бию укытучысы.—Безгә, әлбәттә, сезгә кисәтү ясау җиңел түгел, чөнки без сезне яратабыз, хөрмәт итәбез. Әмма әйтмичә дә булмый. Болай йөреп, сез коллективны үзегезгә каршы куясыз. Монда болай да ничә төркемгә бүленгән, үзегез беләсез...

—Ничек йөреп?—Мәрьямбану әле кайчан гына үзен яклап бөтен шәһәрне күтәргән татар укытучыларына карады. Укытучыларның кайсы башын түбән игән, кайсы бөтенләй читкә караган иде.

—Ну... Килешми сезгә бу яулык! Сез бит, в конце концов, мәчет карчыгы түгел. Урыс укытучылары гына түгел, студентлар да артыгыздан көлеп калалар. Өегездә теләсә ничек йөрегез, әмма техникумга болай килмәгез. Сез безне оятка калдырасыз бит...

—Барыгыз да шулай уйлыйсызмы?

Фикердәшләр, көрәштәшләр дәшмәде.

—Сезнең, ике сүзнең берендә, иманга кайтыйк, дип йөрүегез—уен гына булдымыни?

—Һәрнәрсәнең урыны бар,—дип каршы төште карт татар теле укытучысы.—Педагогик коллектив берничек тә мәчет-мәдрәсә тәртипләре белән яши алмый. Үзегез беләсез—дин дәүләттән аерылган.

—Минем мөселманча киенүемнән дәүләткә зыян килә, дип уйлыйсызмы?

—Безгә зыян килә, безгә!—Бу юлы инде бөтен укытучылар берьюлы шаулаша башладылар.—Эшкә зыян килә. Әнә анда урыс укытучылары тагы сезгә каршы имза җыя башлаганнар. Техникумда ислам фундаменталистлары тамыр җибәргән, дип язалар, бу эшләрдә турыдан-туры сезне гаеплиләр. Болай яулык ябынып йөреп, сез үзегез үк раслыйсыз моның шулай икәнлеген. Сез бит безнең кебек гади укытучы гына түгел, җитәкче кеше! Без шулай йөрсәк,

алар безне әллә кайчан эштән кудырырлар иде инде. Сезне кусалар, безгә дә чират җитәчәк...

Мәрьямбану бу укытучыларга Аллаһы Тәгаләнең хатын-кызга гаурәтен капларга әмер итүен әйтеп карады. Алар аны үзләре дә яхшы беләләр иде, югары белемле педагоглар, фән эшлеклеләре бит. Беләләр, әмма кабул итәргә теләмиләр. Башкаларга да дин кушканча яшәргә ирек бирмиләр, үз артларыннан өстериләр. Һәм Мәрьямбану гомер буе бергә эшләгән бу кешеләр белән ике арада кичеп чыга алмаслык тирән упкын күргән кебек булды. Алар бөтенләй бер-берләрен аңламыйлар иде. Дөньяга караш та, аны кабул итү, аңлау да бөтенләй капма-каршы. Мәрьямбану аларны дин тотарга мәҗбүр итми бит, анысы—аларның үз эше. Әмма алар Мәрьямбануны диннән чыгарга, башкалар кебек яшәргә өндиләр, мәҗбүр итәргә тырышалар. Һәр ике як та үзенең хаклы булуына нык ышанган, әмма Мәрьямбану ягында хөкемдар—Аллаһы Тәгалә, укытучылар ягында—кеше фикере. Мәрьямбану—ахирәт өчен, бу укытучылар—дөньялык өчен генә тырышалар. Ничек шуларның икесен дә тигез итеп алып барырга? Диннән дә чыкмыйча, дөньялыкка да зыян китермичә? Бу сорауларга әле Мәрьямбануның үзенең дә җавабы юк иде. Әмма Мәрьямбану шуны яхшы белә—ул үлгәндә дә Аллаһының әмерләренә каршы барачак түгел, яулыгын да салачак түгел иде.

—Менә нәрсә, коллегалар,—диде Мәрьямбану кисәк кенә арып китеп.— Мин, булдыра алганча, дин кушканча яшәргә тырышачакмын. Шушы килеш кабул итәсез икән—бергә эшләрбез, юк икән—аерылырбыз. Мин диннән китмәм, сездән китәрмен. Уйлагыз, сез—күпчелек.

Күпчелек уйлаша калды. Мәрьямбану техникумнан чыгып китте. Мәрьямбану бу сөйләшүдән шуны аңлады—бу татар укытучылары инде аны якламаячак иде. Аларны тел—берләштерә, дин—аера иде... Һәм һәркем тәкъдирендә язылганны сайлап алырга тиеш иде...

Мәрьямбану үзенең өйдә дә, эштә дә ялгыз кала баруын сизде. Югыйсә, ул элеккеге Мәрьямбану иде бит—милләтен өзелеп яраткан, аны кызганган, аңа ярдәм итәргә юлларын, чараларын эзләгән, бөтен акылын, тормыш тәҗрибәсен, җанын шуңа багышла-

ган Мәрьямбану иде. Шул ук вакытта, ул башка да иде—милләтнең котылу юлын ул бары тик ислам динендә күрде. Әмма милләт моңа әзер түгел иде. Кешеләр үзләрен һәлакәткә алып бара торган ияләнгән гадәтләреннән аерылырга теләмиләр иде. Һәм үзгәртергә тырышучыларга җавап та, караш та, мөнәсәбәт тә кискен һәм рәхимсез иде.

Мәрьямбану эшеннән китәргә булды. Техникумның шушы биналарын төзеп бетерүгә күпме көчен бирде, бөтен СССР буйлап берәмтекләп акыллы татарларны шушы коллективка туплады, үз куллары, үз акылы белән милли мәгариф системасын булдырды, дистәләгән дәреслекләр язды. Һәм шуларның барысын йөрәктән умырып алып ташлап, урамга чыгып китәргә кирәк. Чөнки бу коллективка, бу системага Коръәнчә яшәгән, дин тоткан Мәрьямбану кирәкми. Аларга байрак кирәк, аларга барысын җиңеп, ду китереп эш алып бара торган Мәрьямбану кирәк. Аның жаны, күңел дөньясы, иманы беркемне дә кызыксындырмый. Бу укылмаган намазлары, дөнья артыннан куып, ахирәт гамәлләрен онытканы өчен Аллаһы Тәгалә каршында нәрсә дип җавап бирер Мәрьямбану—монысы беркемне дә кызыксындырмый, борчымый иде. Мәрьямбану бу эшенең иманына зәгыйфьлек китергәнен сизенә башлады, чөнки аның каршына бүген укытучылар йә—дин, йә—без, дигән мәсьәләне куйдылар. Мәрьямбану динне сайлап алды. Мәрьямбану эшеннән китәргә булды.

Әмма бу хакта ничек Тимербулатка әйтергә? Соңгы вакытта ул болай да Мәрьямбану белән орды-бәрде сөйләшә, үзе дә эшсез, хәзер Мәрьямбану да эштән китәм, дисә, ничек кабул итәр? Тагы тавыш чыгарырмы? Бу хәтле зур нәрсә турында әйтмичә дә булмый. Мәрьямбану үзе китми икән, аны барыбер җибәрәчәкләр, моны бүген Мәрьямбану яхшы аңлады инде.

Ул Тимербулатның йокы бүлмәсенә керүен, сүз башлавын көтте. Әмма Тимербулат кермәде. Аның янына, залга Мәрьямбану үзе чыкты. Каршында телевизор гөжләп эшләп торса да, Тимербулат аны карамый иде, карашы телевизор аша—тәрәзәгә, тәрәзә аша—әллә кайларга киткән иде...

—Мин эшемнән китәргә булдым, Тимербулат...

Тимербулат, беренче тапкыр күргәндәй, карчыга карашы бе-

лән Мәрьямбануга кадалды. Бу кыяфәтендә, ул чыннан да, Мәрьямбануны беренче тапкыр күрә иде. Мәрьямбану бөтен тәнен каплап торган озын күлмәк кигән, башына, чәч-муены күренмәслек итеп, ак яулык бөркәнгән. Битендә буяуның, иннек-кершәннең ник бер эзе булсын! Аның каршында элеккеге көләч, дәртле Мәрьямбану түгел, арыган, талчыккан мәчет карчыгы басып тора иде.

Тимербулат чәчрәп урыныннан сикереп торды.

—Син әллә эшеңә дә шушылай бардыңмы? Син үзеңнең кемгә охшап калганыңны беләсеңме соң?!

Инде Мәрьямбану гаҗәпләнде. Гомер иткән иренең мондый авыр мизгелләрдә нәкъ шул сүзләрне әйтүен көтмәгән иде ул.

—Әйе, Тимербулат, мин эшкә дә шулай бардым. Хатын-кыз шулай йөрергә тиеш тә.

—Соң син ике дипломлы хатын бит! Фән докторы! Мәчет карчыгы түгел. Дәүләт уку йортында директор! Ә син тиле хатын кебек киенеп йөри башлагансың!

Тимербулат бүген аеруча усал, аеруча зәһәр иде. Элек, милли хәрәкәткә йөргәндә, житәкчеләрне шулай бугазларыннан ала иде ул, сүзе белән суя иде. Менә хәзер шушы бөтен зәһәрлек Мәрьямбану өстенә түгелә башлады.

—Хатын-кыз шулай йөрергә тиеш, Тимербулат. Минем болай киенүемнән беркемгә дә зыян юк бит.

—Ә үзеңә?! Иң зур зыянны син үзеңә ясадың хәзер. Сиңа хәзер беркем дә серъезно карамаячак. Син бит кеше арасында яшисең, аларның сүзенә дә колак салырга кирәк.

Мәрьямбану бу бәхәснең мәгънәсез бер эш икәнен белә иде. Тимербулатның исеме генә түгел, җисеме дә тимер күк, аны берничек тә үз фикереннән кире кайтарып булмый. Ә дин турында ишеткәч, бөтенләй котыра башлады ул хәзер. Бер караганда, юк кына нәрсә кебек—хатын-кызның өс-башы. Әмма бүгенге заманда ул да бер билге, аерма шул—шайтан тамгасымы синең кыяфәтеңдә, Аллаһныкымы? Тимербулат, аның никахлы ире, Аллаһча йөрүгә каршы, ул Мәрьямбануны, үз теләге белән, шул азгынлык дөньясына, Фабарисовлар кочагына этәрә. Ул моны хәтта үзе дә аңлап бетерми ахыры, Мәрьямбануга бик күп ирләрнең күзе төшүенә ул гел көлеп кенә карады. Мәрьямбануның барысын да гашыйк итәр-

лек гүзәллегенә горурланды, бу байлыкның үзенеке генә булуына сөенеп, бәхет эчендә яшәде. Бәлки аңа Габарисов турында әйтергәдер, болай йөрүнең чит ирләрне аздыруга сәбәп булуын аңлатыргадыр?

—Болай киенү хатын-кызны чит ирләрнең азгын карашларыннан да саклый бит, Тимербулат,—диде ул соңгы саламга ябышкандай.—Үзең беләсең, бераз гына матур киенсәм, ир-аттан миңа тынгы юк бит. Барысының да үрелеп, тотып карыйсы килә.—Мәрьямбану һаман Габарисов турында әйтә алмыйча газапланды.

—Кабергә кереп яткач, беркем дә тотып карый алмас,—дип кырт кисте Тимербулат. Аннан, арттырып җибәрүен аңлап, Мәрьямбануны иркәләп җайламакчы булды.—Салып ташла, әнисе, бу корамаларыңны, әнә мәчет карчыклары кисеннәр! Синең ул гарәп динең безнең шартларга бөтенләй туры килми, кешенең башын катырмагыз. Алай бик дин дип тилерәсең икән, әнә, өйгә бикләрмен дә куярмын. Динчә булыр.

Тимербулат Мәрьямбануны шулай өйдә утырту белән куркытып карамакчы булды. Көне буе эштә чапкан, тормыш уртасында кайнаган Мәрьямбануның өйдә генә утыруын күз алдына да китерү мөмкин түгел иде. Ул хәтта ял көннәрендә дә эш табып чыгып йөгерә, милли хәрәкәтнең бер җыелышын калдырмый. Атна саен Казанына барып кайта, чакырулар белән, чит илләргә дә чыгып китә. Һәм шушы, борча кебек Мәрьямбануны, яулык бөркәндереп, өйдә утыртырга мөмкинме? Таш яуса да, мөмкин түгел! Тимербулат үз хатынын яхшы белә бит инде. Һәм Тимербулат тагы анын шушы сөяленә басып карамакчы булды.

—Әйе, әнисе, дин, дип тилерәсең икән, өйдә утыртам мин сине. Бикләп куеп.

Әмма Мәрьямбану тыныч иде.

—Мин үзем дә эштән китәргә булдым, Тимербулат,—диде ул җай чыкканга сөенеп.—Барыбер җибәрерләр иде, эшләр шуңа таба бара.

Тимербулатның башына китереп суккан кебек булды. Әллә бу Мәрьямбану, чыннан да, бераз җиңеләеп киткәнме? Мондый вакытта кем эш ташлый? Тимербулат үзе эшсез калды, шундый вакытта, инде аңа булышасы, ярдәм итәсе урында—эштән китәр-

гә?! Ә бу тормышны кем алып барыр?

Тимербулат шушы сорауларын Мәрьямбану өстенә ыртыт-ты, бала башы кадәр йодрыкларын өстәлдә төя-төя, җавап таләп итте. Мәрьямбану дәшмәде. Сөйләшүнең мәгънәсе юклыгын аңлады ул. Үзенең, мөселман хатыны буларак, өйдә ирен, баласын тәрбияләп утырырга тиешлеген әйтергә теләде—әйтмәде. Тормышны ул—ир кеше алып барырга тиешлеген әйтәсе килде. Дәшмәде. Дин аркасында, кием аркасында ире белән шушындый зур низаг, аңлашылмаучылык килеп чыгар, дип, ул көтмәгән иде. Яшьтән яратышып өйләнешеп, унбиш ел гомерләрен чиксез мәхәббәт белән уздырган ир белән хатынның кинәт кенә аралары суынды да китте, алар бер-берл'әрен аңламый башладылар. Моның сәбәбен Мәрьямбану үзе дә белми иде. Юк, дин генә сәбәпче түгел монда. Тимербулат бит алай ук динсез кеше түгел, мәчетләр салырга күпме булышты, гел сәдакаларын биреп тора, Гаетләргә йөри. Эш монда башкада. Милли хәрәкәт, бәйсезлек идеясе юкка чыккач, Тимербулат та үз-үзен югалтты, кинәт кенә яшәү мәгънәсен, максатын җуйды. Аның төп эше, төп омтылышы сәүдә түгел иде шул. Хәтта гаилә дә түгел иде, аның тормышында төп максат—милләт өчен көрәш иде. Көрәште дә Тимербулат, күпме татар мәктәпләре ачтырды, күпме мәчетләр салдырды, ул качак татарлар артыннан күпме йөрде. Аларны авыллар, шәһәрләр буйлап үзе урнаштырды, үзе таратты. Тимербулатның бөтен максаты—татар өчен яшәү иде, татарны яшәтү иде. Әмма Тимербулат бу хәтле зур эшләрне урамнан торып кына, милли хәрәкәт дәрәҗәсендә генә эшләп булмасын да белә иде. Шуңа күрә, ул милләтнең акыл ияләрен туплап, сайлауларда җиңеп чыгу өчен бик нык көрәште, шулар белән бергәләп хакимияткә киләбез, милләт эшләрен парламентларда хәл итәбез, дип хыялланды. Татар теленең һаман дәүләт теле булып китмәвенә дә йөрәге янды аның, җитәкчелектә иң надан, ин затсыз татарлар утыруга да хурланды, татар мәктәпләренең яңадан ябыла башлавын да ул үз фаҗигасе кебек кабул итте. Әмма халык сайлауларда бер генә милләтчене дә депутат итеп сайламады, урыслар аларны татар булганнары өчен күралмыйлар иде, татарлар алардан милләтче булганнары өчен курыктылар, җитәкчеләр сүзеннән чыкмадылар. Кыскасы, татар халкы үзе үк милләтчеләрне аяк ас-

тына салып таптады. Тимербулатны да татарлар дөбердәтеп шәһәр Советыннан да, Дәүләт Советыннан да төшереп калдырдылар, милләтчелек өчен берничә тапкыр тотып судка бирделәр, соңыннан мастерскоен да ут төртеп яндырдылар. Тимербулатның карап торган кыйбласы—милләт иде, менә шул милләт бүген үзе дә бетә, үзе белән бергә Тимербулат кебек ирләрне дә бетерә. Мәрьямбану да бу дөньяда япа-ялгыз, милләтче булганы өчен аны да чит итәләр, әмма аның хәзер сыеныргa, ярдәм өмет итәргә Раббысы бар. Ә Тимербулат бит Мәрьямбанудан да ялгыз. Аның эчендә хәзер бушлык бит, дөм-караңгы бушлык! Хәзер ана Мәрьямбану да булышмаса, кем ярдәм кулын сузар, кем хак юлга чыгарга ярдәм итәр?

—Бу тормышны бергә-бергә алып барырбыз, Тимербулат.—Мәрьямбану, җан җылысы табарга теләгәндәй, иренә сыеныбрак утырды.—Әле, Аллага шөкер, йорт-җиребез бар, ризыгыбыз бар... Яшьлегебез, сәламәтлегебез бар. Бу тормыш болгана, дин, без дә болганмыйк әле. Бары да җайланыр.

Гомер иткән хатынына әйткән сүзләре өчен Тимербулат инде үзе дә уңайсызлана башлаган иде. Әйтерсең лә, эченә шайтан кереп утырган—Мәрьямбануның башындагы яулыгын, килеш-кыяфәтен күрүгә, әллә нәрсәсенә ярсып, җенләнеп китте Тимербулат. Йомшаклык белән аңлатып, болай йөрүен туктатырга иде дә бит... Ашыгыбрак әйтеп ташлады, ахры. Ул, көрәктәй куллары белән Мәрьямбануны үзенә ныграк кысты, иркәләгәндәй итте:

—Син, Мәрьямбану, эштән китәм, дигән сүзеңне ташла. Анда синнән башка бетәләр бит алар. Уйлап кара, ул марҗаларың татарча укытуны шунда ук туктатачаклар.

—Анысын мин үзем дә аңлыйм. Эштән китәргә минем исемдә дә юк иде. Әмма бу кыяфәттә миңа техникумга юл ябык. Укытучылар мәсьәләне шулай куйдылар бит. Йә—эш, йә—дин. Башкача түгел.

—Ә син сал бу яулыгыңны... Менә шулай... Менә бит нинди гүзәллек, шуны яшереп йөрергә уйлыйсыңмы? Барысы да сокланып, кызыгып карасыннар сиңа! Мин көнләшмим. Синең минеке генә икәнеңне беләм бит мин.

Мәрьямбану читкәрәк тайпылды. Әйтерсең лә, Тимербулат, тимер куллары белән эләктереп алып, аны тирән упкынга өстери

иде. Ире белән кочаклашып бу упкынга очу рәхәт—ләззәтле дә кебек иде, әмма бу упкынның тебендә ут-ялкын көтеп торганны белсәң, бик куркыныч һәм бик дәһшәтле дә иде. Нигә Тимербулат шушы куркынычны тоймый соң, нигә Мәрьямбануны да шул юлга—динсезләр юлына өстери ул?

—Юк, Тимербулат, мин чишенер өчен кисмәдем... Минем өчен кеше сүзе түгел, Аллаһ сүзе мөһим. Мине шушылай кабул итәләр икән—кабул итсеннәр, юк икән, кеше фикере, дип, мин Аллага каршы бара алмыйм.

—Миңа каршы бара аласыңмы? Дин бит иргә каршы барырга да кушмый.

Мәрьямбану төртелеп калды. Аннан, авыр итеп сулап, әйтеп куйды:

—Динемә тимәсәң, каршы бармам. Динемә тиясең икән, тидермәс өчен көрәшермен... Әмма минем синең белән көрәшәсем килми, Тимербулат. Мин синең дә шушы юлга килүеңне көтәм. Икебез ике юлда булсак, без бер-беребезне югалтырбыз кебек... Бергәләп намаз укырбыз, уразалар тотарбыз, дин юлында хезмәт итәрбез, дип хыялланам мин...

—Нәрсә?!—Тимербулат сикереп үк торды. Аның эчендә тагы теге кара көч кайный, актарыла башлады.—Әйдә, икебез дә, тиле кебек, бит сыпырып утырыйк инде, алайса! Кай арада шулай ычкынып өлгердең соң син? Тирә-ягына кара—кемең бар синең хәзер? Кемең бар?

—Мин бар.

Ир белән хатын, сискәнеп, икесе дә тавыш килгән якка борылып карадылар. Бүлмәсенең ишеге төбендә уллары Әхмәт басып тора иде. Ул әкрен генә диван почмагында бөкрәеп утырган әнисе янына килде, аның иңенә шуып төшкән ак яулыгын башына алып япты.

—Гел шулай йөр, яме, әнием. Син болай дөньядагы иң матур, иң, иң изге әни...

Мәрьямбану аягүрә торып басты. Улын кочагына алды. Улы үсеп, биегәеп киткән кебек тоелды аңа. Менә бит, яшәүнең мәгънәсе нәрсәдә икән! Авыр вакытта килеп сыенырга сине аңлардай, яклардай балаң булуда! Алай гынамы, әле атасы да аңлый алмаган

олы хакыйкатьне аңларлык булып өлгереп җиткән улың булуда икән бит дөньяның иң зур бәхете! Яшәү мәгънәсе.

Мәрьямбану, сөенечен уртаклашырга теләгәндәй, яктырып Тимербулатка карады. Тимербулат телсез калган иде. Ул Мәрьямбануны гына түгел, улы Әхмәтне дә югалта баруын тойды, эчтән калтырап, тетрәнеп сизде-сизенде. Менә хәзер—бер адым, аларга таба атларга да, үзләрен кысып кочып, "мин дә сезнең белән, калдырмагыз мине бер ялгызымны бу кара дөньяда", дип кенә әйтергә... Бер адым атларга...

Шул вакыт, стена аша, сузып-сузып эт баласы елый башлады. Стена аша Сигнал елый иде. Бу үксү авазы Тимербулатның миен телеп узды, җанына барып кадалды, яшерен уйларын уятты... Стена аша... Бөтенләй башка дөнья. Кайнап, ургылып торган дөнья. Билгеле һәм бөтенләй билгесез дөнья... Ул үзенең яшерен ләззәтләре, сер-сихерләре белән тимер кебек Тимербулатны да үзенә тарта, ымсындыра, чакыра иде... Ә Сигнал һаман елый да елый... Әллә аерылганын белеп елый, әллә аерыласына елый...

Бер адым ясалмады...

Шушы вакытында ясалмаган бер адым инде аларны бөтенләйгә, мәңгелеккә аерып ташлады...

* * *

Римма Тимербулатның эшен тиз тотты. Аның өчен мастерскойга кредит табу да, кирәкле кәгазьләргә кул куйдыру да берни тормый иде. Римма, гадәтенчә, иң югарыдагылар белән эш итте—түбәндәгеләр үзләре йөгерешеп йөрделәр. Римма өчен болар авыр булмады, Римма өчен Тимербулатның игътибарын җәлеп итү авыр булды. Эшләренең шулай җайлы баруына канатланган Тимербулат тирә-юнендә беркемне күрмәде. Аңа хәзер Мәрьямбануның нишләп йөрүе дә, Римманың ниләр кылануы да—барыбер иде. Тимербулат, соңгы көчен-дәртен җыеп, башы-аягы белән эшкә чумды. Ул—ир-ат иде, янындагы вак-төякләрне онытып, ул тагы үз дөньясына кайтты—эшенә җигелде. Шундый зур хыяллар, уй-ниятләр белән булышырга алынган Римма да онытылды, бер читтә утырып калды. Әмма Тимербулат барысын онытса да, аны онытмаганнар иде. Фабарисов, әллә нинди усаллык, үҗәтлек белән гел Рим-

маның исенә төшереп торды. Римма исә Габарисов кушканга яки Габарисов куркытканга түгел, үз җаны кушканга, үз җаны теләгәнгә Тимербулатка якынаерга җай эзли иде. Ул Тимербулатның юкка чыгуы белән ризалашырга теләмәде. Бу ирне якыннанрак белгән саен, Римманың аңа карата булган теләге һәм хөрмәте арта гына барды. Римма исәбенчә, чын ир-ат нәкъ менә Тимербулат кебек булырга тиеш иде. Акыл дисәң—акылы зур, белем дисәң—белеме бар, эш рәте белә, үзе яшь, көчле, гайрәтле, саулык-сәламәтлеге ташып тора. Ул йөзе-бите, ул гәүдәләре... Барысы да Римманыкы булу, Римма кочагында иркәләнү, Римманы гына назлау өчен яратылган. Һәм шушы кеше, Римманың тилмереп теләгәне, шашынып көткәне, каргышлы тәкъдире—һәр көн башка ишектән кереп китә, башка хатын янына килеп ята, башка хатынны ярата. Хатыны да кем дисең? Бер дини фанатик, шәүләгә әйләнеп бара торган карачкы, яулык бәйләгән түмгәк... Римма аны бер тапкыр баскычта күреп егылып китә язды. Римма үзе кашын-күзен буямыйча, иреннәрен кызартмыйча чүп түгәргә дә чыкмый. Ә бу—ничек йокысыннан торган—шул кыяфәттә. Йөзендә ник бер буяу эсәре булсын! Өс-башында ник бер купшылык булсын! Әмма Римма күрде—бу хатынның зифа буен озын күлмәге дә яшерә алмаган. Аның ак мәрмәр йөзенә, каймалы күе керфекләренә бернинди дә буяу кирәкми, бу хатынның йөзе яулык астыннан да нур сирпеп тора иде. Мәрьямбануның күзләрендәге чиксез моңны, газаплы сабырлыкны күреп, Римма булып Римма куркып китте. Бу хатын тәнен чүпрәк-чапрак белән каплап куйса да, җанын каплый, яшерә алмаган шул, алардагы ялгызлыкны Римма шунда ук күрде, моның өчен сихерче булу да, күрәзәче булу да кирәк түгел, моның өчен хатын-кыз булу да җитә иде.

Римма Тимербулат тирәсендә ут булып бөтерелде, ялкын телләре кебек бәргәләнде, елан булып шуышты. Әмма Тимербулат өчен Римма бар кебек тә иде, юк кебек тә... Инде хатын-кыз буларак каратырга көче җитмәгәч, ул үзе белгән бөтен сихер-ырымнарны эшкә җикте—юлларына өшкергән сулар сипте, киемен төнәтмәләрдә төнәтте, бөтиләр төртте... Тик Тимербулат аның кочагына авып төшәргә ашыкмады. Римма янды, үз сихереннән үзе китте, күзенә башка ир-ат күренмәс булды—әмма Тимербулатны

үзенеке итә алмады. Аны Мәрьямбануның догалары бу хәлләрдән саклый идеме, Тимербулат үзе тимер кебек каты, бирешмәс идеме, ул һаман Римманыкы булырга ашыкмады. Риммадан ерак та китмәде, утында янарлык булып якын да килмәде. Бөтен шәһәрнең танылган экстрасенсы, күрәзәчесе, күпме халыкны сөйдерткеч-биздерткеч агулары белән тилертеп бетергән данлыклы керәшен хатыны бер ир-атны үзенә карату өчен көче җитмәгәнлеген сизде. Һәм ул соңгы адымга барырга булды.

Тимербулаттан ишетеп белүенчә, Мәрьямбану улы Әхмәт белән җәйгә ниндидер ислам лагерына тора киткәннәр иде. Римма бу хәлгә сөенеп бетә алмады, чөнки янәшәсендә Мәрьямбану булганда, ул беркайчан Тимербулатны үзенеке итә алмасын аңлаган иде инде. Мәрьямбануның фәрештәләре Римманың җеннәренә караганда көчлерәк иде. Менә хәзер, Тимербулат бер ялгызы калгач, Мәрьямбануның тәэсир көче юкка чыккач, Римма Тимербулатны үзенеке итү өчен барысын да эшләп караячак. Йә—хәзер, йә—беркайчан да... Римма әле, җиңелгәнен аңлап, кире дә чигенер иде, артта, үлем козгыны кебек, теге карт шымчы басып тора. Римманың үзен дә гарьлек буа башлады—шушы милләтче татарны да җиңә алмыймы ул? Данлыклы күрәзәче, сихерче, шәһәрнең иң матур хатын-кызы?! Әбисенең рухы белән ант итеп әйтә—ул моны эшләячәк!

Римма әбисе өйрәтеп калдырган соңгы адымга, соңгы юлга барырга булды. Бу эшне эшләү коточкыч нәрсә иде, бөтен чикләрне дә узу, мәңге кичерелмәс зур гөнаһ иде. Әмма үз бәхете хакына Римма бу адымга барырга булды. Ул бары тик шул бозым белән генә Тимербулатны мәңге Мәрьямбануга карамаслык хәлгә китерә ала иде, аны мәңгегә үзенә табындыра торган итә ала иде...

Әбисе, үләр алдыннан, аңа бу эшне өйрәтте, әмма беркайчан да файдаланмаска кушты. Чөнки кешене бу юл белән бозу—үзеңне дә, аны да тереләй үлемгә дучар итү, дип аңлатты керәшен карчыгы. Әбисенең бу әйткәненнән ул вакытта Римма кычкырып көлде генә, чөнки үзенең кайчан да булса мондый түбән адымга барачагына ул ышанмый иде.

Һәм менә әбисенең үлем куркынычы белән тыйган адымы кирәк булып чыкты. Алай да, Римма тота-каба гына бу эшкә тоты-

нырга шүрләде, чөнки әбисе кат-кат кисәткән иде, бу эшне эшләсәң, исән чагында ук утта янасың, дигән иде. Әмма Тимербулатны үзенә карату өчен Римманың башка чарасы калмады, төзәтә алмаслык хата икәнен белсә дә, ул бу адымга барырга булды. Алай да, бу хәвефле эшкә тотынганчы, тагы бер тапкыр әбисенең рухы белән киңәшеп карарга булды.

Мәетләрнең рухын чакыру серенә аны Таҗикстаннан кайткан татар качаклары өйрәткән иде. Бу якларда болай күрәзәчелек итүчеләр булмаганга күрә, халыкның көтү-көтү алар ягына агылуын күреп, Римма тизрәк үзе бу эшкә өйрәнергә булды. Кайда—куркытып, кайда—зур акчалар төртеп, әйттерде ул таҗик татарларыннан тәлинкә серен. Өйрәнеп өлгерүгә, төннәр буе ду килеп мәетләр, рухлар белән сөйләшә, киңәшә башлады. Бу—бик куркыныч эш иде, монда бик тиз үзеңә дә ычкынырга мөмкин иде, әмма килгән халык аннан нәкъ шуны таләп итте, шуның өчен түләде.

Римма беркайчан да үзенең якыннарының рухларын чакырырга батырчылык итмәде. Бу юлы да утлар сүндереп, шәмнәр яндырып тәлинкә тәгәрәтергә утырганда, ул әбисенең рухын борчырга батырчылык иткәне өчен курка һәм каушый иде. Римма, почмакка карап чукынып алды һәм тәлинкәсен әйләндерә башлады. Шәмдәлләрдәге утлар бер янды, бер сүнде, бүлмәдә салкын җил исеп киткән кебек булды, күңел болгаткыч төче ис таралды. Әбисенең рухы риза түгел иде. Тәлинкә берничә тапкыр тәгәрәп идәнгә барып төште, бүлмәдәге шәмнәр сүнеп бетте, әмма карчык җавап бирергә ашыкмады. Инде булмады, туктатам, дигәндә, Римманың колагына әбисенең тавышы ишетелгән кебек булды. Әмма бу—әбисе түгел, ә аның өрәге иде.

—Нигә борчыйсың?—диде ул бөтенләй чит тавыш белән.

Өрәк киткәнче, Римма сорап калырга ашыкты:

—Бу ир минеке булырмы?

—Синеке булыр. Әмма хатыны кочагында үләр. Бу эш бик тиздән булыр... Барыгыз да монда киләчәксез...

Бүлмәдәге соңгы шәм дә гөлт итеп сүнде. Тәлинкә идәнгә төшеп челпәрәмә килде. Римма дөм караңгыда берүзе утырып калды. Колагында һаман куркыныч сүзләр сулкылдады. "Хатыны кочагында үләр... Бу эш бик тиздән булыр..." Нәрсә әйтергә теләде

өрәк? Тукта, ул бит "Синеке булыр", дигән сүзләрне дә әйтте! Римма терелеп, уянып киткән кебек булды. Аның өчен иң мөһиме— шушы сүзләр иде. "Синеке булыр!" Тимербулат аныкы булсын өчен Римма соңгы серен, соңгы сихерен кулланачак. Аның хатыны кочагында үлгәнен көтеп тора алмый ул. Ул Мәрьямбану белән Тимербулатны барыбер аерачак, җәннәт белән җәһәннәмне бергә кушачак, бу тәккәббер ирне үзенеке итәчәк! Итәчәк!

Күктә ай тулды. Ул көн килде. Эштән арып кайткан Тимербулатны Римма үзләренә чәй эчәргә чакырды. Тимербулатның берәлдә элегрәк тә булганы бар иде, күршесенең эчкерсез ярдәменә рәхмәтләрен бу бүлмәдә ул инде күп тапкырлар әйтте. Эш шул рәхмәт әйтешүләрдән ары узмады. Риммага бу гына җитмәвен, үзенең дә әкренләп бу үткен хатынга иядәнә баруын сизенә иде Тимербулат. Әмма бу юлы Римма янына бөтенләйгә керүен белми иде әле ул. Римма ясап биргән сәер чәй гаепле идеме моңа, ялгызлыкмы, Римманың шулай ымсындыргыч булуымы—Тимербулат үзе дә аңламыйча калды. Ул, әйтерсең лә, мәңге айнытмый торган йокы даруы эчкән иде... Шушы керүеннән ул инде тимер дә түгел, булат та түгел, эреп изрәгән измә иде. Аннан нәрсә әвәләргә дә, ничек әвәләргә дә була иде... Мәрьямбану белән бергә узган гомер арасына да пәрдә төште, араларына таш стена басты, бергә тормыш башлаган ир белән хатын берсе—дин юлыннан, икенчесе—җен юлыннан китеп барды... Һәркем үз юлын үзе сайлады...

* * *

Ул җәйне Мәрьямбану балалар белән җәйге ислам лагерена киткән иде. Балалар дигәне—Әхмәт һәм аның дуслары Хәйдәр белән Ләйлә иде. Дөрес, Ләйләнең әнисе кызын бер дә мөселман лагерена җибәрәсе килмәгән иде, Мәрьямбану үзе барганга гына ышанып җибәрәсе булды. Ул аны һаман техникумда директор дип уйлый иде, ахры. Мәрьямбану исә үзенең эштән киткәнен беркемгә дә сөйләмәде, хәтта Тимербулат та аны каникулда, дип белә иде. Хәйдәрнең әнисе исә улын аларга тагып диярлек җибәрде. Бу гаиләгә бик зур фаҗига килгән иде—Хәйдәрнең әтисе кеше таптаткан, хәзер суд көтеп, Минзәлә төрмәсендә ята иде. Әнисе көнетөне шуның артыннан чаба, адвокат эзли, акчасын таба, әйберлә-

рен төяп, Минзаләгә чыгып йөгерә. Буй җитеп килгән Хәйдәрне карарга хәзер аның вакыты да, мөмкинлекләре дә юк. Шуңа күрә, ул Мәрьямбануга ялынып диярлек Хәйдәрне биреп җибәрде. Ә Әхмәткә инде әйтеп тә торасы юк иде, ул бу ислам лагере турында мәдрәсә шәкертләреннән үзе ишетеп кайткан, үзе дәртләнеп барысын да оештырып йөрде, әнисен дә шунда барырга үгетләде. Мәрьямбанунын техникумнан китеп, эшсез йөргән вакытлары иде. Кая гына барып караса да, хәбәре үзе белән йөрде, үзенә ияреп йөрде. Дәүләт уку йортларында белем бирү, укыту турында уйларга да ярамый иде, алар яулык ябынган хатын-кыз белән сөйләшеп тә тормадылар. Маржа җитәкчеләр исә, "Бездә дин укытылмый", дип, Мәрьямбануны ишек төбеннән үк борып җибәрергә ашыктылар. Мәрьямбану үзенең биолог-галим булуын әйтергә тырышса да, аны тыңлаучы булмады, андый галимнәр соңгы елларда эш эзләп көтүләре белән йөриләр иде...

Бу лагерьга Мәрьямбану аптыраганнан гына килде. Өйне ташлап чыгып китәсе килмәгән иде аның. Дөрес, Тимербулатның эшләре җайланып китте китүен, әмма ул элеккеге Тимербулат түгел иде инде. Ул, барысыннан да берьюлы котылырга теләгәндәй, башыаягы белән эшкә чумды. Хәзер милли хәрәкәт, сәясәт дип авыз да ачмый, дин турында да телгә алмый, ник алай йөрисең, ник болай йөрисең, дип тә Мәрьямбануга бәйләнми. Әйтерсең лә, аның янәшәсендә хатыны бөтенләй юк, әйтерсең лә, Мәрьямбану шәүлә генә, җансыз гәүдә... Ярты җәе шулай иреннән бер җылы сүз ишетмичә үтеп киткәч, Мәрьямбану улының чакыруына риза булды, Тимербулатны да үзе теләгән ялгызлыгында калдырды. Бәлки бу вакытлыча гына аерылып тору аларны яңадан якынайтыр, дип уйлады ул, һәрберсенә тукталып уйланырга мөмкинлек бирер, яңадан сагындырып кавыштырыр? Әмма бу аерылып торуның инде мәңгелек булуын, аларны яңадан бары тик үлем генә очраштырасын, кавыштырасын Мәрьямбану әле белми иде...

Бу лагерьда Мәрьямбану үзе өчен бөтенләй яңа дөнья ачты, соңгы вакытта җаны бәргәләнә-бәргәләнә, өзгәләнә-өзгәләнә эзләгән тынычлыкны тапты. Иң мөһиме—ул ялгызлыгыннан котылды. Ул үзенең дингә әле тышкы яктан гына килүен аңлады, көндәлектәге бу тотрыксызлыкның, туктаусыз хәвеф-борчуның да шун-

нан икәнен белде. Яулык бөркәнү дә, хәтта намаз уку да әле зур инану, ышану булмаска мөмкин икән... Иң мөһиме—бөтен акылың, җаның-тәнең белән Аллаһының барлыгын тою, дөньяның шушы нигъмәтләрен биргән өчен Аны чиксез ярату һәм Аның бәддогасыннан курку иде. Фикерләве белән шушыларга ирешкән, Аллага шушындый ышану белән ышанган кеше дин юлында туган бөтен авырлыкларга, каршылыкларга түзә, ул кирәк вакытта сабыр итәргә, кирәк вакытта көрәшеп җиңәргә өйрәнә икән. Лагерьга җыелган үсмерләрне гарәп галимнәре динне әнә шулай аңларга, шулай тотарга, тормышта бары тик Аллаһы Тәгалә кушканча гына яшәргә өйрәттеләр. Балалар белән бергә, Мәрьямбану да парта артына утырды, әлифба өйрәнде, кулына Корьән алды. Энҗе бөртекләре кебек тезелеп киткән гарәп хәрефләрен җыеп, беренче тапкыр үзе Корьән аятьләре укыгач, ул елады. Шушы изге китапны күкрәгенә кочып үлгән әби-бабаларын күз алдына китерде, бер кулга кылыч, бер кулга Корьән тотып Казан өчен сугышкан татарларны исенә төшерде. Чукынудан качып, дөнья буйлап сибелгән татарларны, дин өчен Себер киткән, шәһит булган милләттәшләрен күз алдына китерде... Соңгы йөз елда шушы изге китаптан, Аллаһының диненнән башка яшәргә тырышкан татар халкының нинди фаҗигаләргә барып җитүен аңлап елады Мәрьямбану. Һаман шушы имансызлык юлыннан барса, татар бетәчәк иде, әмма йөз ел буе динсез яшәгән милләтне дөрес юлга кертергә дин әһелләренең генә көче җитми иде. Алар бит әнә, нинди аз—тамчы бөртекләре кебек кенә. Әле алары да аерым-аерым. Димәк, милләтнең әхлагын, дин мәсьәләсен бөтен дәүләт белән күтәргәндә генә, дәүләт дәрәҗәсендә хәл иткәндә генә әле нәрсәнедер үзгәртергә өмет бар. Әмма бу дәүләткә татарның динле булуы кирәкме соң? Динле кеше бит ул эчми, ә дәүләтнең казнасы яртылаш аракы саткан акчадан тора. Динле кеше дуңгыз итенә, харам ризыкка якын бармый, ә дәүләт халыкны очсызлы дуңгыз итендә, харам ризыкта тота. Динле кеше, иң беренче чиратта, Аллаһ кушканча, Корьәндә язылганча яши, ә дәүләткә халыкның алар кушканча, алар боерганча яшәве кирәк. Димәк, халык дингә кереп китә икән, дәүләт, элеккечә, динсезлектә кала икән, иртәме-соңмы алар арасында каршылык туарга мөмкин. Йә—дәүләткә исламча булырга, йә—халыкка

яңадан исламнан чыгарга туры киләчәк. Бу илдә моның кайсы мөмкин? "Берсе дә мөмкин түгел,—дип уйлады Мәрьямбану ачынып.—Кяфер дәүләте исламча була алмый, дингә килмәгән халык та исламнан чыга алмый..."

Ихлас күңелдән укып йөргән бу яшьләргә карап, бер яктан, сөенсә, икенче яктан, Мәрьямбануны борчу да баса иде. Менә бу татар яшьләре күз алдында дингә киләләр—Коръән укыйлар, намазларын калдырмыйлар, исламча киенә, исламча яши башладылар. Берничә елдан болар урта мәктәпне, татар гимназияләрен тәмамлап чыгачаклар. Аннан соң нәрсә көтә бу балаларны динсезләр арасында, кяферләр илендә? Кайларга укырга керерләр алар, кайларга эшкә урнаша алырлар? Бер яулык бөркәнгәне өчен генә Мәрьямбану үзенең дусларына чит булды, аны эшеннән китәргә мәҗбүр иттеләр. Ә 13-14 яшьтән яулык бөркәнгән бу кызларны алда нәрсә көтә? Анасы базарда аракы сатып торган менә бу Ләйләне нәрсә көтә? Атасы төрмәдә утырган Хәйдәрне нәрсә көтә? Дингә шул хәтле ихластан, бөтен җаны-тәне белән кереп барган үз улы Әхмәтне нәрсә көтә? Атасы бит аны бизнеста үзенә ярдәмче булыр, дип өмет итә, инде институтта да сөйләшеп куйган. Ул аны мулла булыр, дип, яки кайдадыр дин өчен үлеп калырга дип үстерми, үзенә ярдәмче, таяныч булыр, дип үстерә...

Мәрьямбануның вакыт-вакыт уй дәрьясына төшеп батуын күреп, улы Әхмәт үзе аңа ярдәмгә килде. Инде унбишенче яше белән барган улына Марьямбану дөресен әйтте. Аларның киләчәге өчен борчылуын, хәвефләнүен сиздерде.

—Барысы да Алла кулында бит, әнием,—диде Әхмәт әнисен олыларча юатып.—Син кара әнә, йорт тулы наркоман, адым саен кеше үтерәләр, кеше талыйлар—аларны нинди киләчәк көтә?

—Шулай, улым, андый хәлгә төшүдән Алла сакласын... Әмма, дин, дип бөтенләй үк дөньядан да аерылырга ярамый, ахры... Менә минем хәлемә кара.

—Бу хәлдә калуыңа син гаепле түгел бит, әнием. Әгәр алар да дини булса, яулык бөркәнгән өчен генә сине эштән җибәрерләр идеме? Менә хәзер аңладыңмы инде "Милләт, бәйсезлек!" дип кычкырып йөрүләреңнең буш эш булуын? Ялгышыңны аңладыңмы?

Мәрьямбану гаҗәпләнеп улына карады. Нинди ялгыш? Соң алар бит бергәләп шушы бәйсезлек өчен, татар мәктәпләре, татар теле өчен көрәштеләр, улы да, ире дә һәрвакыт аның янәшәсендә

булдылар. Нинди үкенеч, нинди ялгыш турында сөйли бу бала?

—Ни сөйлисең син, улым? Бәйсезлек булмаса, менә болары да булмас иде бит...

—Бәлки нәкъ менә шушылардан башларга кирәк булгандыр, әнием? "Азатлык"дип кычкырганчы, башта "Аллаһ!"дип әйтергә кирәк булгандыр? Сез исерек милләткә бәйсезлек алып бирергә тырыштыгыз. Бәлки башта аны иманга чакырырга кирәк булгандыр?

Мәрьямбану дәшмәде. Ул белә—улы аны гаепләми иде. Әхмәт җавап эзли. Әхмәт бары тик хакыйкатьне эзли иде. Һәм ул хакыйкатькә ата-анасына караганда якынрак тора кебек иде...

—Без эшне Коръән белән алып барачакбыз, әни,—диде ул.—Тик шушы Коръәнне, милләтебезне яклау өчен, аны коллыктан коткару өчен, икенче кулда кылыч та булырга тиеш. Татар ирләре гомер буе шулай эшләгәннәр, без дә монда әзер булып торырга тиеш...

Мәрьямбану каршында бөтенләй башка кеше басып тора иде. Әйтерсең лә, бу татар баласында Колшәрифләр, Батыршалар рухы телгә килгән иде, тамырларында мең еллык татар каны, көрәшчеләр каны аккан бу ир бала милләте өчен, дин өчен утка керергә дә әзер иде. Мәрьямбану курыкты да, сөенде дә. Бу—аның улы, әмма ул белмәгән татар иде. Азатлык өчен мәңгелек газават юлына чыккан татар иде. Бу юлның аны Идел буйларыннан Каф тауларына алып барасын, башка милләтнең азатлыгы өчен сугыш утларына кертәсен, җирдәге шушы мәхшәрдән, җәһәннәмнән мәңгелек җәннәтләргә күчерәсен әле ана да, бала да белмиләр иде...

...Урман аланы татар яшьләре белән тулган. Көне буе дин дәресләре алганнан соң, алар ял итә. Кайберләре бер читтә, һаман Коръән укый, Коръән өйрәнә, кайберләре спорт белән шөгыльләнә, күпчелек үзара сөйләшеп, бәхәсләшеп гөр килә. Монда әдәпсезлек, әхлаксызлык юк, монда мәгънәсезгә вакыт уздыру, көннәр буе музыка дөңгердәтеп, күңел ачулар юк, төнге җыр-биюләр, дискотекалар юк. Яшьләрнең күңелләре болай да ачык—гыйлемгә, яхшылыкка, изгелеккә... Читтән караганда, кемдер өчен болай ял итү, яшәү бик күңелсез дә тоелырга мөмкин. Андыйларны монда озак тотып булмый, лагерьдан да 2-3 көн эчендә ташлап кайтып

китүчеләр булды. Көннәр буе гарәп хәрефләре, Коръән өйрәнүгә, төннәр буе намаз укуга күпләр түзә алмады. Түзгәннәр—калды, алай гынамы, гомеренең бер генә мизгелен дә әрәмгә уздырырга теләмичә, бөтен көчен куеп дин гыйлеме алырга омтылган татар балаларын күрде монда Мәрьямбану. Бигрәк тә ир балалар арасында андый үсмерләр күп иде. Алар беренче генә елларын укымыйлар, күрәсең, Коръәнне, динне яхшы беләләр, башкалар арасында да туктаусыз аңлату, өйрәтү эшләре алып баралар. 15-16 яшьлек татар балаларының шундый ихлас һәм җитди рәвештә дин тотулары, алардагы тәртипне, әдәпне күреп, Мәрьямбану бер фикергә килде. Милләтнең киләчәге менә шушындый иманлы һәм милли балаларда иде. Мәрьямбану шунысына да куанды—бу балаларның күбесе татар гимназияләре, татар мәктәпләре укучылары иде, алар да теге вакытларда ата-аналарына ияреп митингларга йөрделәр, ата-аналарына ияреп, бәйсезлек өчен көрәштеләр. Аларны еш кына "бәйсезлек балалары", дип йөртәләр иде. Бу балаларга бәйсезлек сукмаклары гына тар булып тоелган, алар мәңгелек бәхет юлына чыкканнар... Тагы берничә ел үткәч, шушы "бәйсезлек балаларының", кулларына корал тотып, башка милләтнең бәйсезлеге өчен сугышасыларын әле Мәрьямбану күз алдына да китерми иде...

Мәрьямбануның галим кеше икәнлеген белгәч, лагерьда аңа да эш таптылар. Үзе дин дәресләре алу белән берлектә, ул балаларга биология буенча, үсемлекләр, тереклек дөньясы турында дәресләр бирә башлады. Техникумнан аермалы буларак, ул инде боларның барысына да ислам күзлегеннән чыгып бәя бирә иде. Фәнне дин белән баеткач һәм дәлилләгәч, бу дөнья тагы да яктырып, нурланып киткән кебек булды. Мәрьямбану Коръәндә иксезчиксез гыйлем дәрьясы ачты, тормыштагы тәҗрибәсен, дөньяви белемнәрен дә кушып, ул балаларга да шушы бөек хакыйкатьне җиткерергә тырышты. Бу дөньяны, җиһанны, бөтен тереклек ияләрен, үсемлекләрне, адәм баласын Аллаһы Тәгалә барлыкка китерүен, тотып һәм саклап торуын аңлата алды ул балаларга. Кулына Коръән тотып аңлатты, фәндә һәм тормышта үзе белгәннәрен дәлилле-дәлилле сөйләде, аны беркем дә "болай сөйләмә", дип тыймады, бер сүзе өчен дә ул соңыннан кызарып-борчылып йөрмәде. Менә

шушы мизгелләрдә инде Мәрьямбану үзенең нәрсә өчен туганын, бу дөньяда нәрсә эшләргә тиешлеген аңлады—ул кешеләргә Аллаһының хөкемнәрен җиткерергә тиеш иде. Хәтта моңа кадәр алган дөньяви белемнәре дә Мәрьямбану өчен файдага булды, ул үз өлкәсендә зур белгеч иде, хакыйкатькә ирешү өчен аңа бары тик Коръән гыйлеме генә җитмәгән булып чыкты.

Мәрьямбануны көзгә мәдрәсәгә эшкә чакырдылар. Ул шушында дин гыйлеме алырга һәм, шул ук вакытта, үзе дә балаларга фәнни дәресләр бирергә тиеш иде. Мәрьямбануның активлыгын, эш рәте белүен күреп, ректорга оештыру эшләрендә булышуын үтенделәр. Мәрьямбану сөенә-сөенә риза булды. Ниһаять, ул үзенең эзләгәнен тапты, ни өчен яшәгәнен аңлады. Ул бүгенге көннән ялгыз түгел иде, аның үзе кебек үк дин тоткан, яулык бөркәнгән, бары тик Коръәнчә генә яшәргә омтылган мөселман кардәшләре бар иде. Соңгы вакытта гел этелеп-төртелеп, кадерсезлектә йөргәннән соң, ул тагы үзенең кешеләргә кирәклеген аңлады, милләтнең гел исерекләрдән һәм имансызлардан гына тормаганлыгын күрде, ул тагы тормышның, яшәүнең кадерен, ләззәтен сизә башлады...

Мәрьямбану лагерьдан бөтенләй икенче кешегә әйләнеп кайтты. Соңгы вакытта өстенә ишелеп килгән бу үзгәрешләрдән, тетрәнүләрдән ул үзе дә югалып калган иде. Әйтерсең лә, ул шушы арада бер дөньядан икенчесенә күчте, бер вакыт үлчәмен икенчесенә алыштырды. Әйтерсең лә, аның өченче күзе—күңел күзе ачылды. Мәрьямбану инде үзе дә башка иде, ул дөньяга да башкача карый башлады. Ул юкка-барга борчылудан, хәсрәтләнүдән арынды. Иртәгә ни булыр, дигән хәвефле уйлары, шик-шөбһәләре юкка чыкты. Иртәгә ни генә булса да, Мәрьямбану ихтыярында түгел иде. Болар барысы да Аллаһ кулында һәм барысы да нәкъ Ул дигәнчә булачак иде. Бәндәсе өчен нәрсәнең хәерле булуын бары тик Аллаһы Тәгалә генә белә иде. Моңа бик нык ышанырга һәм үзеңне тулысынча Аңа тапшырырга кирәк иде. Мәрьямбану иртәгәсе көн өчен хәсрәт утларында янмыйча, бүген булганына сөенеп, шөкерана кылып яшәргә өйрәнде. Ул һәр туган яңа көнгә сөенде, һәр көнне мәгънә белән, изге гамәлләр белән уздырырга тырышты, һәр кичне Аллаһы Тәгаләгә рәхмәтләрен әйтеп йокыга китте. Иң мөһиме—Мәрьямбану үзенең янәшәсендә киңәшә-таяна алырлык изге

баласын—улын күрде, бу юлда аны тапты. Алар бергәләп намаз укыдылар, бергәләп Коръән өйрәнделәр, бергәләп милләт язмышы турында сөйләштеләр. Һәм Мәрьямбану үзенең иң бәхетле ана икәнен аңлады, шушындый изге угыл биргәне өчен Аллаһы Тәгаләгә чиксез рәхмәтләрен әйтте.

Шушы зур шатлыгын ире Тимербулат белән дә урталашасы килде аның. Лагерьдан ул өенә очып диярлек кайтты. Ул яңадан элеккеге Мәрьямбануга әйләнгән иде—ачык күңелле, шат, бәхетле Мәрьямбануга. Ире белән аңлашмыйча, эндәшмичә, сөйләшмичә йөрүләре ана вак һәм мәгънәсез нәрсәләр булып күренде. Ул хәзер үзе башлап эндәшәчәк, үзе Тимербулатның җаена торырга тырышачак, хәзергә диндә булмаса да, дингә килүен көтәчәк, ярдәм итәчәк. Баласының атасы булганы өчен, никахлы ире булган өчен, яраткан кешесе булганы өчен...

Әмма Тимербулат ул төнне йокларга өйгә кайтмады. Икенче кичне Мәрьямбану аны эш урынына эзли чыгып китте, әмма ире анда да юк иде. Мәрьямбану тизрәк өенә ашыкты, Тимербулат инде кайткандыр да, көтеп утырадыр кебек тоелды ана. Шулай ашыгып кайтып килгәндә, каршыннан парлап атлаган ир-ат белән хатын-кызны күреп, таштай катып калды Мәрьямбану. Кичке эңгердә дә ул иренең газиз гәүдәсен, атлап йөрешләрен танып алды. Алар бер-берләренә сыенып беткәннәр, башларын-башка терәп, кочаклашып диярлек кайтып киләләр иде. Алар Мәрьямбануны күрмәделәр. Әйтерсең лә, Мәрьямбануны, кемдер бауга бәйләгән кебек, алар артыннан өстерәп алып бара иде. Бергәләп караңгы подъездга килеп керделәр, бергәләп лифтка утырдылар. Югыйсә, Мәрьямбануга баскычтан менеп китәргә дә була иде бит, шулай итәргә кирәк тә иде, күрмичә дә калырлар иде. Менә хәзер, бер арбада, кемдер—бәхетенең, кемдер—бәхетсезлегенең җиденче катына менеп бара... Ике хатын һәм бер ир... Бер мизгеллек бу күтәрелеш Мәрьямбану өчен бер гасырлык газаплы юл булып тоелды. Ул күзләрен күтәреп карарга оялды, үзен утка төшкән кебек хис итте, кая басса да, аларга килеп орынырмын, дип курыкты.

Инде Тимербулат та аны күргән иде. Ул, күзләрен зур итеп ачып, ниндидер афәт көткәндәй, Мәрьямбануга карап катты. Ул аның нәрсә булса да әйтүен, бер дә булмаса, кычкыруын, ярсуын

күтте. Тимербулат аңа да әзер иде. Әмма Мәрьямбану дәшмәде. Ут булып янган йөзен ак яулыгына яшереп, бу газаплы сәяхәтнең ахырын көтте ул. Римма да чытлыклануын, Тимербулатка сырпалануларын туктатып торды. Ул да ахыры ни белән бетәсен көтә иде. Ул инде максатына ирешкән—Тимербулатны үзенеке итте. Аның мәңге үзеннән китә алмасын Римма яхшы белә иде һәм, шуңа күрә, тыныч кына аларны күзәтте.

Шулчак Мәрьямбану түзә алмады, керфекләрен күтәреп карады. Тимербулат та, оялып һәм әрнеп, аңа карап тора иде. Ул Мәрьямбануның озын керфекләрендә тамам-тамам дип торган яшь бөртекләрен күрде. Бу энҗе бөртекләре аның мәрмәр йөзеннән тәгәрәп төшәрләр дә, Тимербулат белән Римманың аяк астына түгелеп, әрәм булырлар кебек иде. Мәрьямбану башын югары күтәрде. Бер бөртек яше дә җиргә таммады, аяк асларына төшмәде...

Менә алар, дәшми генә, җиденче катка менеп җиттеләр. Мәрьямбану, ашыгып, үз ишегенә юнәлде, Римма—үз ишегенә. Тимербулатның сындай гәүдәсе, ике ишек арасында адашып, басып калды. Бер якка—кан, икенче якка—җан тарта иде... Хатыннарның икесе дә дәшмәде. Икесе дә үз ишегеннән кереп китте. Тимербулат шул урында басып калды...

Мәрьямбану төне буе көтсә дә, Тимербулат кайтмады...

Мәрьямбану аңлады—бу инде аның кайтмаска дип китүе иде...

* * *

Мәрьямбану Фабарисовның тормышына ничек килеп кергән булса, шулай юкка да чыкты. Техникумга комиссия артыннан комиссия җибәрсә дә, ул Мәрьямбануны аннан тиз генә китеп барыр, дип уйламаган иде. Чөнки Мәрьямбануның бөтен тормышы, фәнни карьерасы шушы техникум белән бәйләнгән иде, аның ничек итеп бер уку йортына татар телен кертүен бөтен республика, зыялылар күзәтә иде. Һәм шул Мәрьямбану бер көнне киткән дә барган. Үзенең арттырыбрак җибәрүен Фабарисов та сизде, чөнки Мәрьямбану өстеннән имзалар җыюны да, наркотиклар ташлауны да ул оештырган иде, аның исәбе—бары тик бу башбирмәс хатынны бераз куркыту, кулга ияләндерү генә иде. Ә ул, әнә, китеп үк барган...

Мәрьямбану теге вакытта ничек кенә йөзенә бәреп әйтсә дә, ничек кенә мыскыл итсә дә, Фабарисов аны һаман оныта алмый иде. Ул Тимербулатның Римма белән яши башлавын да, Мәрьямбануның ялгыз калуын да белә иде инде. Бу хәл аны тагы да өметләндереп җибәрде, Мәрьмбану турында, дингә киткән икән, барысы белән дә арасын өзгән икән, дигән сүзләр йөрсә дә, ул аларга ышанмады. Мәрьямбану кебек хатын дөнья белән арасын өзә алмый иде, Мәрьямбану кебек хатын ялгыз яшәргә тиеш түгел иде.

Бер арада ул Мәрьямбануның эзен югалтты. Һәм исәнәеп, тагы милли хәрәкәт җыелышына барып чыкты. Әмма бу инде элеккеге еллардагы милләтчеләр түгел иде. Бәйсезлек алабыз, дип йөреп тә, башлары белән стенага килеп бәрелгән милли хәрәкәт бер мәлгә югалып калган иде. Бер караганда, мөстәкыйльлек тә бар кебек—Татарстанның үз байрагы, туграсы, гимны бар, Конституциясе, хәтта Президенты да бар. Әмма, икенче яктан карaганда, Татарстанның бернинди бәйсезлеге дә юк—салымнарны элек Мәскәү ничек алса, шулай каера бирә, элек ничек Россия армиясенә солдатка алсалар, хәзер дә шулай... Бәйсезлектән халык баемады, киресенчә, инде ике хуҗага бил бөгә башлады. Милләтчеләрнең бөтен тырышып йөрүләре бер төркем кешегә власть алып бирүгә кайтты да калды. Аннан инде алар милләтчеләрдән сорап тормадылар, Мәскәүдән калган байлык, бөтен мал-мөлкәт хакимият тирәсендә йөрүче туган-тумача кулына күчте дә бетте. Хәзер милләтчеләр менә шул хакта каравыл кычкыралар, төрле җирләргә шикаятьләр язалар. Әмма язган бер кәгазьләре шушы ук карак түрәләр кулына әйләнеп кайта иде...

Моның шулай икәнен Фабарисов үзе дә белә иде. Ул бу "яңа байлар" өстеннән дә кайбер хәбәрләрне җыйгалап барды. Сталин заманы булса, күптән төрмәдә черисе иде инде алар. Әмма язмышның көлүедер инде бу—Фабарисов службасы нәкъ менә шушы каракларны сакларга, якларга тиеш. Ягъни, һәртөрле милләтчеләр һөҗүменнән, террористлардан, фанатлардан, вак-төяк караклардан—шушы властьны сакларга тиеш.

Мәскәүгә карата янау-таләпләре игътибарсыз кала башлагач, милләтчеләр урындагы җитәкчеләрне тәнкыйтьләргә тотындылар. Имеш, алар бәйсезлекне Мәскәүгә саткан, имеш, алар үз халкын

талый, имеш, милләткә төп куркыныч шушы татар түрәләреннән килә...

Менә шундый чакларда инде Фабарисов колакларын торгыза. Берәрсе корал күтәрергә чакырмасмы, властьны, Президентны бәреп төшерик, дип әйтмәсме, сугышка өндәмәсме? Юк, милләтчеләр һаман кәгазь яздылар, имза җыйдылар, митинг-пикетларга чыгып баскан булдылар... Кыскасы, алар өрә торды, бүреләр йөри торды... Милләт тормышында инде берни дә үзгәрмәс, кемнән нәрсә көтәргә—инде барысы да билгеле, ачыласы ачылып беткән кебек иде... Әмма төп көч, Россия өчен дә, Фабарисов өчен дә төп куркыныч бик тирәндә, милләтнең һич көтелмәгән катламнарында яшеренеп, үз вакытын көтеп яткан икән... Монысын беркем дә—Россия ФСБсы да, Татарстан җитәкчеләре дә, Фабарисов үзе дә көтмәгән иде...

Дөресен әйткәндә, Фабарисов аларны менә бу милли хәрәкәттә күрмәде дә. Күрсә дә, игътибар итмәгәндер, чөнки ул вакытта аларга ата-аналарына ияреп йөрүче бала-чага итеп кенә карый иде Фабарисов. Менә шул бәйсезлек балалары, ата-аналарына ияреп пикет-митингларга йөргән татар малайлары, беренче чечен сугышына, чеченнарны яклап, корал тотып килеп кермәсеннәрме?! 1994-96 елгы урыс-чечен сугышында Чечняны яклап шәһит китүчеләрнең күпчелеге татар егетләре икәнлеге беленгәч, Россия органнары шашып калдылар! 1996 елның 6 августында Грозныйны федераль гаскәрләр кулыннан тартып алуда, чеченнар ягыннан, йөзләгән татар егете дә катнашканлыгы билгеле булды. Урыс гаскәренең хурлыклы җиңелүендә мөселман-татарларның роле әйтеп бетергесез зур булуын шул чагында ук яхшы аңладылар Россиядә. Тик шуны гына аңламадылар—ничек бу татарлар, үзләрендә, Татарстанда, карап торып бәйсезлекләрен юкка чыгардылар соң? Барысы да, иң башта Россиядән Чечня түгел, Татарстан чыгып китәр, дип көткәннәр иде бит. Юридик яктан Татарстанның моңа бөтен мөмкинлекләре бар иде, ә алар, шул хәтле зур авырлыклар белән, ничә гасырлар көрәшеп алган бәйсезлекләрен угрылар кулына тапшырдылар да, тынып калдылар? Башка халыкның иреге, бәйсезлеге өчен Каф тауларына килеп башларын салганнар, ә үзләрендә булган бәйсезлекләрен, ирекләрен карап торып юкка чыгарганнар?

Нинди милләт бу—татарлар? Мәскәү бит аларны җырлап-биеп, гармун тартып йөриләр, дип кенә уйлаган иде, ә алар, әнә, шул арада сугыш утларына барып керерлек яшьләр тәрбияләп өлгергәннәр! Кайда, кайчан, кемнәр тарафыннан—боларның барысына да урындагы спецорганнар, Фабарисовлар җавап бирергә тиеш иде, чөнки татарлар арасыннан шушындый Аллаһ сугышчылары үсеп җиткәнгә Фабарисовлар да гаепле иде... Һәрхәлдә, моны Мәскәүдән бик яхшы сиздерделәр, кисәттеләр, хәтта янадылар да. Алар әйтүенчә, шушы елан оясында яшәп яткан Фабарисов йә бу еланнарны юк итә, тотып бирә, йә еланнар оясы, шәһәре-ние белән, юк ителәчәк. Мәскәү мондый сүзләрне уйламыйча гына әйтми иде. Мәскәү әйткән сүзен тормышка да ашыра бара иде...

Чечняны яклап йөзәрләгән татар егетләре сугышканын ишеткәч, Фабарисов үзе дә бер мәлгә телсез-өнсез калды. Җитмәсә, аларның күпчелеге Кама аръягыннан—шушы Чаллы, Әлмәт, Бөгелмә тирәләреннән икән. Кулга корал алып сугышырлык булып кайларда, нинди гаиләләрдә, нинди оешмаларда тәрбияләнеп җиткәннәр алар? Башка милләтнең бәхете өчен үлемгә барырлык итеп тәрбияләү өчен нинди бөек идеологияләр, көчле тәгълиматлар, оста тәрбиячеләр кирәк булгандыр? Кайда ул кешеләр, кайлардан эзләсен аларны Фабарисов?! Милли хәрәкәт җыелышларына да ул, нигездә, шуларны белер, иснәнер өчен йөрде. Әмма нигездә әбисәбиләргә һәм мактанчык надан татарлар кулына калган милли хәрәкәттән эзләргә кирәк идеме соң бу "Аллаһ сугышчылары"ның эзләрен? Юк, әлбәттә, юк... Органнарда гомер буе эшләү тәҗрибәсе аны милли хәрәкәткә дә түгел, татар мәктәпләренә дә түгел, хәтта мәчетләргә дә түгел, мәдрәсәләргә алып китте. Эт сизгерлеге белән сизә Фабарисов—шушыннан, шушыннан эзләргә кирәк үлемнән курыкмый торган татар яшьләрен! Җырлап-биеп, гармун күтәреп йөрүчеләр, хәтта байрак болгап йөрүчеләр дә күрәләтә үлемгә китмәсләр, уенга әйләнгән шушы өч тиенлек тормышлары кадерле аларга. Мәчеттә сәдака җыеп утыручы мулла-мунтагай да чыгып китмәс җиһад, дип. Алар да инде бу тормышка җайлашып, кайда җырлап, кайда елап, кайда Аллаһы исеме белән бит сыпырып, кирәк булса бер-берләрен бик яхшылап кына сатып, шыпырт кына яшәп яталар. Фабарисов аларның барысын да белә, барысы

да әләк белән аңа йөгерәләр, аңа киләләр. Ә менә мәдрәсәләр барысыннан да бер читтә тора. Аларга милли хәрәкәт тә кирәкми, алар сәясәткә, шәһәр тормышына да катнашмыйлар кебек, плакатлар күтәреп урамнарга да чыкмыйлар, акча юк, ашарга юк, дип тә елап йөрмиләр. Коры бәрәңге белән ипи ашап, беркем белән аралашмыйча, баш күтәрми Коръән өйрәнәләр дә, Коръән өйрәнәләр. Укытучылары—гарәпләр. Нәрсә өйрәтәләр аларга ул чүл гарәпләре, нәрсә язылган ул Коръәндә—аны бит татар халкы белми, аны әле Фабарисов үзе дә белми! Аларның нәрсә сөйләшкәннәрен дә аңлаучы юк, бер ел укыган шәкертләренә хәтле гарәпчә сөйләшергә тырыша. Монда стукач-шымчылар кертеп эшләтүе дә бик авыр—чит телләр белгәне бу кечкенә шәһәрдә череп, шәкертләр артыннан иснәнеп ятмый, Казанга, Мәскәүгә, чит илләргә китә. Тел белмәгән шымчыларга монда керүдән мәгънә юк—ул барыбер башкаларның нәрсә сөйләгәннәрен аңламый. Җитмәсә бит әле, мәдрәсә тирәсендә булгач, алар кебек намаз укырга, күз буяу өчен булса да, динен тотарга кирәк. Совет елларында мондый кадрлар күпләп әзерләндемени? Берән-сәрән әзерләнсә дә, шымчылык итү өчен алар гарәп илләренә китеп бардылар, мөфтиләр итеп куелдылар, зур мәчетләргә имамнар итеп кертелделәр. Бүген исә ул мәчет-мәдрәсәләр шул хәтле күбәйде, кайда, кемне кертеп өлгерергә дә белгән юк. Һәм менә монда, борын төбендә, Фабарисовның гоманлавы буенча, шушы мәдрәсәләрдә, Аллаһ сугышчылары әзерләп ятсыннар инде! Алар бит шәһәрдәге, авыллардагы башка мөселманнар белән дә аралашып торалар, боларга ияреп, тагы күпме яшьләр Россиягә каршы кулына корал алгандыр—Мәскәү моның тәгаен шулай икәнен ачык белсә, иң беренче эш итеп бу мөҗәһитләрне түгел, ә менә Фабарисовларның муенын борачак, Татарстан җитәкчеләрен астырачак! "Без белмәдек", дип әйтергә беркемнең дә хакы юк, алар монда белү өчен куелган. Россиягә килгән куркынычны тамырыннан юк итү өчен куелган. Татар Россиягә каршы чыгамы, чеченмы, мөселманмы—аларның урыны йә төрмәдә, йә кабердә булырга тиеш, Фабарисов әнә шулай уйлый иде. Ничек итеп Фабарисов хәтле Фабарисовны, карт төлкене, органнарда эшләп чәче коелган бер шымчыны шундый оста итеп алдый, төп ба-

шына утырта алдылар соң бу татар егетләре? Кем булышкан аларга, кем?!

Фабарисов мәдрәсәгә әнә шулай ярсып, кайнап барып керде. Дөрес, аның бердә элегрәк елларда да булганы бар иде. Аны бердә елмаеп каршы алалар иде, чәйләр эчереп, яхшылап озаталар иде. Башларын иеп кенә мәдәрәсә буйлап оекчан йөргән, күп вакытларын намазда уздырган бу ябык татар шәкертләрен кызганып та куя иде Фабарисов. Аларның яшьтәшләре кырда туп тибә, жырлый-бии, дөбердәтеп дөнья куа, ә болар ачлы-туклы Коръән өйрәнә. Кемгә кирәк болар, ничек яшәрләр бу бичаралар?

Соңгы вакытларда Фабарисов, милли хәрәкәт, татар мәктәпләрен күзәтү белән мавыгып китеп, мәдрәсәләрне бөтенләй күздән ычкындырган иде. Ә алар, әнә, тик ятмаган булып чыктылар. Алардан, бары тик алардан күрә иде Фабарисов тирә-юньгә саф исламның таралуын, көчле рухлы, үлемнән курыкмый торган яшьләр әзерләнүен, Россиягә төп куркыныч янавын. Көчәеп китсәләр, Татарстанга чын бәйсезлекне дә нәкъ менә шушы яшьләр алып бирергә мөмкин иде. "Болар инде милләтчеләр кебек байрак болгап, кәгазь язып кына йөрмәячәкләр,—дип уйлады Фабарисов шомланып.—Болар милләтне, динне, Татарстанны корал белән саклаячаклар! Болар бәйсезлеккә дә, дингә дә уен итеп карамый, болар шушы изге максатлары өчен хәтта үз тормышларын да кызганмыйлар бит! Димәк, бу мәдрәсәләрне яптырырга, йә—бу фанатикларның үзләрен юкка чыгарырга кирәк". Фабарисов мәдрәсәгә әнә шундый дәһшәтле уйлар белән килеп керде. Бу—ике чечен сугышы арасындагы бер хәвефле чор, 1997 елның көзе иде...

Ректор ишеге төбендәге өстәлдә Мәрьямбануның эшләп утыруын күргәч, Фабарисов артка авып китә язды. Менә кая килеп оялаган икән бу милләтче хатын?! Хәтта Фабарисовны да саташтыра язган, горур, башбирмәс чая хатын! Заманында йөзеннән нур чәчеп торган, бөтен килеш-килбәте затлы патшабикәләрне хәтерләткән Мәрьямбану бүген башына яулык бәйләп, әллә нинди озын күлмәкләр киеп, мәдрәсәдә утыра! Бу—Фабарисов белгән, Фабарисов теләгән, Фабарисов хыялланган хатын түгел иде. Әйтерсең лә, Мәрьямбану яулык-чапанга гына чорналмаган, ә тимер калкан кигән... Шул ук горур кыяфәт, шул ук акыллы караш, шул ук үз-

үзенә ышаныч. Министр урынында утырамыни! Югыйсә, бу хатын барысын да югалтты бит инде—кырыенда тау бөркете кебек ире дә юк, дәрәҗәле эше, исеме дә юк. Ә үзен ничек тота!

—Җайлы урнашкансыз, Мәрьям ханым,—дип әйтүдән артык узалмады Фабарисов.—Эзләп табарлык та түгел...

—Менә... тапкансыз бит.

Күренеп тора, Мәрьямбануның Хәррис белән бәхәскә, сүзгә керәсе килми иде. Фабарисов та югалыбрак калды. Фетнәчеләр эзләп килде—үзенең күңел ярасына тап булды. Хәер, Фабарисов белгән, Фабарисовны саташтырган хатын юк иде инде, ул үлгән иде. Аның урынын мәрмәр таш сын алган иде. Мәрьямбануны бу кыяфәтендә Фабарисовның беренче күрүе иде. Аның бу килеш-килбәте Фабарисовны куркытты, читкә этәрде. Нәрсә булган Мәрьямбануга, шушы юлга кереп китәрлек? Әллә Фабарисов та теге вакытта арттырып җибәрдеме, гаиләсенә теге сихерче хатынны кертеп, юкка гына Тимербулат белән арасын боздырдымы? Ул бит аны Мәрьямбану үзенеке булсын өченгә эшләгән иде. Ялгызлыкка түзә алмыйча, ханбикәләргә тиң бу гүзәл хатын, бу зирәк хатын Хәрриска карар, Хәрриснеке булыр дип өмет иткән иде... Ә ул, әнә, Тимербулат белән дә калмаган, Хәрриснеке дә булмаган—дингә киткән. Горур башына мәңгелеккә яулык ябынган, сылу гәүдәсен чапан-хиҗаб астына яшергән, бу азгын дөньядан, бу гөнаһлы назлардан үз ихтыяры белән киткән, үткәннәргә капкаларын япкан... Мәрьямбануның тормышында, күңел дөньясында Фабарисовка элек тә урын юк иде, хәзер исә бу хатынга якын да килерлек түгел. Әйтерсең лә, аны яулык-хиҗабы гына түгел, фәрештәләр гаскәре саклап тора! Фабарисов белән бу хатын арасында таштан пәрдә барлыкка килгән иде... Азгынлыкка каршы үз күңелендә таш дивар кора алган бу мөселман хатыны Фабарисовның үзенә дә кирәк түгел иде инде...

—Ректорыгыз белән сөйләшергә иде, Мәрьям ханым,—диде ул төп эшенә күчәргә исәпләп.

Хәзер аңа Мәрьямбанудан бары тик мәгълүмат кына кирәк иде. Әмма бу хатынның артыгын ычкындырмаячагын да бик яхшы белә иде Фабарисов.

—Ул бүген өйдә юк,—диде Мәрьямбану, чыннан да бик җәе-

леп тормыйча.—Мәдрәсәгә кагылышлы сорауларыгызны миңа бирә аласыз, мин ректорның хуҗалык эшләре буенча ярдәмчесе.

"Завхоз, димәк,—дип уйлады Фабарисов, ирен читләре белән елмаеп.—Күренекле биолог, дәреслекләр авторы, данлыклы милләтче—мәдрәсәдә завхоз?" Әмма шул мизгелдә үк Фабарисов бу уйларыннан кире кайтты. Юк, завхоз булып кына утыра торган хатын түгел бу, Фабарисов сизеп тора—мәдрәсәдәге төп эшне, идеоглогияне шушы милләтче хатын алып барырга тиеш. Ничек әлегрәк шушы хакта уйламады соң Фабарисов? Бу хатын бөтенләй икенче яктан башын әйләндерде, зиһенен чуалтты, сизгерлеген киметте шул. Ә чын милләтче кайда да милләтче булып кала бит—мәдрәсәгә киләме ул, мәктәпләргәме, дәүләт органнарына кереп утырамы—барыбер үзенекен сукалый—Россиягә каршы өзлексез эш алып бара. Әле бу мәдрәсәдә дин әһелләре, шәкертләр генә булса, Фабарисов аларны ничек почмакка терәсен белер иде, кыймылдый да алмаслар иде. Ә бу хатын белән авыр булачак аңа, ул үзе дә органнарның һәр адымын эшләмәс борын белеп тора, андагы сизгерлек һәм акыл бөтен КГБны алыштырырлык, төп башына утыртырлык. Ул хәзер бу шәкертләрне хөкем кулына бирмәс өчен мең төрле юлын эзләячәк, мең төрле юлын табачак. Кирәк икән, аларның үзләрен үк ачлыкка җыеп чыгачак, кирәк икән, чит илләрнең хокук саклау оешмаларына мөрәҗәгать итәчәк, кирәк икән, Россиянең үзе белән судлашуларга кадәр барып җитәчәк, әмма үзенекен итәчәк! Дингә мондый укыган, элек зур урыннарда эшләгән кешеләрнең килүе органнар өчен дә, Россиянең үзе өчен дә куркыныч тудыра иде, чөнки бу мөселманнарга ислам дине мәет күмү өчен генә түгел, дөньяда яшәү өчен кирәк иде...

—Бераз мәдрәсә белән танышып чыгарга иде, Мәрьям ханым,—диде Фабарисов үзенең уйларын яшерергә тырышып.—Нинди китаплар укыйлар икән шәкертләрегез, уку программасында нинди дәресләр бар?

Бу хатыннан, "Шәкертләрегез, укып бетергәч, кая китә, чечен сугышында катнашучылар арасында сезнекеләр дә юк идеме?" дип сорап булмый бит инде. Ул аны белсә дә әйтмәячәк, нәрсәне яшерергә, нәрсәне әйтергә кирәген бик яхшы белә бу хатын. Әле үзе белгәннәрне башкаларга да өйрәтәдер, шул гомер берни сиз-

дерми мөҗәһитләр әзерләп ятмаслар иде. Әмма 30 ел органнарда эшләгән Фабарисов әле ул! Сез акыл белән барсагыз, ул мәкер белән барыр, әмма барыбер эзләгәнен табар, үзенчә эшләр, соңгы нәтиҗә аның файдасына булыр.

Фабарисовны китапханәгә Мәрьямбану үзе озата килде. Киштәләрдән дәһшәт белән карап торган калын-калын китапларны күргәч, Фабарисовның тәне калтырап куйды. Әйтерсең лә, бу билгесез китаплардан Фабарисовка куркыныч яный иде. Ул бу дини китаплар мәгарәсендә үзен телсез, чукрак һәм сукыр кеше кебек хис итте—китаплар барысы да гарәпчә иде һәм аларда нәрсә язылганын Фабарисов аңламый иде. Берничә китапны кулына алып әйләндереп караса да, бу серле хәрефләр аңа үзләренең хикмәтләрен ачмадылар, киресенчә, аңламавы сәбәпле, тагы да шомлы һәм куркыныч булып күренделәр. Бу күн тышлы китаплар үзләренең авырлыклары белән Фабарисовның кулларын гына түгел, каралган җанын һәм картайган тәнен дә бастылар. Калтыранган куллары белән Фабарисов аларны тизрәк үз урыннарына тыгып куярга ашыкты. "Казаннан кеше чакыртып, барысын да укытырга, белергә кирәк,—дип уйлады ул.—Нинди агу таратып яталар икән алар шәһәргә? Кайлардан җыеп бетергәннәр аларны? Теге еллар булса, Фабарисов әллә кайчан аларны җыеп алып, утка аттырган булыр иде. Нинди заманнар житте бит! Борын төбеңдә сиңа каршы укып ятсыннар инде!"

—Боларны аңлаучы кеше бармы соң монда?—дип сораган булды ул, эчтән ярсып калтыравын Мәрьямбануга сиздерәсе килмичә.

—Болар—Коръән тәфсирләре, ягъни, Коръән аятьләренә тулы аңлатмалар,—дип җавап бирде Мәрьямбану да туры сорауга туры җавап бирмичә.—Теләсәгез, мин үзем дә сезгә укып-аңлатып бирә алам.

Фабарисов, күзләрен шарландырып, Мәрьямбануга текәлде. Ул диндә шушы китапларны укып-аңларлык хәлгә килгәнме?! Эчендәге ниндидер кара көч Фабарисовка моннан тизрәк чыгып китәргә, бу китаплардан, әүлия кыяфәтле бу хатыннан ераграк качарга чакыра иде. Ректорыгыз кайткач керермен, алайса, дип, Фабарисов тизрәк чыгу ягына борылды. Ул бу хатынның тәэсиреннән,

көченнән курка иде, Габарисов аңа мәкер белән килсә, Мәрьямбану ул мәкерне иман көче белән җиңәргә әзер иде. Бу хатын белән ачыктан-ачык яу кырына чыгарга ярамый иде, Габарисов барыбер җиңелергә һәм чигенергә мәҗбүр булачак иде.

Габарисов бу мәдрәсәгә әйләнгеч, яшерен юллар белән үтеп керергә уйлады. Бу юлларда үзенең бөтен көчен, тәҗрибәсен һәм осталыгын мәдрәсә белән бәйле мәсьәләләрне ачыклауга юнәлтте ул. Дөрес, боларның барысын да Казан яки Мәскәү әйткән өчен генә эшләмәде Габарисов, карт чекист буларак, мәдрәсәдән чын шикләнү белән шикләнеп, бу күзәтүләренең, бу эшенең кайчан булса да бер кирәк булачагына ышанып хәрәкәт итте ул. Һәм Габарисов шуны аңлады—бу мәд΄рәсә патша заманында алып барылган идеологиягә дә, коммунистлар өйрәтүенә дә, милләтчеләр чакыруына да, Россия законнарына да туры килми, алар юлыннан бармый, аларча яшәргә өндәми иде. Бу мәдрәсә бары тик Аллаһы Тәгалә кушканча, Коръәндә язылганча гына яшәргә өйрәтә. Әмма татар милләтенә, Татарстан һәм Россия җитәкчеләренә болай яшәү файдалымы—мәдрәсәдә анысына игътибар итмиләр, ахры. Алар бары тик Аллага гына буйсынырга чакыралар һәм үзләре дә шулай яшиләр. Ә законнар, ә җитәкчелек, ә илдә урнашкан тәртип?! Хәзер шуларның барысын да Алла кушканча үзгәртергәме? Кемгә кирәк ул? Халык сугышып бетәчәк, әмма үз тәртипләреннән, үз гореф-гадәтләреннән, дин чикли торган үз рәхәтлекләреннән аерылмаячак. Дәүләт тә моңа ирек бирмәячәк, чөнки дәүләт өчен халыкның Аллага түгел, ә дәүләт чыгарган законнарга, дәүләт урнаштырган тәртипләргә буйсынып яшәве хәерлерәк. Димәк, шушы бер төркем мөселманнар, җәмгыятьнең үзенчә көйләнгән тынычлыгын бозып, ыгы-зыгы китереп чыгарырга мөмкиннәр? Ә аларга иярүчеләр күбәеп китсә? Вакыт та алар файдасына эшли бит—илне ашап килгән СПИДтан, наркоманиядән куркып, эчкечелектән болай гына котыла алмасын белеп, күпләр хәзер ислам дине кочагына килеп ява. Гаетләрдә халыкның күплеге шомлы бер хәл булып күренә башлады Габарисовка. Әгәр аларның барысы да дингә килсә? Ярый да әле хәзер Гаеттән кайталар да, кичен утырып эчәләр, дин, дип тилереп йөрмиләр. Уразаларын аракы белән ачып тотучы татарлар бар. Болардан дәүләткә бер куркыныч та юк, эчкәне—эчеп үләр,

дәүләт өчен калганы да җитәр. Ә менә чын-чынлап дингә килеп, Коръән буенча гына яши башласалар? Ул халыкка Россия законнары, җитәкчелек урнаштырган тәртипләр ошамый башласа? Димәк, татар арасында таралып өлгермәсен өчен, гарәпләр алып килгән бу идеологияне тамырыннан юк итәргә, ком чүлләреннән килгән ул китапларны бетерергә, бу мәдрәсәдә укучыларны—надан, мөселманнарны—вәхши һәм явыз итеп күрсәтергә кирәк булачак? Торабара Мәскәү үзе дә шушы хакыйкатькә барып җитәчәк, әмма Фабарисов аны менә монда—урында—барысыннан да тизрәк аңлады, мөселманнардан килгән бу хәвефле көчне барысыннан да алданрак тойды. Һәм алга таба бөтен эшчәнлеген аларга каршы алып бара башлады.

Фабарисовның бәхетенә, Мәскәүдә дә бу хәлне тиз аңладылар, ислам диненең көчәеп китүен күреп, үзләре өчен килеп туган бу куркынычка дөрес бәя бирделәр. Чөнки инде Кавказда, хәтта Чечня булып Чечняда да, милли бәйсезлек идеясен бер читкә куеп, дини бәйсезлек байрагы тирәсенә туплана башлаганнар иде. Әгәр шушы хәл Идел буенда, Уралда да кузгалса, Фабарисовның мәчетмәдрәсәләр тирәсендә бүген алып барган эшчәнлеге бик нык кирәк булачак иде.

Иң беренче эш итеп, Фабарисов мәдрәсәгә үзенең кешеләрен урнаштырырга тырышты. Аның эш алымы шулай иде—барысын да үзең күзәтеп бетерә алмыйсың, шуңа күрә, бөтен җирдә синең кешеләрең булырга тиеш. Мөселманнар янында—мөселман кыяфәтендә, милләтчеләр арасында—милләтче булып, театрларда, газет-журнал тирәләрендә—һәрберсендә хәбәр биреп торырлык кешеләр булырга тиеш. Мәчетләр тирәсендә бу эшне эшләү шактый ук җайлы булса да, мәдрәсәләрдә, бигрәк тә гарәпләр укыткан менә бу мәдрәсәдә, Фабарисовка үз кешеләрен урнаштыру шактый авыр булды. Иң башта ул, төрле хәйлә-мәкер белән, мәдрәсәдән гарәп укытучыларын кудыруга иреште. Аннан зур гыйлемле, диндә бик ихлас һәм тәкъва булган ректорны китәргә мәҗбүр итте. Болардан соң, хуҗалык эшләренә, аш-су тирәсенә үз кешеләрен урнаштырып карады Фабарисов, әмма тел белмәгән, укыту процессына катнаша алмаган бу кешеләрдән әллә ни файда күрә алмады. Фабарисовның хыялы—шәкертләр арасына үз кешеләрен кер-

теп укыту иде. Шулар аша мәдрәсәдә ниләр эшләнгәнен белеп тору, кирәк булса, шушы кешеләр аша мәдрәсәнең дәрәҗәсен төшерә торган гамәлләр, фетнәләр, провокацияләр оештыру иде. Әмма Фабарисов урнаштырган кешеләр мәдрәсәдә озак түзә алмадылар, ярты ел, бер ел укыган кыяфәтле булып йөрделәр дә, китеп бардылар. Чөнки мәдрәсәдәге кырыс тәртипкә, баш күтәрмичә дин, гарәп теле өйрәнүгә, көне-төне укыган намазларга түзә алмадылар алар, мөселман булып уйнап булса да, уйнап кына гамәл кылып булмаганлыгын яхшы аңладылар.

Фабарисовка мәдрәсә турында Мәскәүдән дә гел тамызып, кыздырып тордылар, хәзер инде аның үзенең һәр адымын күзәтәләр, тикшереп торалар иде. Шуңа күрә, Фабарисов та тиресеннән чыгарлык булып тырышты, мәдрәсә өстенә бәла-казаларны, борчу-проблемаларны өеп кенә торды. Шәкертләрне наркоманлыкта гаепләү өчен, мәдрәсәгә укырга берничә наркоманны кертеп карады. Әмма бу шикле егетләрне шәкертләр бик тиз сизеп алдылар, шул көнендә үк мәдрәсәдән чыгарып та җибәрделәр. Этләр белән милиция килеп җиткәндә, инде ул наркоманнарның монда эзе дә калмаган иде.

Үз кешеләре аша Фабарисов соңыннан шуны белде—Мәрьямбану милиция килгәнче үк наркоман егетләр яшереп киткән порошок-шприцларны табып алып, утка ташлаттырган. Бу эше барып чыкмагач, Фабарисов мәдрәсәгә зиначы кызларны урнаштырып карады. Исәбе—техникумдагы кебек мәдрәсәдә дә СПИД белән авыручыларны табу, фаш итү иде. Әгәр бу планы барып чыкса, Фабарисов берьюлы ике куянны ата иде—мөселман кызларын йогышлы авырулар таратуда гаепли һәм шуңа нигезләнеп, мәдрәсәне ятыруга ирешә. Әмма Фабарисовның кызлары арттырып җибәргән булып чыктылар, пәрәнҗәләр ябынган хәлдә, сабантуйда сыра эчеп йөргәннәр. Шул сабантуй мәйданыннан аларны яңадан мәдрәсәгә кертмәделәр. Мәрьямбану аларга хәтта шәһәрдән үк чыгып китәргә боерган. Фабарисов соңыннан күпме генә эзләп караса да, аларны башка таба алмады.

Инде бу этлекләре барып чыкмагач, Фабарисов мәдрәсәне икътисадый яктан буа башлады—җир өчен, су өчен, ут өчен, яшәгән, сулаган өчен мәдрәсәгә миллионлаган суммада салымнар китереп

салдылар. Дини уку йортларына хәтта законда да ул хәтле салымнар каралмаган иде. Мәдрәсә җитәкчеләре, ишек саен йөреп, моны исбат иткән арада, салымнарны түләмәгән өчен ут һәм суларын өзеп куйдылар, шәкертләр шәм яктысында, ачлы-туклы укуларын дәвам иттеләр. Бу мәсьәлә буенча да Мәрьямбану Мәскәүгә үзе барды, судлар аша үзләренең хаклы икәнлеген исбатлады. Ул арада мәдрәсәгә Казаннан зур-зур комиссияләр килә башлады, алар һәр дәреслекне, шәкертләр укый торган һәр китапны актардылар, иснәнделәр, эзләделәр, бернәрсә таба алмагач, мәдрәсәдә дин дәресләренең артык күп укытылуын гаепләп чыктылар, программага логика, философия, дидактика кебек дингә каршы фәннәр кертеп тутырдылар. Боларны укытырга да Мәрьямбану мөгаллимәләрне үзе тапты, берничә айдан инде алар дингә кереп китеп, фәлсәфә урынына дин сөйли башладылар... Мәдрәсә ял көннәрне, хәтта төннәрен дә укытуга күчте, төп халык—яшьләр һәм хатын-кызлар иде. Өсләренә килгән афәттән шушы рәвешле котылырга теләгәндәй, татарлар йөзәрләп, меңәрләп Коръән өйрәнергә утырдылар, соңгы көчләрен, иманнарын туплап, Аллаһ юлына аяк бастылар. Өйрәнгән берсе халык арасына—авылларга һәм шәһәрләргә тарала барды, алар үзләре генә түгел, милләтне дә динсезлектән, әхлаксызлыктан коткарырга тиешләр иде. Бигрәк тә татар хатын-кызлары дин юлында үзләренең искиткеч тырышлыкларын күрсәттеләр, халыкка дин сабагы бирүдә алар өчен көн дә, төн дә юк иде. Алар бөтен гаиләләрен, күрше-күләннәрен шушы юлга тарттылар, күңелләрен каплап барган караңгылыктан, сазлыктан тартып алдылар. Болар барысы да Мәрьямбану шәкертләре, аның тарафдарлары иде. Фабарисовка, көферлеккә каршы хәзер мең Мәрьямбану, мең мөселман хатыны көрәшә иде... Фабарисов мәдрәсәгә һәм Мәрьямбануга һөҗүмен вакытлыча туктатып торырга булды, чөнки Мәскәү аның алдына тагы да мөһимрәк максатлар куйган иде.

Теге елларда Фабарисов кушуы буенча ярты ел, бер ел мәдрәсәдә укып чыккан шәкертләрне тулы көчләренә файдаланыр вакыт җитте. Россия Чечняга яңадан сугыш башларга җыена, һәм бу Фабарисов "мөселманнары" анда барып, чеченнарның ышанычына кереп, Россиягә кирәкле бөтен мәгълүматларны биреп барырга

тиешләр иде. Габарисов һәм аның шәкертләре хәзер Россия өчен иң кирәкле, иң кыйммәтле кешеләргә әйләнделәр. Пәрәвезне бик оста итеп, хәтта Мәскәүләрнең үзләрен дә көнләштерерлек итеп үрде шул Габарисов. Бу мәкерле эшен дә бит инде ул әнә кайчан башлаган иде! Һәм Габарисовның даны, аның эше әнә кайларга барып җитте, нинди бөек максатларга хезмәт итә—Россиянең бөтенлеген саклауга! Аның белән Мәскәүнең иң зур генераллары хәбәрләшә башлады, киңәшләрен биреп, төзәткәләп тордылар. Габарисов үзенең дәүләткүләм эшләрдә катнашуын аңлады, картлык көнендә өстенә ишелеп килгән мондый танылу, дан-дәрәҗәләр аны тагы да канатландырып, үсендереп җибәрде. Бу юлда аны ниндидер Мәрьямбанулар гына түгел, Ходай үзе дә туктата алмас кебек тоелды...

Габарисовның эченә шайтан кереп утырган иде, ул инде үзе дә адәми шайтанга әйләнеп, җир йөзендәге барлык изгелеккә, яхшылыкка, илаһи нурга каршы көрәшкә чыккан иде. Әмма бу көрәшнең инде ахыры якынлашып килүен, үзенең бик тиздән тереләй утта янасын Габарисов әле белми иде...

* * *

Хәйдәрне дә Габарисов үзе эзләп тапты, шушы бөек максатларны тормышка ашыру өчен әзерләде, үстерде. Дөресрәге, Хәйдәрнең әнисе үзе Габарисовка чыкты. Бу хәл ике чечен сугышы арасында булды. Габарисовның шәһәр советы депутаты буларак халыкны кабул иткән көне иде. Йөзе арыган, таушалган, өстенә теге заманнардан калган соңгы киемнәрен кигән бу хатынга Габарисов бәлки игътибар да итмәгән булыр иде, кәгазьләрен ничек күтәреп керсә, шулай чыгып та китәр иде. Әмма ире турында сөйләргә кергән хатын елый-елый улына күчкәч, Габарисов игътибар беләнрәк тыңлый башлады. Хатынның ире моннан берничә ел элек кеше таптатып, төрмәгә эләккән булган, бу хатын хәзер, бүлмәдән-бүлмәгә йөреп, иренең гаепсез булуын исбатларга тырыша. Җитмәсә, малаена ишегалдындагы наркоманнар яный икән, күп саен акча таптыралар, кыйныйлар, ди. Янында атасы булмагач, барысы да басымчак итә икән. Хатын әйткәнчә, укырга керергә дә акчалары юк икән, укуы да ни татарча, ни урысча ди.

—Нигә алай—ни татарча, ни урысча соң?—дип сорады Габа-

рисов малай белән ныграк кызыксынып.

—Татар гимназиясен бетерде. Башта урыс мәктәбендә укыган иде, аннан күрше Мәрьямбануның малае белән татар гимназиясенә йөри башлады. Шулай итеп, ике арада калды...

“Мәрьямбану малае? Димәк, бу хатын алар белән бер йортта тора?”

—Мәрьямбану, дидегез, бу—элеккеге педтехникум директоры турында әйтмисездер бит?

—Шулар инде, шулар... Аннан чыгардылар бит аны. Хәзер мәдрәсәдә эшли бугай. Малае да шунда укып йөри, ди. Алар югалмаслар, менә безгә генә кайда да урын юк...

—Ә нигә сез дә малаегызны мәдрәсәгә урнаштырмадыгыз?

Хатын Фабарисовка гаҗәпләнеп карап торды. Мондый зур урында эшли торган кеше авызыннан бу сүзләрне ишетү сәер иде аңа.

—Соң, ул бит урнаштырып кына укый торган урын түгел. Анда бит намаз укырга кирәк, дин тотарга... Мулла булу рәвеше бөтенләй юк анда.

—Мәдрәсәне бетергән бер кеше мулла булырга димәгән... Сез малаегызны минем янга җибәрегез әле, үзем сөйләшеп карармын.

Хатын каушап ук китте. Нигә истә-аста юк урында, аның улын мәдрәсәгә кодалап утыра әле бу кеше? Җәлләп әйтә, дияр идең, хәзер кешене кеше җәлләми. "Минем янга җибәр”, ди бит. Туган түгел, ни түгел, берәр бай баласы, начальство туган-тумачасы түгел... Ни ята икән моның төбендә?

—Ирегез турында кәгазьләрне калдырыгыз. Мин, һичшиксез, ярдәм итәргә тырышырмын. Ул төрмәләрдә күбрәк гаепсез кешеләр утыра хәзер...

Монысы инде бөтенләй кеше ышанмаслык хәл иде. Хатын, саубуллашырга да онытып, депутат бүлмәсеннән чыгып китте. Әлбәттә, аның малае Фабарисов янына килмәде. Әмма Фабарисов бу сөйләшүне онытмаган иде. Ул гына да түгел, бу урам малаен үз янына китерерлек чараларын да күргән иде инде ул...

Хәйдәрне, кесәсеннән наркотиклар табып, кулга алдылар...

Бераздан ана, канлы яшьләрен түгеп, тагы Фабарисов аягына килеп егылды.

—Баламның гаебе юк,—диде ул үкси-үкси елап.—Кесәсенә

тыкканнар.. Шунда ук килеп кулга да алганнар. Ул бала наркотикның да, аракының да нәрсә икәнен белми... Алла хакы өчен, ярдәм итегез...

—Теге вакытта юкка минем янга җибәрмәдегез. Мәдрәсә мәсьәләсендә, дим...

—Әйтеп карадым. "Әни, мин динне бөтенләй белмим бит", диде. Белүен дә белми инде. Үзем дә белмим, атасы да белми иде, укыган кеше нәселебездә дә булмады... Болай булып бетәсен белгән булсам, үзем җитәкләп алып килгән булыр идем. Төрмәдә утырганчы, мәдрәсәдә укуы яхшырак булыр иде...

—Әле соң түгел,—диде Фабарисов сүзне һаман шул тирәдә куертып.—Улыгыз белән дә, мәдрәсә белән дә үзем сөйләшермен.

—Ә милиция белән? Ул бит инде алар кулында!

—Алар белән дә үзем сөйләшермен. Ул наркотикларда улыгызның бармак эзләре юк бит, гаебен исбатлау да авыр булачак.—Артыгын ычкындыруын аңлап, тизрәк өстәп куйды.—Әлбәттә, телисәләр, гаебен дә табарлар, бер ун елга утыртып та куярлар... Ну, бер татар баласын карап торып харап иттереп булмый бит инде...

Бәхетсез анага бу мизгелләрдә Фабарисов дөньяның иң изге кешесе, әүлия, фәрештә булып тоелды. Әмма каршында иң мәкерле адәми шайтан утыруын, бу кешегә улының җаны кирәк икәнен һәм шуңа ирешмичә аның мәңге тынычланмаячагын бу бәхетсез ана аңламый иде шул әле. Аңламый иде...

Йорт ыңгырашып куйган кебек булды...

Аның тынычлыгы бозылды. Бәндәләрнең җир күтәрмәслек эшләрен Йорт күтәрде, явызлыкларын һәм бозыклыкларын таш куенына яшерергә мәҗбүр булды. Бу Йорт барысын да күрде. Бу Йорт арыды. Йорт, авыр сулап, тетрәнеп куйды. Таш диварларның ыңгырашуы Йорттагы барлык җан ияләрен, бөҗәк-хәшәрәтләрне хәрәкәткә китерде, алар Йортны ташлап кача башладылар. Йортка афәт килә иде. Җан ияләре моны күрде, сизде, әмма кешеләр сизмәделәр... Йорт, әнә шул тере мәетләрне таш куенына алып, соңгы гөнаһлы төненә, Җир тирәли соңгы әйләнешенә кереп бара. Йорт ияләре—җеннәр һәм

фәрештәләр дә инде аннан качты, өсләренә нинди зур бәла килгәнен, җәза төшкәнен алар да аңладылар, алар да күрделәр.... Тик адәм баласы гына берни күрмәде, берни сизмәде. Ул дөньяга мәңгегә килгән кебек, шашынып күңел ачты, мал җыйды, зина кылды, гөнаһын арттырды....

Үзенең соңгы төне икәнен Йорт булып Йорт, таш булып таш аңлады, адәм баласы гына белми һәм белергә дә теләми иде...

Фабарисов Мәскәүдән ашыгыч хәбәр алды—аңа кичекмәстән Хәйдәр янына барырга куштылар. Мәскәү бик ачулы һәм канәгать түгел иде. Әле яңа гына очынып йөргән, бөтен җаны-тәне белән тантана иткән Фабарисов югалып, бетеренеп калды. Нәрсә булган? Барысы да язып куйганча, ялт итеп бара иде бит?

—Кемнәрне җибәреп ятасыз сез анда?!—Мәскәү өстәл төеп кычкыра иде.—Җибәргән кешеләрегез киресен сөйләп утыралар! Сез кемгә эшләп ятасыз анда—Мәскәүгәме, әллә чеченнаргамы?!

Фабарисовның күсәк белән биленә китереп суккан кебек булды. Бу оешмада алай сөйләшү юк иде. Бу оешмада гомер буе берберләрен сынап белгән, ышанычлы кешеләр утыра иде. Һәм—менә сиңа—мә! "Кемгә эшлисез? Кемнәрне җибәреп ятасыз?" Фабарисов белән беркайчан да мәскәүләрнең болай сөйләшкәне юк иде. Кичекмәстән Хәйдәр янына барырга куштылар һәм, Мәскәүдән хәбәр килмичә, ул егет яныннан китмәскә боердылар. Димәк, Мәскәүнең шулай җикеренүе Хәйдәр белән бәйләнгән, Хәйдәр нәрсәдер майтарган монда, шуның ачуын хәзер Фабарисовтан алалар...

Хәйдәрнең көндез телевизордан үз-үзен тотышы Фабарисовка да ошап бетмәде. Өздереп шул чечен бандитларына каршы барысын да сөйләп бирәсе урынга, башын читкә борып, тик утырды. Кулга эләккән чеченнар үзләре дә әнә боевикларны, ваһһабиларны эт итеп сүгәләр, ә бу, махсус шунда җибәрелә торып, безнең кеше була торып, Мәскәүнең күңеле булырлык ник бер сүз әйтсен! Югыйсә, ул бит барысын да күргән—татар егетләрен ничек атканнарын да, чеченнарның явызлыкларын да... Соң, сөйлә инде шулар турында авыз тутырып, Мәскәүне сөендерерлек итеп! Фабарисовның да күңеле булыр иде, ни дисәң дә—аның кадры бит! Юк! Әле

ул гынамы—Мәскәүдә үзенә карата шик уяткан. Әле моңа кадәр Фабарисов җибәргән кадрларга йөз процент ышаналар иде, ул Чечняга үзенең күп егетләрен җибәрде, шактый мәгълүмат ташыдылар алар Мәскәү өчен, күп файда китерделәр. Һәм менә—ялгыш! Хәрбиләр теле белән әйткәндә—осечка! Ул, әлбәттә, Хәйдәрдән барысын да әйттерер, бугазына басып булса да сөйләтер. Бәлки аны Мәскәүдә дөрес аңламаганнардыр? Ул бозау малай берьюлы ике якка эшли аламы соң инде? Әле үзенең бер якка—Мәскәү ягына, ФСБга эшләвен дә аңлап бетермәгәндер. Ул бит үзен Чечняга Фабарисов җибәргәнгә киттем, дип белә, Фабарисовка ярар өчен генә тырыша... Үзенең Чечняга барып-кайтып йөрүләренең төбендә нәрсә ятканын ул малай һаман аңламагандыр әле...

Мәскәү шулай йөзгә бәрерлек булгач, димәк, кайдадыр ялгыш киткән инде. Кайда ялгышты икән соң Фабарисов? Хәйдәрне дә, аның әмере буенча Чечняга китүче башка татар егетләрен дә ул еллар буе берәмтекләп җыйган, җентекләп әзерләгән иде бит! Бу—шул хәтле нечкә үрелгән, бөек һәм җиңелмәс план иде, хәтта Мәскәү үзе дә шаккаткан иде. Фабарисов Россиянең Чечняга каршы кайчан да булса бер сугыш башласын бик яхшы белде һәм үзе дә бу сугышка берничә ел алдан хәзерләнә башлады. Чечняда сугыш кузгалса, татар егетләренең тагы Чечняны яклап шунда китәсен бик яхшы белде ул. Теге юлы татарларның чеченнар ягыннан сугышуын Мәскәү теш кысып үткәреп җибәрсә дә, бу юлы хәл башкача булачак—бу юлы Мәскәү кичермәячәк. Чечен сугышына барып кергән мөселман-татарларга тозакны шундый итеп корырга кирәк иде ки, чеченнар үзләре аларны тотып юк итәрлек булсын! Ягъни, моннан Чечняга китүче татар егетләре арасына Фабарисов кешеләре дә керергә тиеш. Әлбәттә, алар да мөселман булып йөрергә, Хаттаб лагерьларында укырга, кирәк икән, сугышта да катнашырга тиешләр. Ләкин эшләвен аларга түгел, Мәскәүгә эшләргә тиеш алар. Бөтен мәгълүматны шунда җибәреп барырга, җай чыкса, кыр командирларын үтерергә, тотыла калсалар, чын мөселман-татар егетләрен "Болар КГБга эшлиләр" дип күрсәтергә тиешләр. Хәтта тотылмаган очракта да, моннан киткән мөселманнар турында шик уятырга, аларга каршы чеченнарны котыртырга. Аннан тикшереп кара син—бу татарларның кайсы КГБга эшләгән дә, кайсы

Аллаһыга эшләгән! Фабарисов чеченнарның холкын белә—барлык татарларны да тотып атачаклар алар. Әлбәттә, бу—бик хәвефле юл, әмма татарларны чеченнарга ярдәм итүдән бүтән тыяр юл юк. Үз егетләре күрәләтә харап булмасыннар өчен, аларны еш кына алмаштырып торырга туры киләчәк. Кайберләре, бәлки, анда берни эшли дә алмас, әмма бу очракка да Фабарисовның планы әзер—ул аларны башта "мөселман" итеп чеченнар арасында йөртер, аннан ОМОН отрядларында кулларына корал тоттырып, чеченнарга каршы җибәрер. Чечня—кечкенә җир, татарлар турында бу хәбәр тау араларында тиз таралачак. Һәм хәтта шушы хәбәр дә моннан киткән чын мөселманнарга, татарларга каршы эшләячәк, аларның һәрберсенә шикләнеп карый башлаячаклар.

Әнә шулай итеп, әле сугыш башланырга берничә ел кала, Фабарисов үзенең шушы пәрәвезен үрә башлады, бөтен гомерлек тәҗрибәсен җыеп, шушы максатка барды, бөек җиңү өчен эшләде. Татарларның башларына баса-баса, аларны бер-берләренә каршы куеп, канга батырып булса да, Россиянең бу бандитлар өстеннән бөек җиңүен ул да якынайтты! Бу хәтле куркыныч мәкеренә үзенә күрә аклау-аклану да тапты Фабарисов. Беренчедән, ул гомер буе шушы илгә, шушы системага хезмәт итте. Мәскәүдә КГБ беткәндә дә, монда бетеп тормады, Фабарисов беркайчан да, заманалар үзгәрде, дип, органнардан эштән китмәде, аларга тугрылыклы хезмәтен дәвам итте. Икенчедән, татар егетләренең әллә кайларга китеп, әллә кемнәр өчен һәлак булуларына шушындый рәхимсез юл белән булса да, чик куям, дип үз-үзен алдады ул. Өченчедән, ваһһабизм кебек куркыныч чирнең Татарстанда да таралуын туктатам, дип уйлады... Шуңа күрә, үзенең провокаторларын Чечня өчен әзерләгәндә, Фабарисов бернинди дә вөҗдан газабы кичермәде, ул бу эшләрнең барысын да Россия өчен, дип, милләт өчен, Татарстан өчен, дип эшләде...

Соңгы мизгелгә кадәр барысы да Фабарисов уйлаганча, ул планлаштырганча барды. Хәйдәр белән дә шулай булды—Хәйдәр көнен-көнгә, аен-айга, елын-елга Фабарисов сызып куйган юлдан барды, Фабарисов күрсәткән максатка эшләде. Башта ул аны ярты ел мәдрәсәгә кертеп укытып, "мөселман" ясады, аннан Алабуга милиция мәктәбенә укырга кертте. Аннан мөселман итеп Чечня-

га, Хаттаб лагерьларына җибәрде, аннан Хәйдәр Чечняга милиционер буларак китте... Аннан әсир төшү уены ясап алдылар. Анысы телевизор аша чеченнарга Хәйдәрнең мент икәнен күрсәтү өчен кирәк иде... Дөрес, Хәйдәр чеченнар арасында "мөселман" булып йөргәндә, артык мәгълүмат ташымады, ул бәлки үзенең нәрсә өчен анда җибәрелгәнен дә аңлап бетермәгәндер... Ул бары тик мөселман булып уйнады. Мәскәү өчен нәкъ менә шушысы кирәк иде дә. Чөнки кичә генә мөселман булып йөргән татар егетенең бүген ОМОН составында корал тотып үзләренә каршы килүе чеченнарга күп нәрсә турында сөйләргә тиеш иде. Һәм Чечняда Хәйдәр кебек "мөселман" булып, махсус бурыч үтәп йөрүче татар егетләре шактый иде. Фабарисов һәр хак мөселманга үзенең бер провокаторынхыянәтчесен тагып җибәрергә тырышты. Һәм менә Фабарисов, инде максатына ирештем, жиңдем, дигәндә, Россиягә үзенең кемлеген исбатладым, инде генерал йолдызлары алдым, дигәндә—шушы хәл. Бәлки Мәскәү түрәләре Фабарисов эшен, аның бөек жиңүен үзләренә алмакчы, үзләштермәкче булалардыр? Бәлки хәзер, инде Чечня канга батырылгач, Фабарисовны уеннан чыгарырга җыеналардыр? Чөнки план барып чыкты бит—моннан киткән мөселман-татар егетләрен, барысын да диярлек җыеп алып, юк иттеләр! Дөрес, алар белән бергә, Фабарисовның да шактый гына егетләрен бетерделәр, әмма, нишлисең, сугыш—сугыш инде... Аннан, Мәскәү өчен КГБ татарлары үлсә ни дә, мөселман татарлары үлсә ни... Моның өчен ул тавыш куптарып тормас... Ә хәзер, тавыш куптару гына түгел, яныйлар, "кемнәрне җибәрдегез?" дип сорау алалар. Ничә еллар Фабарисов җибәргән егетләрне үлем авызына тыктылар—ул чагында алар ярады, ә хәзер, бер кеше өчен бөтен Татарстанны аякка бастырырга уйлыйлар. Инде Казаннан да шалтыратып, Фабарисовка ниндидер кисәтүләр ясап азапландылар. Кремльдәгеләр аның эшеннән канәгать түгел, имеш, пенсиягә әзерләнергә кушканнар. Фабарисовның планы, аның егетләре аркасында үзләрен мактаганда, барысы да риза, барысы да канәгать иде аның эшеннән. Бер абынуы җитте, Мәскәү дә, Казан да хәзер ишеккә төртеп күрсәтә. Әмма Фабарисов болай гына ишектән чыгып китә торган кеше түгел әле ул. Үзе белән бик күпләрне ияртер ул, Казандагылар да белмәгәнгә салынып утырмасыннар хәзер. Барысын да белделәр.

Фабарисовның Чечняга нинди "мөселманнар" җибәреп ятканын да белделәр, аларның үз милләттәшләрен юк итәргә баруларын да белделәр, әмма берсе дә Фабарисовны туктатмады, киресенчә, хәлен белеп, киңәшләрен биреп, ярдәм итеп тордылар. Бу хәтле зур эшне бер Фабарисов кына ерып чыга алыр идеме? Хәзер бер Фабарисовка гына җавап тотаргамы? Юк, агайлар, сез әле аны белеп бетермисез, китсә дә, ул үзе белән сезнең яртыгызны алып китәчәк әле... Бөтенегезне дә булмаса...

"Бездән хәбәр булмыйча, ул егет яныннан китмәгез", диделәр. Ошамады карт чекистка мәскәүлеләрнең бу сүзе. Алар нәрсәнедер әйтеп бетермиләр иде. Нәрсәне? Фабарисов артык күп белә, бәлки кайберәүләргә шул ошамыйдыр? Әмма ул үзенең турылыклы татар икәнен күптән исбатлады бит инде. Алайса, эш нәрсәдә соң, нәрсәне әйтеп бетермиләр Фабарисовка?

Һаман үлә алмыйча, кибеп, тилмереп яткан хатынын өстеннән үбеп, ул ашыгып Хәйдәр янына чыгып китте. Үзен борчыган бик күп сорауларга шунда җавап табасын сизенә иде Фабарисов. Әмма әҗәленең дә шунда буласын ул әле белми иде...

* * *

Төн уртасы якынлашты. Фабарисов һаман күренмәде. Хәйдәрнең телефоны өзелгән иде, ул беркемгә шалтырата, үзе турында хәбәр бирә алмады. Төн уртасында каядыр чыгып китү турында уйларга да ярамый иде—Хәйдәрне бу хакта кат-кат кисәттеләр. Имеш, чеченнар тарафыннан монда да һөҗүмнәр, диверсияләр булырга мөмкин икән. Нигә чеченнар монда килеп, нindidер билгесез бер татар кешесенә һөҗүм итәргә тиешләр, ди? "Чеченнар хыянәтне кичермиләр, сак бул!" диделәр аны озата килүчеләр. Нинди хыянәт? Тел төпләре кая тарта бу Мәскәү кешеләренең? Алар бит үзләре берәр этлек эшләп тә, соңыннан чеченнарга сылтап куярга мөмкиннәр...

Төн уртасы якынлашып килгәндә генә, Хәйдәр үзенең никадәр куркыныч һәм авыр хәлдә калуын аңлады. Соңгы тапкыр мондый хәлдә ул Чечняда, әсир төшкәч калган иде. Хәйдәрнең әсир төшүе дә бик сәер булды, ул эшнең нәрсәдә икәнен соңыннан гына аңлады. Аны, үзе урнашкан частьтән сөйләшеп, машина белән кил-

гән чеченнарга биреп—утыртып җибәрделәр. Хәйдәр каршылык күрсәтә башлагач, борчылмаска куштылар, болар—үзебезнең чеченнар, имеш. Шулай кирәк, дип аңлаттылар. Автомат тотып хезмәт итеп йөргән җиреннән, Хәйдәр бер көнне әсир булды да куйды. Бу турыда хәбәр шул көнне үк Мәскәү телевидениесеннән әйтелде, имеш, Татарстаннан килгән эчке эшләр хезмәткәрен, татар егетен, чечен бандитлары әсир итеп алганнар икән... Хәбәр Идел буйларына да, Каф тауларына да таралды, бала кыяфәтле бу егетнең рәсеменә берәүләр—кызганып, икенчеләр—нәфрәтләнеп карадылар, чөнки күптән түгел генә бу татар егете чеченнар арасында мөселман булып, Хаттаб лагерьларында укып йөргән иде...

Үзен "әсир"леккә алган чеченнар, чыннан да, Хәйдәргә зыян салмадылар, кул-аякларын бәйләп базга ташладылар да, башка кагылмадылар. Хәйдәрне, инде богаулы хәлендә, дөньяның бөтен телевидениеләре күрсәтте, имеш, Татарстаннан килгән милиционер егетне ваһһабилар әнә ничек вәхшиләрчә җәзалаганнар...

Бу сәер "әсир"лектә вакытта Хәйдәргә тырнак белән дә тимәделәр, ә менә башкаларның канын эчтеләр... Хәйдәр белән бергә берничә чит ил кешесе, журналистлар урланып, бирегә китерелгән иде. Менә аларны чынлап та газапладылар, үтергәнче җәзаладылар. Битлек һәм форма кигән кешеләрнең аларны ничек газаплаганнарын күреп, Хәйдәрнең башында чәче агарды. Бу әсирләрнең тереләй тырнакларын каердылар, тәннәренә утлы тимерләр бастылар, әгъзаларын кисеп-кисеп алдылар. Барысы да русча-чеченча яман сүгенеп, Алла исеме белән, дин исеменнән, мөселманнар исеменнән эшләнде. Теге вакытта чеченнар арасында азмыкүпме яшәгән, бераз булса да Чаллыда мәдрәсә белеме алган Хәйдәр бу хәлләрне тетрәнеп һәм шикләнеп күзәтте. Чеченнарның мондый түгеллеген белә иде ул. Ә мөселман кешесенә мондый явызлык, адәм баласын газаплау Коръән белән тыелган. Дин җан ияләренә, хәтта хайваннарга, үсемлекләргә дә зыян салмаска өйрәтә, ә кеше турында инде әйтеп тә торасы юк. Бу җәза-лауларны ныграк күзәткән саен, Хәйдәрнең аларның мөселман булуына шиге арта барды. Ә бер көнне, әсирләрне ерткычларча кыйнап, алардан канлы камыр ясаганнан соң, боларның барысын да җентекләп кинога төшереп бетергәч, җәзачылар арып ялга туктадылар. Бер читтә бөкшәеп, тын алырга да куркып яткан Хәйдәр барын алар онытканнар идеме, ниндидер сәбәпләр белән исәпкә дә алмыйлар иде-

ме—анысын ул аңлап бетермәде. Аны телсез калдырганы башка иде—битлекләрен салган җәзалаучылар арасында ул үзе белән бер поездда килгән контрактчыларны күрде. Алар Мәскәү-Назрань поездында да үзләрен бандитлар кебек тоттылар, алар белән гади пассажирлар гына түгел, башка хәрбиләр дә бәйләнмәскә тырыштылар. Бу бандитлар бер вагонда хәтта проводник ингуш кызын көчләп, поезд барышында ташлап калдырганнар, дип тә сөйләделәр. Һәм менә шулар бүген чечен "әсир"ләренә төшүчеләрне ерткычларча җәзалыйлар, җәзалап туйгач, суеп, атып үтерәләр, чечен телендә кычкырына-кычкырына "Аллаһ әкбәр!"ләр әйтеп, барысын да киного төшереп баралар...

Хәзер исә битлекләрен салган җәзалаучылар урыс телендә сөйләшеп утыралар иде. Араларында берничә чечен да бар, ахры, тау акценты сизелеп тора. Шул чак Хәйдәр үзен частьтан килеп алып киткән чеченнарны танып, тынсыз калды.

—Боларның эше бетте,—диде башкисәрләрнең берсе, канга баткан әсирләргә тибеп,—Кеше хокукларын күрсәттек бу иностранецларга! Жаль, болар өчен акча алып булмый...

—Акчага эшләгәндә кызыклырак иде. Болай бер кызыгы калмады.—Монысы чечен булды, ахыры, аңкау белән сөйли.—Кино өчен генә кыйнаталар, сволочлар!

Чеченның артык телләшеп китүе урыс башкисәрләренә ошамады.

—Син, черножопый, авызыңы чамалап ач,—диде аю кебек таза гәүдәле урыс.—Россия төрмәләреннән нәрсә өчен чыгардылар сезне?! Барыгызны да шунда черетәсе иде. Безгә барыбер—Завгаевчымы, Гантимеровчымы, Дудаевчымы... Берегезгә дә ышанырга ярамый! Теләсә кайсы вакытта аркага пычак кадарга мөмкинсез...

Сүзнең ямьсезгә китә башлавын күреп, берсе сүгенеп бәхәсне туктатты. Ул, урыныннан сикереп торып, кискен-кискен боерыклар бирә башлады:

—Боларны—расходка,—диде ул идән уртасында канга батып яткан чит ил журналистларына күрсәтеп.—Син, чечен, давай, "Алла акбар"ыңны әйтеп, эшкә башла! Син, Питер бандиты, киного төшереп бар!

Ул почмакта бөгәрләнеп яткан Хәйдәр янына килде, итеге белән аңа төртеп алды.

—Бу сатлык татарга тимәгез, аны исән-имин частька алып кайтып тапшырырга куштылар. Аны, әлбәттә, расходка җибәрсәк яхшырак булыр иде, аларның бирсенә дә ышанырга ярамый. Әнә теге якта күпме татар сугыша безгә каршы?! Әмма бу этен алып кайтып бирергә куштылар. Кирәге бетмәгәндер... Тизрәк кыймылдагыз, төнгә юлга кузгалабыз...

Хәйдәр үзенең кемнәр арасына килеп эләгүен инде бөтенләй аңлап бетерде. Ул частьта вакытта ишеткән иде, әмма ышанып ук бетмәде. Бу кеше урлау, җәзалауларны спецорганнар үзләре оештыралар икән, дип сөйлиләр иде. Чеченнардан Абдулкадыйров дигән бер бандиты, урыс башкисәрләре белән бергә, органнар күзәтүе астында, кешеләрне урлау һәм үтерү белән шөгыльләнә икән. Моның нәкъ шулай икәненә Хәйдәр хәзер үзе дә инанды. Бу бандитлар да шул отрядтан булырга тиешләр иде.

Калган барысы да Хәйдәр күз алдында булды. Кино тасмасына төшерә-төшерә, чечен телендә нидер кычкыра-кычкыра, башта ярымүлек әсирләрне кыйнадылар, җәзаладылар. Аннан урысы-чечены "Алла акбар! "дип үкереп, бу мескеннәрне берәм-берәм камера каршында атып үтерделәр... Баз идәне үлекләр белән тулды... Көл кебек күгәргән Хәйдәр почмакта берүзе утырып калды...

Төн уртасында юлга кузгалдылар. Башкисәрләр инде битлекләрен салып атканнар иде, бу тирәләрне яхшы белгәнлектән һәм үз көчләренә нык ышанганлыктан, тау-таш араларыннан тыныч кына атлый бирделәр. Бу тирәләргә күптән федераллар хуҗа иде, шуңа күрә, юлда нинди дә булса куркынычка тап булырбыз, дип, алар уйламадылар. Тау араларында инде таң яктысы да беленә башлаган иде. Кинәт кенә тау итәгендәге агачлар арасыннан сөйләшкән тавышлар ишетелде. Каршыга килүчеләр урысча һәм чеченча сөйләшәләр иде, араларында гарәпләр дә бар иде, ахыры, алар да үз телләрендә кискен-кискен эндәшеп куялар. Шик тә юк, болар—моҗәһитләр, боевиклар иде. Килүчеләр бу җәза отрядына караганда шактый күбрәк иде кебек, шуңа күрә, урыс башкисәрләре тизрәк тау-таш арасына яшеренергә, боларның үтеп китүен көтәргә, дигән фикергә килделәр. Әмма чечен боевиклары үтеп китәргә ашыкмадылар, тауның үзәнлек бер урынына туктап, кинәшә башладылар. Шул чакта Хәйдәр аермачык күрде—чеченнар кулларын

артка каерып бәйләнгән әсирләрне куа киләләр иде. Менә ул әсирләр, аерымланып, бер урынга тукталдылар, аларның барысы да 20-25 яшьләр тирәсендәге ир-егетләр иде...

—Ну, татар провокаторлары, гомерегез белән бәхилләшегез!—Әсирләрне озата килүче чечен автоматын аларга төбәде.—ФСБга хезмәт итүчеләрнең барысы белән дә менә шушылай булачак!

Күтелмәгән бу күренешне урыс башкисәрләре белән бергә тау араларында күзәтеп яткан Хәйдәр ташка сеңде. Татарлар! Аның каршында татар егетләре басып тора иде! Чеченнар татарларны атарга алып килгәннәр иде!

—Без хыянәтчеләр түгел,—диде татарларның уртадарак торганы.—Без дин өчен сезгә ярдәмгә килгән мөселманнар. Аллаһ белә.

Бу татар кешесенең тавышы Хәйдәргә бик таныш кебек тоелды. Әмма ярымкараңгыда әсирләрнең йөзен танырлык түгел иде. Бугазыннан чыгарлык булып типкән йөрәген салкын ташка кысып, Хәйдәр тагы тыңлый башлады...

—Син, сатлык җан, әле Алланы телгә аласыңмы?!—дип җикеренде автомат аскан чечен.—Монысын да ФСБда өйрәттеләрме? Ә мөселман лагерьларының кайда икәнен кем урысларга җиткереп торды?! Кем, чечен авылларында боевиклар бар, дип, урыс очучыларына хәбәр бирде, ул авылларны утка тоттырды?! Кем?!

—Биредә андыйлар юк.—Татар егете бик каты кыйналган иде ахыры, авырлык белән генә тын алып сөйли.—Биредә бары тик мөселманнар гына. Безне үтереп, сез өстегезгә зур гөнаһ аласыз. Провокаторлар сезнең халыкта да бар, бездә дә бардыр. Безгә алар өчен дә сугышырга, милләт өстенә ягылган бу кара тапны юк итәргә мөмкинлек бирегез.

Ул арада гарәпләр белән чеченнар кызу-кызу бәхәсләшеп алдылар. Гарәпләрнең тизрәк эшне бетерәсе дә, китәсе килде, ахры, ә чеченнарның татарларга каршы корал күтәрәселәре килмәгәнлеге күренеп тора иде. Алар икеләнәләр иде, һаман суздылар.

Инде яктыра төште, әсир татарларның да йөзләрен ачыграк күрергә була иде. Хәйдәр, бу фаҗигале күренешне мәңге хәтерендә калдырырга теләгәндәй, башын күтәрә төшеп, әсир татарларга

карады. Аның карашы шунда ук уртада басып торган ябык гәүдәле татар егетенә төште. Куллары артка каерып бәйләнгән егет— классташы Әхмәт иде... Хәйдәр капланып яткан таш селкенеп куйгандай булды, таш дымлы иде, бу хәлләрне күреп, таш булып таш та елый кебек иде... Хәйдәр, соңгы тапкыр күреп калырга теләгәндәй, тиз-тиз башкаларга күз төшерде. Әсирләрнең күбесе Хәйдәр белән бергә татар гимназиясендә, мәдрәсәдә бергә укыган татар егетләре иде...

Ул арада таң яктысы тау араларын тутырды. Үлем каршында басып торуларын аңлап, Әхмәт иртәнге намазга—соңгы намазына—азан әйтә башлады:

—Аллаһу әкбәр! Аллаһу әкбәр!

—Аллаһу әкбәр! Аллаһу әкбәр!

Азан тавышы өскә аварга торган кыя-ташларга килеп бәрелде, бу салкын ташлар арасында аңлау тапмыйча, кайтаваз булып, сулкылдап, киредән татарларның үзенә кайтты...

—Әшһәдү әллә-ә иләһә иллаллаһу!

—Әшһәдү әллә-ә иләһә иллаллаһу!

Азан тавышы, ярдәм көткәндәй, агачларга килеп сарылды, бу моңны, бу бәхилләшү авазын күтәрә алмыйча, агач яфраклары җилфердәп җиргә коелды, җилләр белән очты...

—Әшһәдү әннә Мухәммәдәр-расулуллаһ!

—Әшһәдү әннә Мухәммәдәр-расулуллаһ!

Азан тавышы йөзен ташка яшереп яткан Хәйдәрнең җанына китереп бәрде, хәтерендәге иң изге, иң кадерле мизгелләрне уятты. Бу тавыш аның күңелендә әле Чулман дулкыннары булып шаулады, әле, энисенең бишек җыры булып, сабый чагына алып китте... Тау араларында үлемгә хөкем ителгән татар егете тавышында "Туган тел" аһәңе яңгырап китте, әйтерсең лә, мең еллык "Кара урман"нар, "Тәфтиләү"ләр татар балалары белән бәхилләшәләр иде...

Татарлар барысы да намазга тезләнделәр...

Аларның богауланган килеш тә намаз укуларын күреп, гарәп-чеченнар гаҗәпкә калдылар. Аннан, сакларга берничә чеченны куеп, алар да татарлар белән бер сафка басып, намаз укый башладылар, Аллаһының гыйбадәте аларны тагы берләштергән, туганлаштырган

иде... Бу хәлне күреп, җәза отряды да хәрәкәткә килде. Чеченнарның, татар егетләре белән берлектә, яңадан тау араларына кереп китәсен, яңадан бер булып, Россиягә каршы көрәшә башлаячакларын беләләр иде алар.

—Берсен дә моннан исән килеш җибәрмәскә!—диде урыс башкисәрләренең башлыгы.—Намаз вакытларында бетерәбез бу чуркаларны! Аннан ачыклап карасыннар—кем кемне үтергән!

Тау араларыннан атылып чыккан ут намаз укучыларны кыра башлады. Чеченнар һәм гарәпләр сикереп торып, коралларына ябыштылар. Ике яктан да атыш башланды. Татарларның куллары бәйле иде һәм алар ике ут арасында калдылар. Татарлар, кайсы сәҗдәдә килеш, кайсы аягүрә, утны үзенә кабул итте. Автоматлар чыкылдаган, гранаталар шартлаган, сүгенгән, кычкырган тавышлар арасыннан, бу гарасатның барысын да туктатырга, җиңәргә теләгәндәй, кыя-ташларны тәкбир тавышы тетрәтте. Татарлар тәкбир әйтәләр иде! Татарлар үлемне Аллаһ исеме белән каршы алалар иде...

Ул арада урыс башкисәрләренә ярдәмгә частьтән хәрбиләр килеп җитте. Көчләр тигез түгеллеген күреп, исән калган чеченнар тау араларына кереп югалдылар. Башкалары, татарлар белән бергә канга батып, үзәнлектә ятып калдылар...

Җәза отрядының да күпчелеген кырып салганнар иде. Әле кичә генә ярсып әсирләрне кыйнаган һәм үтергән урыс бандитлары да, чечен ялчылары да, канга батып, үзәнлектә таралып яталар иде. Тау араларыннан тәгәрәп килеп чыккан кояш, бу хәтле мәхшәрне һәм фаҗигане күреп, күккә күтәрелә алмый торды... Таулар катып калган иде. Үзәнлек татар, урыс, чечен, гарәпләрнең җансыз гәүдәләре белән тулган иде...

Хәйдәр могҗиза белән генә исән калды. Ул таш арасыннан башын күтәрмәде. Аның өстеннән урысы да, чечены да, гарәбе дә таптап уздылар... Ул аларның аяк астында мәет кебек ятты. Ул инде, чыннан да, мәет, тере мәет иде...

* * *

Ләйләне бүген больницадан алып чыктылар. Аны иртәгә Казанга, Арча кырындагы сары йортка алып китәргә тиешләр. Баш

врач белән әнисе шулай киңәштеләр, беркем дә Ләйләнең фикерен, теләген сорамады. Ләйләгә барыбер иде—монысыннан гына котылырга булсын. Ләйләнең тәне, җаны бу карт яһүди кулында тәҗрибә куянына әйләнде, көчле уколлар, дарулар белән мингерәйтеп, ул аның белән нәрсә теләсә, шуны эшләде. Ләйләгә бер дә аңга килергә ирек бирмәделәр. Аның шушындый йокылы-уяулы, үлек халәтен Ләйлә өчен яхшы хәл, дип аңлаттылар. Кыз инде бөтенләй ашаудан калгач, аралашмый, йөри алмый башлагач, аны Казанга җибәрергә булдылар. Әнисе елый-елый ризалашты...

Иртәгә әнисе аны Казанга алып китәргә тиеш. Әтисе, һәрвакыттагыча, исерек. Ләйлә дә үзен исерек кеше кебек хис итте, аның туктаусыз башы әйләнә, ул аягында селкенеп кенә басып тора иде... Бер көнгә булса да иреккә чыкканына куанып, әйберләргә тотынып, ул әкрен генә бүлмәдән бүлмәгә йөрде... Менә бу бүлмәдә исерек әтисе йоклап ята, ул шулай гел айный алмыйча йоклый. Икенче бүлмәдә түшәмгә хәтле аракы әрҗәләре өеп куелган. Кухняда әнисе нәрсәдер әзерләп йөри. Ләйлә юыну бүлмәсенә керде. Стенада эленеп торган зур көзгегә карады. Көзгедән аңа таныш түгел карчык карап тора иде—соры, җыерчыклы йөз, кибеп, ярылып беткән иреннәр, кыркып алынган такыр баш һәм... Ләйләнең күзләре... Зур, иксез-чиксез, хәсрәт дәрьясы кебек төпсез күзләре... Бу йөздә бары тик алар гына исән калган, хәзергә бары тик аларда гына яшәү чаткылары чагыла иде...

Ләйлә кулларына карады. Алар да саргаеп, кибеп, коргаксып беткәннәр иде. Күгәргән нечкә беләкләрен энә эзләре тишкәләп бетергән, аларда әле һаман каткан кан оешып тора иде...

Ләйлә үз тәненнән үзе чирканып китте. Больница, дару, кан исе сеңеп беткән киемнәрен тиз генә салып ташлады. Башы әйләнүдән һәм хәлсезлектән аумаска тырышып, агып торган су астына кереп басты. Суга кушылып, күзләреннән мөлдерәп яшь акты, тәнендәге кере, җанындагы чире акты, хәсрәтле, шикле уйлары, өметсезлеге акты... Чиста су астында чиста тән һәм җан белән басып, Ләйлә елый-елый үткәннәре белән бәхилләште, ата-анасы белән хушлашты. Ләйлә бер фикергә килгән иде...

Юынып чыккач, чиста тән белән утырып намаз укыды. Зиһене тагы да ачылып, җаны тагы да сафланып, тернәкләнеп китте. Ул

Аллаһыдан шушы ниятен тормышка ашырырга көч сорады. Ләйлә аңлый иде—әгәр ул Казан больницасына эләксә, аннан беркайчан да әйләнеп кайта алмаячак. Анда барып эләккән кешенең әле үз аягы белән чыкканы юк, үз аягы белән чыкса да, үз акылы белән чыга алганы юк. Мөселман икәнен дә белсәләр, акылыннан гына түгел, иманыннан яздырганчы газаплаячаклар аны. Чаллы больницасында боларны күрде инде Ләйлә. Казан больницасында исә аны чыннан да тилереп үлү көтә иде. Әнисе моны аңламый, ул шул яһүди врачларына һаман ышана, алар белән кушылып һаман мөселманнарны сүгә, мәдрәсәне каргый. Ул хәзер Ләйләнең урам кызы булуына да риза, тик мондый Ләйлә генә булмасын, дин юлында йөрмәсен...

Ләйләнең зиһене беркайчан булмаганча ачык һәм аңлаешлы эшли иде. Ул өйдән, ата-анасыннан китәргә ният кылды. Кирәк икән, шәһәрен, хәтта илен ташлап... Кая—әле Ләйлә төгәл генә бер фикергә килмәде, әмма бары тик мөселманнар гына яшәгән урынга күчеп китәргә кирәклеген яхшы аңлады ул. Коръән шулай куша—яшәргә, дин тотарга мөмкинлек юк икән, мөмкинлек булган җиргә күчеп кит, ди. Монда Ләйлә өчен андый мөмкинлек юк, иң якын кешеләре— әти-әнисе аның дин тотуын тилелек, дип кабул иттеләр, тиләләр йортына яптылар... Димәк, ата-ананың фатихасын алмыйча, аңа бу йорттан чыгып китәргә туры киләчәк...

Бәлки әле Ләйлә Әхмәт артыннан китәр. Ул инде аның монда кайта алмаячагын белә, исән калып, монда кайтса да, бу илдә аны төрмә көтә. Димәк, алар Әхмәт белән бары тик анда гына очраша, кавыша алалар... Әхмәт авыр хәлдә калган булса, Ләйлә аны тауташ араларыннан да эзләп табар, сулышы белән өреп терелтер, яшәтер... Исән генә булсын, ул аны барыбер эзләп табар...

Ләйлә әнисенә бернәрсә дә сиздермәскә булды. Сиздерсәң, яки карышсаң, тыңламасаң, ул шунда ук больницадан бригада чакыртачак. Ул Ләйләнең бу уйларын тиле кешенең саташуы, дип кенә кабул итәчәк. Ә Ләйләнең әле беркайчан да бу хәтле тирән һәм төпле фикер йөрткәне юк иде, җитди һәм тәвәккәл булганы юк иде... Һәм ул Аллага тапшырырга булды...

Иртәгә юлга чыгарга әнисе кичтән үк төенчекләрен әзерләп куйды. Ул Ләйләнең Казанга барып терелеп кайтасына, элеккеге

шат күңелле Ләйлә буласына чын күңелдән ышана кебек иде. Ана һаман барысына да динне гаепләде. Ләйләнең бу хәлләрен бары тик диннән генә күрде. Аның бөтен теләк-максаты—Ләйләне диннән биздерү иде. Кирәк икән—врачлар ярдәмендә, кирәк икән, иң көчле дарулар белән, кирәк икән, иң көчле сихер-гипнозлар тәэсирендә ул бердәнбер кызын Аллаһ юлыннан тартып алырга булды. Ана моны кызын коткару өчен, дип эшләде, әмма кызын түгел, үзенең җанын коткарырга кирәк икәнлеген ул әле аңламый иде. Һәм аңларга инде вакыт та калмаган, билгеләнгән гомер үтеп киткән, бу хатын өчен дә күктән хәбәр килгән иде...

Төн уртасы якынлашты. Күп тәрәзәләрдә ут сүнде. Ләйләнең әнисе дә, төнгә тиешле стаканын салып куеп, исерек ире янына кереп ауды. Хәзер иртәнгә кадәр алар уянмаячак. Әтисе әле иртән дә аунап ятып кала, аның айныганын Ләйләнең гомумән дә күргәне юк. Ә әнисе, кичтән күпме генә эчсә дә, иртән аяк өсте була, тагы тормыш арбасына җигелә, тагы дөнья куа башлый...

Барысы да йоклап беткәч, Ләйлә әкрен генә урыныннан торды. Калтыранган куллары белән сумкасыннан документларын барлап карады—алар үз урынында иде. Шыпырт кына чыгып залдан, әнисенең җыеп куйган җиреннән бераз акчасын алды, аны күлмәк кесәсенә салып куйды. Шунсыз булмый иде. Бу мәҗбүри бурлыгы өчен ата-анасыннан гафу үтенде. Билгесез юлга бөтенләй дә акчасыз чыгып китү турында уйларга да ярамый иде. Аннан Ләйлә аяк очларына гына басып ишеккә килде, ачарга, дип кулларын сузды. Ишектә ачкыч юк иде.

Ләйлә, авып китмәс өчен, ишеккә сөялде. Мондый хәл буласын ул бөтенләй уйламаган иде. Ышанмыйча, ишекне тагы бер тапкыр этеп карады. Ишек бикле, ә тиешле оясында ачкычлар юк иде...

Ул арада йоклап яткан бүлмәсеннән әнисенең уфылдап әйләнеп ятканы, саташып нидер сөйләнгәне ишетелде. Ләйлә тизрәк үз бүлмәсенә ашыкты. Бүлмәсенә кергәч, ул шактый вакыт тын да алмый әнисенең кабат йокыга китүен көтте. Өйдә тагы тынлык урнашты. Ишек төбенә барып, ачкыч эзләп йөрүдән мәгънә юк иде, димәк, әнисе аны махсус җыеп куйган. Больницадан шулай өйрәтеп чыгарганнардыр, башка ата-аналарга шулай дип әйткәннәрен Ләйлә үзе дә ишеткәләгән иде. Димәк, тәрәзә генә кала. Ләйлә, аяк

очларына басып, тәрәзәгә килде. Аска карады. Икенче кат кына булса да, шактый биек иде. Сикереп төшеп, имгәнергә мөмкин, ул чагында—тагы больница, тагы уколлар, тагы төрмә, дигән сүз. Инде аны, мәңге качмаслык итеп, бәйләп үк куячаклар...

Ләйләнең өйдән китү нияте нык, үзгәрешсез иде. Ул, кайчы эзләп табып, караватындагы җәймәне тураклап ташлады. Аларны тиз-тиз генә төйнәп тоташырды, ныклы гына бау килеп чыкты. Ләйлә ул бауның бер башын батарейга бәйләп куйды, икенче башын, тәрәзәне ачып, урамга ташлады. Тәрәзәдән башын тыгып, Мәрьямбану апалары яшәгән якка карады—аның тәрәзәсендә кел-пеп ут яна иде. Ләйлә бүген төнне аларда кунар, аннан, таң белән, әнисе уянганчы ук, шәһәрдән чыгып китәр. Чөнки Ләйлә белә—әнисе иң беренче эш итеп аны Әхмәтләрдән эзләячәк, димәк, ул килеп тапканчы, Ләйләгә бу йорттан китәргә туры киләчәк...

Ләйлә, кечкенә сумкасын күкрәгенә кысып, әкрен генә бау буйлап аска төшә башлады. Аста үзен нинди зур куркыныч көтеп торганын мескен кыз бала белми иде әле... Аның бу йорттан котылырга, китәргә теләве шул кадәр көчле иде, аста котырган этләр көтеп торса да, ул барыбер юлыннан туктамас иде... Ә Ләйләне аста котырган этләр түгел, котырган кешеләр өере көтеп тора иде...

* * *

Ләйләне аста котырган өер көтеп тора иде...

Бер чеметем әфьюн өчен кая барып керергә, кемне таларга белмәгән, шул агу җитмәгәннән калтырый, котыра ук башлаган урам наркоманнары өчен Ләйлә төн уртасында күктән төшкән бәхет иде. Өер мизгел эчендә кызны уратып алды, тын алырга да ирек бирмичә, авыз-борынын томалап, аны йорт астына алып төшеп китте... Бу йортка бәла килгәнне белдереп, караңгы төндә ак бау гына озак җилфердәп, чайкалып торды...

* * *

Мәрьям ана төнге намазына әзерләнә... Әйтерсең лә, соңгы намазына әзерләнә...

Юынып чыкты. Узган ел аңа Хаҗдан ап-ак өс-баш алып кайтканнар иде—шуларны киде. Мәрьямбану аларны, үзе дә Хаҗга бар-

са, дип бер дә кимичә, кадерләп саклый иде. Бүген кияргә булды. Әйтерсең лә, ахирәт күлмәген киде... Йөрәген әйтеп бетергесез моңсулык басты. Шул ук вакытта күңеле тыныч, сабыр иде аның... Әйтерсең лә, алда башланмаган бер гомер—бәхет-сафлыктан торган чиксезлек көтә... Әйтерсең лә, ул шундый бер чиккә килеп җиткән—чын тормыш әле башлана гына... Анда инде бу дөньядагы кадерсезлекләр дә, мәкер, явызлыклар да булмаячак... Кайгы-хәсрәтләре—барысы да монда калыр... Анда—башка тормыш... Анда—мәңгелек...

Мәрьямбану инде еламый... Аның яшьләре күптән кипте инде. Йөрәкнең сызлап тора торган бер тамыры гына калды, ул да булса—улы Әхмәт. Шул тамыр җир белән күкләрне, үткән белән бүгенгене тоташтырып тора, яшәтә иде... Менә бүген ул тамыр да өзелде... Әйтерсең лә, ана өчен күкләр җир өстенә ишелеп төште, үткән белән бүген буталды, хәтер сүнде, тормыш тукталды...

Мәрьямбану төнге намазын укый...

Мәрьям ана бу кара төндә соңгы намазын укый... Ул Аллаһтан кичерү сорый—узган гомерендәге хаталары өчен... Дингә соң килгәне өчен... Кешеләргә Аллаһ гыйлемен таратып өлгерә алмаганы өчен...

Мәрьямбану Аллаһтан мәрхәмәт сорый—калган кешеләр өчен, бәхетсез милләте өчен, бетүенә таба барган дөнья өчен...

Мәрьямбану Аллаһтан Җәннәтләр тели—үзе өчен, газиз баласы өчен, хак мөселманнар өчен...

Кара төндә, таш йортта, ап-актан киенгән бер мөселман хатыны төнге намазын, соңгы намазын укый... Тиздән ул да туктар... Бу йортта башка намаз укучы калмас... Бу йортны Аллаһының бәддогасыннан, җәзасыннан инде беркем дә туктата алмаячак... Инде күктә ишекләр ачылган, Тәкъдир Китабы телгә килгән, фәрештәләр саф-саф булып җиргә иңгән иде...

Мәрьямбануның күз алдында соңгы күренеш—улының сурәте чагылып үтте. Әхмәтнең йөзен сакал-мыек баскан, куллары артка каерып бәйләнгән иде. Әнә ул, таш араларына басып, азан әйтә, караңгыда аның бөтен йөзеннән, гәүдәсеннән нур тарала... Менә фәрештәләр килеп, улының гәүдәсен күккә күтәрә башлыйлар, менә улы инде җирдән аерыла, менә аның өчен күктә бер-бер артлы

ишекләр ачыла, мәнә улы, тоташ нурга әйләнеп, шул ишекләр аша инде Мәңгелеккә китә... Ерак күкләрдән, инде Мәңгелектән, улының соңгы сүзләре ишетелә:

—Җәннәтләрдә күрешербез, әнием.. Җәннәтләрдә күрешербез...

Җир белән күкләрне тоташырып торган көмеш җеп зыңгылдап өзелә... Күктә нибары бер ишек кала... Ул да ябылганчы, Мәрьямбану улы артыннан өлгерергә, бу караңгы дөньядан мәңгелек яктылыкка күчеп калырга тиеш. Җиһаннан ингән нур, чакыру шул хәтле көчле ки, жан шул моңга түзә алмый, сулкылдап тәненнән аерыла, бу кара җирне ташлап, мәңгелеккә күккә аша... Фәрештәләр үз канатларында бу изге жанны җиде кат күкләрнең ишеге аша уздыралар, кадерләп, Раббысы каршына китерәләр... Нурдан торган бу дөньяда ул үзе дә нурга әйләнә... Җан Мәңгелек Йортына кайта.

Аның җирдәге йорты дөм караңгылыкта, соңгы сәгатен, соңгы сулышын көтеп кала... Мәрьямбануның җаны инде бу фаҗигаләрне күрмәслек еракльпкта, бисклектә була...

> ***"Синең дөньяда өлешең бетте һәм бурычың үтәлде инде, Аллаһудан разый булганың хәлдә һәм Аллаһ синнән разый булган хәлдә Раббыңа кайт!"***
> ***(Коръән, "Таң" сүрәсе, 28 нче аять)***

* * *

Тимербулатның йөрәге урыныннан кубарылып чыккан кебек булды. Әйтерсең лә, йөрәге белән бергә, җанын да суырып алдылар, аның бертын бугазы буылып, тыны бетеп торды. Сигнал да, күккә карап, үксеп-үксеп елады да, Тимербулатның тезләренә килеп елышы. Алар икесе дә сәерсенеп һәм хәвефләнеп, Мәрьямбану белән ике арадагы стенага карадылар. Өйдә шомлы тынлык урнашты, әйтерсең лә, стенаның теге ягында кемдер үлеп ята, кемнеңдер җаны инде бу йортны ташлап, мәңгелеккә күчеп бара иде...

Күрше бүлмәдә хатын-кызларның сузып-сузып чиркәү җырлары җырлаганы ишетелә. Римма олыгайган саен керәшенлегенә тарта бара—бер генә христиан бәйрәмен калдырмый, почмакта—

икона, муенда—кул яссуы тәре. Тимербулат, татарча сөйләшсә, шул җиткән, дип уйлаган иде. Бу йортта татарча сөйләшеп чукыну, татарча сөйләшеп сихер, татарча сөйләшеп юкка чыгу бара. Моны хәзер Тимербулат та аңлый башлады. Инде үзе генә саташу җитмәгән, урамы-урамы белән хатын-кыз җыеп алып керә. Алар төннәр буе шәмнәр яндырып, кәрт ачып, тәлинкәләр әйләндереп, рухлар, мәетләр белән җенләнеп чыгалар. Кешеләрне бозу өчен әллә нинди сулар, төнәтмәләр әзерлиләр. Бу сасыдан, күңел болгаткыч, укшыткыч исләрдән өй үләксә базына охшап кала. Бу хатыннар бары да карадан киенгән, Римма үзе дә кап-кара, алар бу секталарын үзара "кара магия" дип йөртәләр, башкаларның гаиләләренә, тормышларына шушы пычраклары белән барып керәләр, тирә-якны агулап яталар иде...

Тимербулат торган саен Мәрьямбануның нур сирпеп торган чиста өен сагына башлады. Анда һәммә нәрсә актан шул—тәрәзә пәрдәләре дә, мендәр тышлары да, өстәл җәймәләре дә... Мәрьямбану үзе дә гел актан киенгән була... Йөзеннән һәрвакыт нур, яктылык бөркеп тора...

Менә хәзер, еллар үткәч кенә, Тимербулат үзенең нәрсәне нәрсәгә алыштыруын аңлый башлады. Әйтерсең лә, аның күзен каплап торган ниндидер элпә төште, Римманы да ул үтәдән-үтә күрде—бөтен азгынлыгы, бозыклыгы, каралыгы белән... Аның бу хатын белән тизрәк арасын өзәсе, яңадан үзенең ак өенә кайтасы килде, әмма Римманың сихере, кара көче аны ычкындырмады. Соңгы вакытта Тимербулатның, төрле сәбәпләр табып, Мәрьямбану янына кереп-чыгып йөрүе дә— шул Римманың тәэсиреннән котылырга, качарга тырышуы иде. Әмма һаман кача алмады, котыла алмады, миңгерәйгән, агуланган кебек, төнгә тагы шушы кара хатын янына кайтып егылды.

Тимербулат хатыннар утырган бүлмәгә якынрак килде. Ярымкараңгыда, төтен һәм ис эчендә, Римма хатыннарга үзенең серләрен өйрәтә иде.

—Ир-атны бары бер генә юл белән сихерләргә, мәңгегә үзеңә каратырга була,—диде ул хатыннарга якын ук килеп.—Шуны... тамызып эчерәсең.—Ул сыекчаның исемен әйтте. Тимербулат, укшып җибәрмәс өчен, авызын куллары белән тотты.—Әйе, әйе,—

дип дәвам итте Римма шашынып калган хатыннарга карап,—Мин үземнекенә дә шуны эчердем. Әле яткан булыр иде шул фанатичкасы белән.

Үзендә СПИД икәнен белгән мизгелдән, Римма бөтен дөньясына кара үч тотып, бөтен дөньяны үз артыннан ияртерлек булып котырына иде. Ул соңгы сәгатенә кадәр бу үлем чирен башкаларга да таратырга ант итте. Тимербулатны да үз куллары белән Мәрьямбануы янына кертеп куячак Римма, ул мөселман хатыны да бетсен, СПИДтан черсен! Үләннәренә, төнәтмәләренә, уколларына да бу агуны тамызачак, аның бусагасын атлап керүчеләргә ул мәңгелек бүләк әзерли. Рәхәтләнсеннәр! Дин сихерчеләр янына йөрүдән тыя, менә хәзер йөрүләренең әҗерен күрсеннәр! Нигә бер Римма гына, шаулап яшәп ятканда, бу дөньядан китәргә тиеш? Кемгә кулы җитә, ул барысын да үзе белән алачак...

Ванна бүлмәсендә Тимербулатның үкерә-үкерә укшуын ишетеп, Римма аның янына йөгереп чыкты. Тимербулат сыгылып төшкән, әйтерсең лә, аның бөтен эчләре, күзәнәкләре, кан тамырлары актарыла иде. Римма, "Тимур, Тимур!" дип, аның янында бөтерелә башлады.

—Кит!—Тимербулат Римманы читкә этеп җибәрде.—Җирәнгеч! Кит янымнан!

Римма эшнең нәрсәдә икәнен шунда ук аңлап алды—Тимербулат тыңлап торган иде. Риммага хәзер барыбер иде—беләме Тимербулат Римманың үзен нинди юл белән каратуын, юкмы... Бөтен дөнья белсә дә, барыбер иде. Чөнки аның канында үлем чире, аның көннәре инде санаулы гына калган иде. Әмма бу кара хатын көннәренең генә түгел, сәгатьләренең, хәтта минутларының да санаулы гына калып баруын белми иде әле...

—Нигә мин китәргә тиеш әле бу йорттан?!—диде ул Тимербулатка бөтен зәһәре һәм агуы белән карап.—Син кит. Син бит монда килгән килмешәк!

Тимербулат каршында бөтенләй чит-ят хатын басып тора иде. Аның чәчләре тузгып, тирле каракучкыл йөзенә ябышкан, ачык изүеннән тәресе елкылдап күренеп тора. Гәүдәсе җәелгән, шәлперәйгән, үзе төтен белән ысланып, бөтен дөньяга үлек исе, үлем исе тарата кебек иде...

Күңеле болганып, Тимербулат йөзен читкә борды.

—Китәрмен.—диде ул Риммага карамый гына.—Минем тормышымның иң зур ялгышы, иң зур гөнаһысы, пычрагы—син булгансың икән... Кемне—кемгә алыштырдым бит! Кемне—кемгә...

—Бар, кит,—диде Римма зәһәр ысылдап.—Әмма белеп кит! Хатыныңа бүләк белән китәсең бу йорттан, күчтәнәч белән китәсең. Миннән СПИД таптылар!

Әйтерсең лә, Тимербулатның бөтен кан тамырлары берьюлы шартлады, бөтен тәне, гомере, тормышы бер мизгелдә җимерелеп төште, юкка чыкты. Ул күзенәкләре буйлап үлем чиренең чабуын сизгән кебек булды, ул инде аның канына менә шушы хатын булып, сихер булып, үләт чире булып күптән күчкән иде, яшәп ята иде. Тимербулатның тимердәй тәнендә сәламәт өлеше калмаган, җанына да күптән адәм кыяфәтле шайтан хуҗа булып алган иде...

Римма, берни булмагандай, кара киемнәренә уралып, сихерче хатыннар янына кереп бикләнде. Йортка чиркәү җырлары, каргыш һәм бәддогалар, шайтан такмаклары таралды. Йорт, шуларны үзенең таш кочагына алып, фаҗигасе тирәли соңгы әйләнешенә, соңгы сәгатенә керде... Әҗәл инде бу Йорт өстенә үзенең канатларын җәйгән, газап фәрештәләре адәмнәрнең баш очларына килеп басканнар, кешеләрнең соңгы сәгатьләре җиткән иде...

* * *

Өер, Ләйләне өстерәп, йорт астына алып төшеп китте. Ярымкараңгы бу урын сәер җан ияләреннән мыжгып тора иде. Кеше дисәң—аларның күбесе аякка басалмый миңгерәеп идәндә ауный, җанвар, дисәң, аларда әле кеше кыяфәте бар. Идәнгә ертык матраслар, чүпрәк-чапрак өелгән. Бер читтә янып беткән калай савытлар, пычрак шешәләр, шприцлар ауный. Монда ир-атны хатын-кыздан аерып булмый, монда милләт тә юк, монда миңгерәйгән бәндәләр, тере мәетләр өере генә... Ләйләне үзләре арасына төртеп еккач та, алар әллә ни кызыксыну күрсәтмәделәр. Аркылы-торкылы гәүдәләр арасында бу гәүдәне күрмәделәр дә, сизмәделәр дә...

Әмма бирегә Ләйләне алып керүчеләр бик тере һәм ярсыган иде. Алар, беренче эш итеп, Ләйләнең сумкасын тартып алдылар,

аннан акча эзли башладылар. Акча аз чыкты. Наркоманнарга бу хәл ошамады. Алар Ләйләне өстерәп торгызып, аннан алтын-көмеш бизәнү әйберләре эзләргә тотындылар. Алары да юк иде. Бу наркоманнарны тагы да ярсытты, алар, үлем дәһшәте белән, Ләйләне йолыккалый, ботарлый башладылар. Шул чак Ләйлә араларынан берсен танып та алды, бу—Әхмәтләрнең күршесе Вова дигән егет иде. Ул елый-елый аңа ялына башлады. Кызның үзен тануы Вованы ярсытты гына, хәзер аңа моннан тереләй чыгу юк иде. Корбан акчалы булмаган икән—гомере белән түләсен. Аларда закон шундый. Ул Ләйләне наркоманнар өере арасына сугып екты.

—Ты! Мусульманка паршивая! Ваххабистка! Сейчас мы в твою задницу СПИДометр поставим!—Вова, селәгәйләрен агызып, акырырга, өстендәге киемнәрен өзгәләргә тотынды. Өер дә җанланып китте, идәндәге чүпрәк-чапраклар кыймылдый, хәрәкәтләнә башлады, пычрак куллар төрле яктан Ләйләгә сузылды. Кемдер аның башындагы яулыгын сыдырып төшерде. Яулык астыннан кырылган шома баш килеп чыкты. Ул укол эзләре белән тишкәләнеп, күгәреп беткән иде. Вова моны көтмәгән иде, ул, чиркаңыч әйбер күргәндәй җирәнеп, читкә сикерде. Башкалар да Ләйләнең кыяфәтеннән эсәрләнеп калганнар иде.

—Да она же псих! Псих!

Псих сүзе наркоманнарга чыбыркы белән суккандай тәэсир итте, туктатты. Бар да, яңа әмер көткәндәй, Вовага карадылар. Бу тиле кызны көчләп ятудан мәгънә булмаганын Вова үзе дә аңлады, әмма аны моннан исән чыгарырга да ярамый иде. Шул чак йорт почмагында әллә нинди сәер кыштырдау авазы ишетелде. Менә ул кыштырдау куркыныч гүләүгә, гөрелдәүгә әйләнде. Барысы да, Ләйләне онытып, хәвефләнеп шул якка текәлделәр. Йорт почмагындагы караңгы баздан йөзләгән, меңләгән күселәр өере кубарылып чыгып, бу якка таба килә иде. Менә алар гөпе—гөпе йөгереп, болар янына килеп җиттеләр, бернинди курку белмичә, шашкан кебек, идәндә аунаган наркоманнар өстенә менеп киттеләр, аларны таптый-изә, чиный-чиный, урам якка ыргылдылар. Әйтерсең лә, аларны арттан күзгә күренмәгән зур афәт, куркыныч куа килә иде...

Наркоманнар арасында да ыгы-зыгы купты. Алар төрле якка мүкәли, торырга азаплана башладылар. Әйтерсең лә, идәндә күсе-

ләрдән һәм кешеләрдән торган чирканыч йомгак тәгәри иде. Наркоманнарның тора алмаганнары шунда ятып, аунап калды, йөри алганнары, күселәр белән бергә, урамга атылды. Ләйлә дә, сумкасын эләктереп алып, өскә, урамга йөгерде. Ләйләгә ябышкан наркоманнар да аның артыннан ыргылдылар. Баскыч төбе шашынган кешеләр һәм күселәр белән тулган иде. Алар чинашып, үрмәләп, инде берсен-берсе таптап һәм изеп, урам буенча йомгак булып тәгәриләр иде.

Ләйлә атылып подъездга керде. Һәр ишекне елап дөбердәтә-дөбердәтә, өскә йөгереп менә башлады. Йортта аңа бер генә ишек тә, хәтта ата-анасы ишеге дә ачылмады, барысы да үлек йокысы белән йоклыйлар иде... Ә арттан, үкереп, тилереп, наркоманнар төркеме куа килә иде...

Ләйлә һәр ишек саен дөбердәтеп вакыт әрәм итүен туктатты, чөнки барыбер беркемнең дә ачмаячагын аңлады ул. Аның бөтен өмете—тугызынчы каттагы Хәйдәрләр квартирасы иде. Ул Аллаһтан елый-елый өйдә кем дә булса булуын сорады, соңгы көчен җыеп, йөрәгенең соңгы тибешләрен санап, Хәйдәрләр ишегенә килеп капланды. Наркоманнар төркеме инде куып җитеп килә иде...

—Хәйдәр!!!—дип кычкырып җибәрде Ләйлә бөтен подъездны яңгыратып.—Ач, Хәйдәр, үтерәләр!

Ишек ачылып китте. Аңын җуйган Ләйлә Хәйдәр кулына авып төште...

* * *

Хәйдәр Фабарисовны көтә иде. Ишек артында сәер дөбердәү һәм ачыргаланып кычкырган хатын-кыз тавышын ишетеп, ул шашынып калды. Бу—Ләйлә тавышы иде! Хәйдәр ишекне каерып ачып җибәрде... Аңын җуйган Ләйлә аның кулларына авып төште... Аста наркоманнарның дөпелдәшеп йөгерүләре, гыжлап тын алулары һәм сүгенүләре ишетелә иде. Хәйдәр ишекне ашыгып бикләп куйды.

Ләйлә аңына килде. Алар, гаҗәпләнеп һәм куркышып, берберләренә озак кына карап тордылар. Хәйдәр Ләйләгә куркып карады, чөнки бу—ул белгән, аның белән бер гимназиядә укыган алсу битле, бөдрә чәчле Ләйлә түгел иде. Хәйдәр каршында йөзе саргайган, башына чорнап яулык ураган ябык, хәлсез бер кыз утыра

• К-274

иде. Бары тик зур моңлы күзләре һәм тавышы гына бу кешенең Ләйлә икәнлеген, Хәйдәр өзелеп яраткан, һаман уйларында, хыялында йөрткән Ләйлә икәнлекне аңлаталар иде.

Ләйлә дә Хәйдәргә сәерсенеп һам гаҗәпләнеп карады. Аның Хәйдәрне инде берничә ел күргәне юк иде. Аның каршында олыгайган һәм тупасланып, җитдиләнеп киткән чит ир-ат утыра иде. Ә бит Ләйлә аның үзе белән бергә йөгерә-йөгерә гимназиягә йөргән вакытларын хәтерли, Әхмәт белән икесенең яшерен генә Ләйлә өчен көрәшкәннәрен, ярышканнарын белә. Аларның өчесен аерып алып булмый иде. Ә тормыш аерды да ташлады менә. Аеру гына түгел, җан дусларны бер-берләренә каршы корал тоттырып бастырды...

Ләйлә Хәйдәрнең ОМОН составында Чечняга киткәнен белә иде. Ә Хәйдәр Ләйләнең психбольницада ятканын, аның өеннән качып чыгып баруын белми иде. Хәйдәр мондагы күп нәрсәләрне белми иде, чөнки ул соңгы вакытта башка дөнья, башка тормыш белән яшәде. Мөгаен, ул әле Әхмәтнең дә Чечняга киткәнен белмидер, "Һәм белергә дә тиеш түгел,—дип уйлады Ләйлә, Хәйдәрне каш астыннан гына күзәтеп.—Алар хәзер балалык дуслары түгел инде. Үз теләкләре белән берсе—Аллаһка, икенчесе—шайтанга хезмәт итә". Һәм менә Ләйлә, ихтыярсыздан, шушы йортка килеп керде, Хәйдәрдән ярдәм сорарга мәҗбүр булды.

Хәйдәр һәр минут саен Фабарисовның килеп керүеннән курка иде. Фабарисов килеп керер дә, Хәйдәр Ләйләгә әйтергә тиешле сүзләрен әйтә алмый калыр. Ә Хәйдәр әйтергә тиеш ул сүзләрне, үзе күргән, кичергәннәрне кемгә булса да сөйләп калырга тиеш ул. Чөнки Фабарисовның юкка гына килмәвен сизенә Хәйдәр. Чөнки ул Чечняда органнарның шул кадәр явызлыкларын һәм мәкерен күрде инде, алардан теләсә кайсы вакытта, теләсә нинди этлекне көтәргә мөмкин икәнен белә. Ул артык күп белә иде... Ул тоткыннарны органнар үзләре урлаганны белде һәм чит ил журналистларын урыс башкисәрләре җәзалап үтергәнне күрде. Ул тау араларында коточкыч фаҗигане шаһите булды—38 татар егетен ничек һәм кемнәр атып үтергәнен күрде. Аны моңа кадәр вак-төяк эшләрдә файдалансалар, хәзер зур хыянәткә—ике мөселман халкы арасында дошманлык тудыруга тарталар иде. Хәйдәр, ул канлы

вакыйганың бердәнбер исән калган шаһите буларак, 38 татар егетен чеченнар үтерде, дип әйтергә тиеш иде. Шулай әйтми икән, аның үзенә дә яшәү юк иде. Хәйдәрдән Мәскәүдә болай әйттерә алмадылар. Ни сәбәпледер, монда кайтардылар. Төн уртасында Фабарисовның килергә чыгуы да юкка түгел иде. Ул Хәйдәрне үзе белән алып чыгып китәргә дә мөмкин. Шул китүдән бөтенләйгә юкка чыгуың да бар—сугыш вакыты, чеченнар үтергән, диярләр, һәм—бетте-китте. Шуңа күрә, Хәйдәр анда күргән хәлләрне кемгә булса да сөйләп калырга тиеш иде. Бу кадәр куркыныч сер белән Хәйдәр алга таба яши алмый, үзенең, хаклыкны белеп тә, аны яшереп йөрүе Хәйдәрнең җанын талый, аңа яшәргә ирек бирми... Ләйләнең Әхмәт белән нәрсә булганын белергә бигрәк тә хакы бар, алар инде өйләнешергә йөриләр иде бит. Ләйлә Хәйдәрне түгел, Әхмәтне сайлап алган иде...

Вакыт кыса... Менә-менә Фабарисов килеп керергә тиеш. Хәйдәр сизенә—дөреслекне әйтергә башкача мөмкинлек булмаячак. Ул дөреслек мәңгегә Хәйдәрнең үзе белән китәргә мөмкин. Димәк, Ләйләгә барысын да сөйләп калырга кирәк.

—Ләйлә,—дип башлады ул сүзен бик нык дулкынланып.—Сине монда Ходай үзе җибәргән. Минем сиңа Әхмәт турында хәбәрем бар.

Ләйләнең күзләре зур булып ачылды, ул, куркып һәм шикләнеп, Хәйдәргә төбәлде. Хәйдәр Чечняда мөселманнарга каршы сугышкан кеше, шуңа күрә Әхмәт турында да теләсә нинди ялган сөйләргә мөмкин, дип уйлады ул. Ләйлә инде монда ник кергәненә үкенә башлаган иде. Ләкин Әхмәт турында беләсе килү бик көчле иде, шуңа күрә ул, шикләнә-шикләнә булса да, Хәйдәрне тыңларга уйлады.

—Беләм, син миңа ышанып бетмисең,—дип дәвам итте Хәйдәр Ләйләнең үзенә шикләнеп каравын күреп. Ул пыяла шкаф янына барды, кулына Коръән алды. Шул Коръәнне күкрәгенә кысып, Ләйлә каршына килеп басты. Эшнең артык җитди икәнен аңлап, Ләйлә дә хәвефләнеп аягүрә басты.

—Кулымда Коръән, мин сөйлисе сүзләр бар да дөрес, Ләйлә,—диде Хәйдәр.

Калганын Ләйлә төштәге кебек кенә тыңлады һәм аңлады...

Әмма Хәйдәрнең һәр сүзе, яшен язмасы булып, Ләйләнең бәгыренә уела барды, ул күренешләр мәңгелеккә хәтеренә сеңеп калды... Әнә биек кыя-таулар... Әнә тау арасына атылырга тезелгән татарлар... Алар арасында Әхмәт тә бар... Чеченнар аларны, хыянәттә гаепләп, атар өчен алып чыкканнар... Менә Әхмәт иртәнге намазга азан әйтә башлый... Татарлар барысы да намазга тезләнәләр... Чеченнар һәм гарәпләр дә, сакка берничә кеше куеп, намаз укый башлыйлар... Менә аларны күзәтеп яткан урыслар, мөселманнарның намаз вакытыннан файдаланып, алар өстенә ут ачалар... Чеченнар да, тизрәк коралларын алып, урысларга каршы ташланалар... Куллары бәйләнгән әсир татарлар ике ут арасында кала... Ул арада урысларга ярдәм килеп җитә... Исән калган чечен һәм гарәпләр качып китәргә мәҗбүр булалар... Татарлар, яу кырында, тәкбир әйтеп, шәһит китә... Алар арасында Әхмәт тә була... Әхмәт тә була... Әхмәт тә була...

Калтыранган кулларына Коръән тотып, Хәйдәр сөйләп бетерде. Ләйлә озак кына бер ноктага текәлеп, сүзсез утырды. Колагында әле тәкбир тавышы, әле Әхмәтнең аерылганда ”Җәннәттә очрашырбыз, җаным! ”дигән сүзләре яңгырады.

—Ә син?—Ләйләнең беренче соравы шул булды.

Хәйдәр аңламады.

—Нәрсә—мин? Мин аларга атмадым, Ләйлә, анысына Алла шаһит, атмадым. Минем кулымда коралым да юк иде...

—Аларның үлемендә синең гаебең бармы?

Коръән китабы авыраеп, Хәйдәрнең кулларын, тәнен, җанын баса башлады. Ул аны кая куярга белми иде. Ул Ләйләгә нәрсә дип җавап бирергә белмәде.

—Аларның үлемендә синең гаебең бармы?—дип тагы бер тапкыр сорады Ләйлә.

Тормышның үзе кебек үк гади һәм аяусыз сорауга җавап булмады... Ләйлә урыныннан кузгалды. Ул үзенең бу өйгә ялгыш кына килеп керүен аңлады. Әмма бу өйгә кермичә, ул дөреслекне дә ахырынача белмәгән булыр иде. 20 яше яңа тулган, инде сөйгән ярын да, ата-анасын да югалтып өлгергән, больницада әҗәл газапларын күргән кыз бала өчен дә бу дөреслек артык авыр һәм рәхимсез иде. Бу фаҗиганең никадәр тирәнлеген, бу ярaның инде мәңгелек бу-

луын һәм беркайчан да төзәлмәячәген ул әле үзе дә аңлап бетерми иде... Мөселманнарның бу фаҗигасе алдында Ләйләнең үз газаплары, үз хәле әһәмиятсез булып, кечерәеп калды. Тәкбир әйтеп үлгән 38 татар аның хәтеренә утлы тамга булып уелып калды. Шул 38 татар арасында аның сөйгәне, бердәнбере Әхмәт тә бар иде. Һәм шушы канлы вакыйга турында дөреслекне Ләйлә бөтен дөньяга сөйләргә, бөтен дөньяга җиткерергә тиеш иде...

Күңеленең бер читендә, яшерен генә, кыяр-кыймас кына бер өмет, уй да сулкылдый иде. Бәлки әле Әхмәт исән калгандыр? Хәйдәр бит аның үле гәүдәсен күрмәгән. Бәлки ул да чеченнар белән тау араларына качып өлгергәндер? Бәлки, яралы хәлендә, урыс төрмәләрендә, больницаларында ятадыр. Сугыш вакытында нинди генә могҗизалар булмый бит. Кешене үлгән, дип торалар, табуты кайта, күмәләр, ә ул көннәрдән бер көнне исән-сау кайтып керә. Ләйлә җаны-тәне белән Әхмәтнең исән булуын тели иде, шуңа өметләнә, шул фикергә генә ышана иде.

Ләйлә бу йорттан ныклы фикер белән, бөтенләйгә, дип чыгып китте. Ул шушы хакыйкать артыннан, Әхмәтнең эзләреннән үзе барыр, кабере бар икән—каберен эзләп табар, гәүдәсе юк икән—үзен эзләр, аны белүчеләрне эзләр, дөреслекне эзләр... Хакыйкатьне барыбер табар һәм аны кешеләргә җиткерү өчен бөтен гомерен багышлар... Кирәк икән, кулына корал алыр, намусын һәм динен, Әхмәт кебек, кулына корал алып яклар, корал белән саклар.

Ләйлә, шундый ният белән, бу күселәр һәм наркоманнар оясын ташлап, юлга чыга... Бу бәхетсезләр шәһәрен, бу кяферләр илен дә инде мәңгегә калдыра ул... Кыз Мәрьямбану апасы янына да кереп тормаска булды, чөнки Әхмәт турында чын дөресен үзе белми торып, ялгыз анага бу хәбәрне җиткерергә ярамый иде. Ләйләне инде төн караңгылыгы да, урамдагы хәшәрәтләр өере дә куркытмый иде. Ул барысын да Аллага тапшырды...

Ләйлә китте... Тиздән бу йортка киләчәк утлы гарасаттан Аллаһы Тәгалә Үзе бу мөселман баласын тартып алды... Бәндәсе өчен нәрсә хәерле икәнен Ул Үзе белә иде... Бәндәләрне дә, тәкъдирләре буенча, Ул Үзе йөртә иде...

Хәйдәр, кулына Коръән тотып, идән уртасында, хәсрәт дәрьясы уртасында басып калды.... Ул әле һаман ышанып, Фабарисов-

ны кɵтә иде. Иблис юлга чыккан иде... Үз үлемен эзләп, әҗәленә каршы...

* * *

Хәррис ачык ишеккә килеп керде...

Хәйдәр, кулына Коръән тотып, идән уртасында басып тора иде. Бу сәер хәлне күреп, Фабарисовның күңеленә шик килде, "әллә Мәскәүләр әйткән хәбәр дɵресме икән?" дип уйлады ул, Хәйдәрнең килеш-кыяфәтенә карап.

Фабарисов ишекне ябып куйды. Түргә үтте.

—Син нишләп йɵрдең анда, Чечняда?—дип үзе усалланып сүз башлады ул.

—Ә сез мине Чечняга нәрсә эшләргә җибәргән идегез соң?—Хәйдәр дә сүзне сузып тормыйча, җанын иң борчыганнарны гына сорарга булды.—Башта—мɵселманнар арасына, аннан—ОМОН составында... Бу—очраклы хәлме, Хәррис абый, әллә махсус шулай эшләдегезме?

Фабарисов гаҗәпләнеп үк калды—малайның башы эшли башлаган иде. Монда вакытта бозауның да бозавы булган Хәйдәрнең теле ачылган. Сɵйләшү мондый һɵҗүм-сорау рәвешен алыр, дип Фабарисов кɵтмәгән иде, чɵнки моңа кадәр Хәйдәр, нәрсә кушсаң да, елмаеп, "ярый, абый", дип кенә тора иде. Фабарисовка ул үзе дә, әнисе дә, коткаручысы, рәхмәт фәрештәсе итеп карый иде. Маңгайга терәп мондый сораулар бирергә ул беркайчан да батырчылык итмәде. Димәк, нәрсәдер үзгәргән, нидер яки кемдер малайга бик нык тәэсир иткән.

—Сиңа Чечняга кем булып китсәң дә, кайчан китсәң дә, барыбер түгел идемени?

—Барыбер түгел иде. Чɵнки мин анда үлем күзенә карап йɵрдем...

—Карап кына йɵрдең шул. Башкалар кебек, үлем күзенә барып кермәдең. Аермасын сизәсеңдер, күрәм, бик акыллыга әйләнеп кайткансың.

Шомарып беткән карт чекист белән беркатлы татар егете арасында сɵйләшү әнә шулайрак барды. Фабарисов беркайчан да койрыгын тоттырмады, һәртɵрле хәлне үз файдасына борып, кешенең

үзен гаепләп калдыра белә иде ул. Бу юлы да ул Хәйдәрне сорау-җаваплары белән шактый изде, шактый тәпәләде. Хәйдәр дә, яшьләрчә үҗәтләнеп, тискәреләнеп, һаман бер сүзне кабатлады: "Фабарисов аны нинди максат белән Чечняга җибәргән?" Икесе дә үзләренә кирәк сорауларга тулы җавап ала алмадылар, икесе дә бу авыр сөйләшүдән канәгать түгел иделәр.

Фабарисов, теманы бераз үзгәртеп, башка мәсьәләгә күчеп карарга булды.

—Татар егетләрен чеченнар атканны нигә өздереп әйтмәдең телевизордан?—дип сорады ул Хәйдәр көтмәгән яктан китереп бәрергә уйлап.

—Чөнки татарларга чеченнар атмады.—Хәйдәр дә Фабарисовның күзләренә усал итеп, батырып карады.—Татарларны урыс бандитлары атып үтерде! Сез моны миннән яхшырак белергә тиешсез!

Менә нәрсәдә икән хикмәт! Хәзер Фабарисов барысын да аңлады.—Менә нигә Мәскәү үрле-кырлы сикерә икән! Бу малай белергә ярамаган нәрсәләрне белгән, күрергә ярамаган нәрсәләрне күргән икән бит! Һәм Мәскәүгә кирәгенчә сөйләмәгән. Бу малай хәзер Мәскәү өчен куркынычка әйләнгән, ул хәзер әйтергә ярамаган нәрсәләрне дөньяга чыгарырга мөмкин.

Ул чагында, нигә аны монда кайтарганнар, егетне шыпырт кына юк итү аларга берни тормый иде бит?

Карт чекистның эченә шом керде. Бу егетне юкка гына монда кайтармаганнар. Хәйдәрнең ышанычсыз икәнен белеп алгач, нигә аны телевизордан күрсәтеп торырга, нигә монда өстерәп кайтырга, нигә шушы маңка малай өчен бөтен Татарстан органнарын аякка бастырырга? Нәрсә ята моның төбендә, шул хәтле күп белеп тә, исән калдырганнар икән, юкка түгел бит инде бу? Димәк, аның әле тагы кирәге бар, бу егетне тагы нәрсәдәдер файдаланырга телиләр. Әмма—нәрсәдә?

Фабарисовның хәвефле сорауларына җавап биргәндәй, кесә телефоны зеңгелди башлады. Фабарисов кабаланып телефонга ябышты. Тагы Мәскәү иде.

—Сез урындамы?—дип сорадылар аннан коры гына.

—Әйе, икебез дә монда,—дип җавап бирде Фабарисов тагы нәрсәдер ишетергә өметләнеп.

—Хәзер төнге яңалыкларны карагыз,—диделәр Мәскәүдән.—Сөйләшү шуннан соң булачак. Бер җиргә китмәгез. Хәбәр көтегез.

Монысы тагы да сәеррәк иде. Нигә Фабарисовны, төн уртасында монда китереп, яңалыклар караталар? Нинди хәбәр көтәргә кушалар аңа, нигә әйтеп бетермиләр? Нәрсә ятыр моның астында? Мәскәү бит бер генә адымын да уйламыйча, юкка эшләми. Нигә Фабарисов аңлап бетерми соң эшнең кайсы якка барганын? Нәрсә яшерәләр аннан? Ни өчен яшерәләр—ул аларга ярты җиңүне эшләп бирде бит инде. Әллә аның шушы хәтле оста эшеннән көнләшеп, нәтиҗәне, җиңүне бары тик үзләренеке генә итәселәре киләме? Югыйсә, мөселманнар арасына "мөселман" провокаторларын кертү, шулай итеп, чеченнарны эчтән җимерү, эчтән какшату—Фабарисовның табышы бит! Хәзер бу эш өчен рапорт бирергә ашыгучылар—генерал погоны алырга теләүчеләр күптер шул Мәскәүдә. Әллә кайдагы кечкенә бер шәһәрдә корт кебек эшләп яткан карт чекист белән бүлешәселәре килмидер бу җиңүне...

Фабарисов телевизорны куеп җибәрде.

—Хәзер Чечня турында мөһим хәбәр булачак,—диде ул үзенә гаҗәпләнеп карап торган Хәйдәргә.—Карарга куштылар. Утыр, соңыннан сөйләшеп бетерербез.

Ул бу сүзләрен болай гына, Хәйдәрне тынычландыру өчен генә әйтте. Чөнки Хәйдәр, үзенә урын таба алмыйча, ишекле-түрле йөренә, хатирәләрендә казынып, һаман нәрсәдер эзләнә иде. Фабарисов аннан шикләнә башлады. Чечнядан күп кенә спецназ егетләре йә ерткычка әйләнеп, йә тилереп кайталар... Хәйдәр дә вакытывакыты белән ычкынган кешене хәтерләтә иде. Әгәр Мәскәү мәҗбүр итмәсә, Фабарисов монда бер минут калмас иде. Әмма—хәбәр булыр, диделәр, көтәргә куштылар...

Тапшыру беренче кадрлардан ук Чечнядан хәбәрләр белән башланды.

"Чечняда ислам террористларына каршы операция дәвам итә,—дип башлап китте диктор үзенең сүзен.—Россия спецорганнары да бу көрәштә үзләреннән зур өлеш кертәләр. Кызганычка каршы, алар арасында югалтулар да юк түгел. Безнең кулыбызга чечен боевиклары төшергән уникаль кинотасма килеп керде. Сезнең игътибарыгызга хәзер шуны тәкъдим итәбез."

Кинотасманы күрсәтә башладылар. Бу—чечен сугышчыларының әсирләрдән сорау алу күренеше иде. Фабарисов "дерт" итеп китте—әсирләр арасында аның берничә егете дә бар иде! Әгәр бу кадрларда Шамил Басаев белән Хаттаб булмаса, Фабарисов бу киноны органнар эше, дип кенә бәяләр иде. Әмма монда Шамил Басаев белән Хаттаб үзләре сорау алалар, ә әсирләр арасында, чыннан да, берничә КГБ татары бар. Әмма бүлмәне тутырып утырган башка сакал-мыеклы татарлар—Фабарисовка таныш түгел, алар чын мөселманнар булырга охшаганнар, әмма чеченнар аларның барысын да хыянәтчеләр, дип атыйлар, Россия органнарына хезмәт итүдә гаеплиләр. Менә бу җавап тотканы, чыннан да, Фабарисов егете, ул үзенең ФСБга эшләвен дә, мойор дәрәҗәсендә булуын да әйтеп бирде. Үзенең Масхадовны шартлатырга тиеш булуын, Хаттаб һәм Басаевны үтерергә җай эзләвен дә сөйләде, аңа бу бурычны... Татарстаннан Фабарисов дигән полковник билгеләгәнне әйтеп бирде. Фабарисов утырган урындыгына сеңде. Бөтен дөньяга исеме яңгырау—аның өчен үлемгә хөкем итү белән бер иде, бу, чыннан да, үлемгә хөкем итү иде...

Сорау алу дәвам итте. Егетләрнең кайсы—Чаллыдан, кайсы Бөгелмәдән, Әлмәттән, Минзәләдән иде... Аларның баскан бере, үлемнең күзенә туры карап, "Мин—мөселман, бары тик Аллаһның гына колы" дип җавап бирде. Чеченнар үзләре дә аптыраашта калдылар—кем чыннан да мөселман, кем мөселман булып уйный гына—аерып алырлык түгел иде. Иң соңыннан ябык кына бер татар егетенә сүз бирделәр.

"Мин, Шәйхетдинов Әхмәт, Чаллыдан,—дип башлады ул үзенең сүзен.—Мөселман, бары тик Аллаһның гына колы. Без Аллаһы Тәгаләнең әмере белән мөселманнарга ярдәмгә килдек. Россия спецорганнары хәзер безнең арага берничә хыянәтчене кертеп, сездә безгә карата шик уятты. Хәзер кемнең хак мөселман икәнен, Аның әмере буенча йөрүен, кемнең шайтанга—Россия органнарына хезмәт итүен бер Аллаһ кына белә. Безнең, татарларның, чеченнар каршында гаебебез юк, без, гомерләребезне да кызганмыйча, сезнең азатлыгыгыз өчен көрәштек. Арага берничә хыянәтче татарны кертеп, Россия ике мөселман халкын—чеченнар белән татарларны узара дошманлаштырырга уйлый, шуны аңлагыз. Бу бер-

ничә татарның хыянәте аркасында бөтен татар милләтенең йөзенә сатлык, дигән кара тап ягылмасын иде. Татарлар да, сезнең кебек үк, бәйсезлек өчен көрәшәләр, дин өчен көрәшәләр, кяфер империясенә каршы көрәшәләр... Аерым татарларның хыянәте өчен безгә гомеребез белән түләргә, хак мөселман икәнебезне сугыш кырында исбатларга мөмкинлек бирегез".

Кинокадрлар шунда бетте. Алып баручы диктор кабат телгә килде.

"Бездә булган мәгълүматлар буенча,—дип дәвам итте ул,—чеченнар татарларның барысын да атканнар. Алар хәтта үзләренә ярдәмгә дип килгән 16-17 яшьлек татар егетләрен дә кызганып тормаганнар. Бу ерткычларга ярдәмгә килергә кирәк идеме—хәзер Татарстан мөселманнары инде яхшылап уйларлар..."

Әнә шулай акыл өйрәтеп куйганнан соң, диктор теманы дәвам итеп, тагы бер сюжет-өзек карарга тәкъдим итте.

"Бу көннәрдә безгә шушы канлы вакыйгаларның шаһиты булган һәм Россия спецорганнарына зур ярдәм күрсәткән татар егете белән очрашырга туры килде",—дип дәвам итте диктор. Һәм экранда... Хәйдәр күренде.

Бу—берничә көн элек Мәскәүдә төшереп алган кадрлар иде. Диктор тагы сөйли башлады: "Бу татар сугышчысы башта чечен мөселманнары арасына махсус җибәрелеп, Россия өчен кыйммәтле мәгълүматлар туплый, аннан ОМОН составында, кулына корал тотып, Чечняны ислам террористларыннан чистартуда катнаша, беркадәр вакыт чеченнарда әсирлектә дә була. Ул—чеченнарның 38 татар егетен атуларына бердәнбер шаһит. Бүгенге көндә бу татар егете туган шәһәренә кайтарылды. Әмма чечен һәм татар экстремистлары аны хыянәттә гаеплиләр, юк итәргә планлаштыралар, шәһәрдә террор оештырулар белән яныйлар. Бу көннәрдә егет яшәгән йорт органнар тарафыннан махсус рәвештә саклана. Шәһәр тыныч йоклый ала..."

Мәскәүдән хәбәрләр бетте...

Фабарисов белән Хәйдәр, шашынган кебек, бер-берләренә карап каттылар. "Нигә?!" Икесенең дә башында бер генә сорау иде. Нигә Мәскәү бу кадрларны күрсәтергә уйлаган? Фабарисов белә—ФСБ бик сирәк очракта гына үз кешеләрен халыкка күрсәтә. Ә

монда барысы да шәрран ачык—чәйнәп диярлек салынды—татарларның мөселман булып чеченнар арасында йөрүләре дә, аларның исемнәре дә, менә бу сарыкның—Хәйдәрнең Чечняда нишләп йөрүләре дә... Әмма иң сәере һәм хәвефлесе шунда—нindидер булмаган террактларга, һөҗүмнәргә ишарә, имеш, биредә Хәйдәргә яныйлар икән, имеш, аны саклыйлар икән... Юк андый хәл! Аның кайтканын шәһәрдә, Фабарисовтан кала, эт тә белми! Хәтта җәйләр буе бакча саклап яткан анасы да! Тикмәгә генә түгел бу куертулар, тикмәгә генә түгел!

Фабарисов, борчылып һәм ярсып, ишекле-түрле йөри башлады. Ул тилмереп Мәскәүдән бер-бер хәбәр көтә иде. Алар һичшиксез шалтыратырга, бу мәсьәләгә ачыклык кертергә тиешләр иде. Әмма Мәскәү дәшмәде.

Хәйдәр исә барлык сорауларына да җавап тапты. Бу җавап аңа үлем карары булып яңгырады. Ул Чечняга махсус җибәрелгән булган икән—башта да, соңыннан да... Аннан файдаланганнар... Димәк, 38 татар егетенең үлемендә аның да гаебе бар? Хәзер дә аны нәрсәгәдер файдаланырга тырышалар. Нindидер янаулар, саклаулар турында сөйлиләр. Юк бит андый нәрсә, юк, бу шәһәрдә Хәйдәрнең барлыгын белүче дә юк. Менә шушы карт шымчыдан кала... Димәк, ул барысын да алдан белгән, оештырган, Хәйдәрне дә, башка татар егетләрен дә шушы үлем уенында файдаланган? Нәрсә өчен, нигә, нинди хакы бар аның мона?

Ул бүлмә буенча арлы-бирле чабулаган Фабарисовка карады. Хәйдәрнең башында бер фикер туып килә иде инде. Ләйлә аны сатлык җан, дип уйлап, төн уртасында чыгып китте. Әмма Хәйдәрдән, бернәрсә аңламаган яп-яшь малайдан сатлык җан ясаучы менә шушы кеше—Фабарисов бит! Имеш, әтисен төрмәдән чыгара, энисен эшкә урнаштыра, аның үзен укырга кертә, кеше итә! Алар энисе белән аңа Ходайга караган кебек карыйлар иде бит! Ә ул иблис булып чыкты! Хәйдәрнең җанын, иманын сатып алучы, башын ашаучы иблис булып чыкты! Һәм тагы Хәйдәр кебек күпме беркатлы, ятим, мохтаҗ кешеләрнең башын ашарга мөмкин бу кеше! Аның бу йорттан исән чыгып китәргә хакы юк!

Мәскәү дәшмәде... Фабарисовның шомлануы, куркуы артканнан-арта барды. Ник дәшми бу Мәскәү!? Ник бу йортка китерде-

ләр Фабарисовны, ник китмәскә куштылар? Нинди булмаган терактлар турында сүз куерта Мәскәү?

Фабарисов чабулаган җирендә сөрлегеп китте. Аннан чүгеп куйды. Башыннан алып аяк бармакларына кадәр меңләгән энә чәнчеп үтте. Фабарисовның аңына барып җитте—Мәскәү нәрсәдер хәзерли иде! Чечняда түгел, нәкъ менә Татарстанда, менә бу шәһәрдә... Менә бу йортта Мәскәү нәрсәдер хәзерли иде!! Карт шакал моны бөтен күзәнәкләре, кан тамырлары белән тойды—бу йортта бүген нәрсәдер булачак иде! Ул йөгереп тәрәзә янына килде, балконны ачып аска карады. Аста, нәкъ подъезд ишеге төбенә, зур йөк машинасы китереп куйганнар иде. Шәүлә кебек шикле кешеләр машинадан йорт ягына таба нәрсәдер ташыйлар. Бу кешеләр, ничек күренсәләр, шулай тиз генә юкка да чыктылар, йөк машинасы каралып, үз урынында утырып калды...

Йортта үлем тынлыгы урнашты. Инде Фабарисовка Мәскәүдән бернинди шалтырату-хәбәр кирәкми иде—ул барысын да аңлады. Ләкин аңламады—нигә аны?! Нигә аны да юлдан алып ташларга булганнар? Күп белгән өченме, бу эшне үз куллары белән оештырган өченме, аның кадрларының, чеченнар кулына төшеп, ачылулары өченме? Ни өчен Фабарисовны әйләнеп үтеп, Фабарисовның үзен дә корбан итеп, Мәскәү бу эшкә барырга булган? Димәк, аларның монда берсенә дә ышанмыйлар, аларны бары тик файдаланганнар гына—бер-берләренә каршы, чеченнарга каршы, мөселманнарга каршы...

Бу уйлар Фабарисов башыннан яшен тизлегендә үтеп киттеләр. Ул бары хәзер генә үзенең нинди канлы капкынга килеп кабуын аңлады. Ул Мәскәүдәге, Буйнак, Волгодон шәһәрләрендәге шартлатуларның—органнар эше икәнен белә иде, әмма аның үзен дә менә шундый үлемгә хөкем итәрләр, дип ул көтмәгән иде. Чыннан да, шартлау була калса, соңыннан барысын да чечен террористларына, мөселман экстремистларына сылтаячаклар— Шәһәрдә ваһһабилар бар, дип, Фабарисов үзе күпме хәбәрләр бирел ятты. Барысын да аларга ягачаклар. Шәһәрдәге мөселманнар кулга алыначак, төрмәләргә ыртытылачак, мәдрәсәләр ябылачак. Бу эшләрне эшләргә аларга инде Фабарисовның кирәге юк, артык күп белүе белән, татар булуы белән, ул аларга комачау гына итәргә мөмкин

иде... Һәм менә алар Фабарисовны да юлдан алып ташларга булганнар.

Әмма Фабарисовның үләсе килми иде. Ул, соңгы көчен җыеп, ишеккә ыргылды. Өлгерергә, Мәскәүдән хәбәр көтеп ятмаска, бу йортның көле күккә очканчы, ничек тә чыгып, качып өлгерергә кирәк иде...

Ләкин Фабарисовның юлында, кыя булып, Хәйдәр басып тора иде... Ул бер кулы белән Фабарисовны бугазыннан эләктереп алды, икенче кулы белән аның кулларын артка каерып тотты. Фабарисов мондый хәлне көтмәгән иде, ул хәтта кесәсендәге коралына да үрелә алмыйча калды, Хәйдәр аны сөйрәп диярлек балконга алып чыкты. Фабарисов нидер әйтергә теләп, хырылдады, әмма әйтә алмады. Хәйдәр аны җан ачуы белән бөтереп алып өскә күтәрде дә, балкон тәрәзәсеннән аска тотып атты. Фабарисовның үлем ачысы белән акырган тавышын җир җимергеч көчле шартлау басып китте... Фабарисовның гәүдәсе аска төшеп җитә алмады, шартлау дулкыны аны яңадан өскә бәрде, утлы өермә аны җир белән күк арасында бөтереп йөртә башлады. Аның бу дөньяда күргән соңгы сурәте— Мәрьямбануның ватык тәрәзәләреннән җилфердәп чыккан ап-ак пәрдәләр булды... Ул шуларга тотынып булса да, исән калырга, котылырга теләде, әмма аның бөтен тәнен ут ялкыны чорнап алган иде инде.. Аның кычкыра-кычкыра януын беркем дә ишетмәде, чөнки бөтен йорт дөрләп яна, җир белән күк арасында бәргәләнә иде...

...Үрмәкүч корбанына агулы капшавычын батыра алмыйча калды, эссе дулкын аны башта һавага алып чөйде, аннан, җир белән күк арасында бөтереп йөртте дә, ябышкак пәрәвез җәтмәсенә китереп сылады. Үрмәкүчнең муены аяк астына килде, корбанына батырырга, дип әзерләгән агулы капшавычлары, ботарланып, үз тәненә батып керде. Агу шул мизгелдә үк бөтен гәүдәсенә таралып, үрмәкүчне эчтән ашый, җимерә башлады. Үрмәкүч, бу афәттән котылырга теләп, бәргәләнде, әмма бәргәләнгән саен лайлалы пәрәвез җепләренә ныграк урала барды. Ул бу тоткынлыктан котылу юклыгын аңлады— үрмәкүч үз җәтмәсенә үзе төшкән иде... Күккә сикергән ял-

кын телләре бу хәшәрәт бөҗәкне ялмап кына алды, әйтерсең лә, ул булмаган да, мәңгелеккә дип, агулы җәтмәләрен кормаган да иде...

Башта көчле шартлау ишетелде.

Тәрәзәләр-ишекләр каерылып ыргытылды, стеналар дөбердәп җимерелеп төште...

Тимербулат, башын куллары белән каплап, каядыр качарга, ничек тә исән калырга тырышты. Аяк астында идән бушлыкка иңә, шуып китеп бара иде. Ул арада каршы як стена гөрселдәп, бу якка авып төше. Ауган стена астыннан Римманың ачыргаланып кычкыруы, ярдәм сорап ялваруы ишетелде. Әмма аңа ярдәм итәрлек көч дөньяда юк иде. Кайдадыр, хәрәбәләр арасында, сузып-сузып Сигнал елый иде. Аннан ул да тынды... Төтен, ком-таш тузаны арасыннан берни эзләп табарлык түгел иде...

Аста тагы көчле шартлау ишетелде. Әйтерсең лә, йорт чүгеп куйды, аннан, җан тартышып, тагы өскә ыргылды. Тимербулат, стена урынындагы бушлык аша алга сөрлегеп барып төште... Тузан һәм төтен арасыннан да ул танып алды—бу аның үз өе иде... Идән уртасында, намазлыкта, ап-актан киенгән Мәрьямбану утыра иде...

Тимербулат, соңгы көчен һәм зиһенен туплап, нигә икәнен үзе дә аңламыйча, Мәрьямбану янына ыргылды. Мәрьямбануның куллары инде салкын, гәүдәсе, намазлык өстенә тезләнгән хәлдә, инде суынып, катып калган иде. Ул, әйтерсең лә, шушы хәлендә йокыга гына киткән, ә йөзендә нурлы елмаю балкый иде...

Тимербулат Мәрьямбануны кулларына күтәреп алды. Соңгы шартлау, соңгы көчле дулкын, аларның икесен бергә бөтереп алды да, каядыр, күкләргә алып менеп китте. Аннан, күкләргә менеп җитә алмыйча, тагы җиргә төшерде. Аннан тагы күтәрде, тагы төшерде... Әйтерсең лә, күкләр аларны бергә кабул итәргә теләми иде... Җир үзенә тиешлесен генә көтә иде... Әйтерсең лә, аларга инде мәңгелектә дә кавышу, бергә булу язмаган иде... Һәм алар соңгы тапкыр бергәләп тормыш дигән утлы мәхшәрнең үлем туенда катнашалар, үлем алдыннан бәхилләшәләр иде...

Өстә—зәңгәр күк, аста—кара җир, уртада—кеше иде...

Башта күкләр хәрәкәткә килде...
Бөек әмер белән саф тезелде...
Аннан алар рәт-рәт булып җиргә иңде...
Җиһанның Хәтер Китабы телгә килде...
Аннан Җир-Су хәрәкәткә килде...
Күкләр сораганны—Күккә бирде...
Җирдә каласыны—Җиргә бирде...
Җиһанның Хәтер Китабы телгә килде:
"Тәкъдирегез сезнең шушы",—диде.

Өстә—зәңгәр күк, аста—кара җир, уртада—бушлык иде...

"Алар, Аллаһ биргән белемне хак юлга кулланмыйча, һәлак булдылар".
(Корьән, "Үрмәкүч" сүрәсе, 38 нче аять)

Байрамова Фаузия Аухадиевна

ПОСЛЕДНЯЯ МОЛИТВА
Роман
(на татарском языке)

Китапны нәшер итүче Җәмил Сафиуллин

Мөхәррире Әхмәт Дусайлы
Корректоры Рәмзия Гасыймова
Рәссамы Ратмир Әхияров
Компьютер дизайны "Хәерле иртә!" нәшриятында башкарылды.

"Аяз" нәшрияты. Нәшрият эшчәнлегенә 0207 нче номерлы лицензия 1997 елның 22 сентябрендә бирелгән.

Җыярга тапшырылды 5.08.2000. Басарга кул куелды 7.10.2000. Компьютерда Fine Reader программасы белән җыелды. Офсет кәгазе. A Times гарнитурасы. Офсет басма. Күләме 9,0 басма табак.

Заказ К-274 Тираж 3000 данә
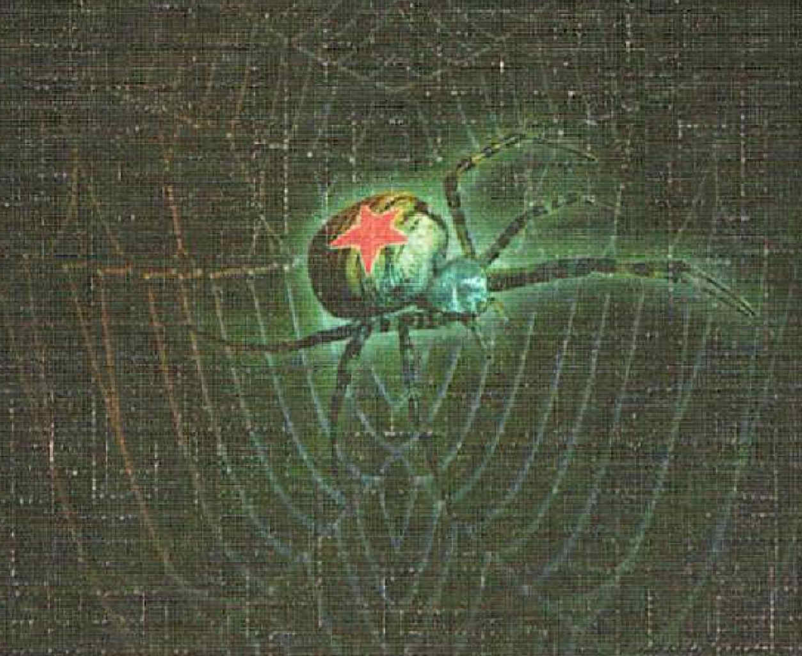
Оригинал-макеттан басылды.
ДУП "Полиграфия-нәшрият комбинаты".
420503, Казан шәһәре, Бауман ур., 19